KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
ANDRÁS SÁNDOR
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BENKE ANDRÁS
CSAPODY MIKLÓS
DEMÉNY PÉTER
DRAGOMÁN GYÖRGY
FEHÉR DOROTTYA
FISCHER BOTOND
HORVÁTH ANDOR
KESZEG ANNA
ANGELO MITCHIEVICI
MOLNÁR BEÁTA
MOLNÁR ESZTER
PAPP ATTILA ZSOLT
POSZET SZILÁRD
ADRIAN G. ROMILA
SZABÓ R. ÁDÁM
ZALÁN TIBOR

7

III. FOLYAM
2015.
JÚLIUS

TENGEREK ÉS EMBEREK

KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY
HARMADIK FOLYAM • XXVI/7. • 2015. JÚLIUS

TARTALOM

DEMÉNY PÉTER • Odüsszeusz éneke (*vers*) 3
ADRIAN G. ROMILA • Kalózok és kalózhajók (*Vallasek Júlia fordítása*) 4
MOLNÁR ESZTER • Weöres Sándor lírájának tengerszimbolikájáról 13
ANDRÁS SÁNDOR • Némó kapitány partra száll (*regényrészlet*) 26
A TÖRTÉNETEK A VÍZBŐL JÖNNEK
FISCHER BOTOND • Mythophobia (*próza*) 37
MOLNÁR BEÁTA • a tenger szaga, gyerekrajz kikötő nélkül, mozdulatlanság (*versek*) 39
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Tengergyakorlatok (*vers*) 41
BENKE ANRÁS • El (*vers*) 42
SZABÓ R. ÁDÁM • A tükör visszanéz – tenger a filmekben 43
ANGELO MITCHIEVICI • „Száz árboc közül” (*Balázs Imre József fordítása*) 47
KESZEG ANNA • Mitológiák. A város nyílt tengerének stílusegyenruhája 54
PAPP ATTILA ZSOLT • Hány tenger mossa partját (*vers*) 58
POSZET SZILÁRD • A partvidékek – ahol a tengerek s emberek közti határok összemosódnak 59
HORVÁTH ANDOR • Száz nap – kétszáz év 69
DRAGOMÁN GYÖRGY • Vízvezeték (*próza*) 77
ZALÁN TIBOR • Abonyi emlékszilánkok (*vers és próza*) 79

■ **HISTÓRIA**
SZŰTS ISTVÁN GERGELY • Egy vállalatigazgató New Yorkban 85

■ **DOKUMENTUM**
ONDREJČÁK ESZTER • Anton Straka csehszlovák kultúrattasé és „magyar barátai” 91

■ **MŰ ÉS VILÁGA**
CSAPODY MIKLÓS • Páskándi Erdélye, avagy a létezés sok pompás itala 100

■ **TÉKA**

ADORJÁNI PANNA • Pont olyan könyv a nem pont olyan csajokról (*Sasszé*) 105
JOÓ PÉTER • A korallzátony mint a földi ökoszisztéma modellje 107
FEHÉR DOROTTYA • Tengerbe vesző jelen 109
ORBÁN GYÖNGYI • Boldogmondások egy verseskötetben 111
CODĂU ANNAMÁRIA • Kedélyes mendemondák 115
PÁL-LUKÁCS ZSÓFIA • Identifikáció, emlékezés 117
ERDŐS ZOLTÁN • A Habsburg Monarchia vonzásában 120
M. BODROGI ENIKŐ • Kinek szívében él az otthona 122

■ **TALLÓ**

BENKŐ JÓZSEF • A Nagy Háború 124

■ **ABSTRACTS** 126

■ **TÁMOGATÓINK NÉVSORA** 127

■ **KÉP**

SZENTES ZÁGON

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susţinem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraş candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)
■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.
■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org
■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 50, fél évi előfizetés díja 26 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi; a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-709-429-332, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca
Proiectul susţine candidatura oraşului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.
■ Revistă editată de Asociaţia de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ ISSN: 1222-8338

DEMÉNY PÉTER

Odüsszeusz éneke

Sokáig vigyázott rám a tenger,
körém épült, hullámzó henger,
körém rakta meleg hullámait,
mindentől óvott.

Az égbolton sirályok ragyogtak,
otthon Pénelopé várt,
és én azt hittem, mindig
hazavisz a hajó, a sírig.

De egyszer csak őrült moraj,
meggyúltak a vizek alattam,
cetek rikoltoztak, és a sok hal
elmenekült, s én ott maradtam,
és rájöttem, csak egy tenger van
körülöttem és bennem is –
ha nem értem is.

Szép hullámok, egy hableány,
csillagokra mutat a keble,
úgy becsapódik, mint a vágy
eddigi nyugodt életembe,
és rájövök, mi volt a seb,
hol volt, ami nem lehetett,
honnan morajlik az a minden,
ami feldúlja tengeremet.

Mert bennem két tenger lakik,
egy szép, hableányos varázslat,
ahol a szívem csókba lép,
és csókok öntik el a számat –
s egy szomorú, sivár, üres,
hol Pénelopé nézi a távolt,
s reméli, hogy visszajövök még
messzi szerelem évszakából.

Nauszikaa nem Pénelopé,
az én életem nem a mítosz,
az én életem emberi,
szerelmet nekem csak a szív hoz,
néznek, néznek az istenek,
örülnek is meg szánnak is,
ott hagytam a gyermekemet,
de szép habokba vágytam is,
új tenger vigyáz már reám,
új hullámok gyűrűje fog,
új élet költözik belém,
Nauszikaa, veled vagyok.

ADRIAN G. ROMILA

KALÓZOK ÉS KALÓZHAJÓK

Tengeri metszetek. Történeti-imaginárius előfeltevések

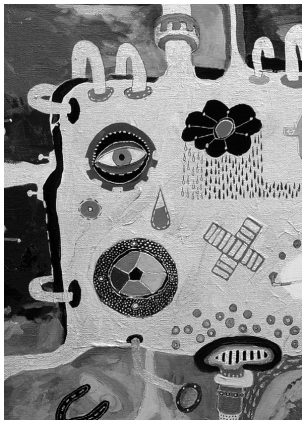

...a Kolumbusz utáni kalózkodás olyan jelenség, amelyet ma bajosan elemezhetünk anélkül, hogy ne lennénk tekintettel arra a módra, ahogyan a populáris fogyasztásra szánt termékekben lecsapódik.

Miután a kalózok a Kolumbusz utáni nagy utazások történetéből átkerültek az elbeszélésekbe, azzá lettek, aminek ma tekintjük őket – a nyugati epikai hagyomány színes szövetébe ágyazódó, kalandokkal teli hajósodüsszeiák pikareszk hőseivé. Ez a színes történetszövet az esztétikai kifejezésmódnak köszönhetően kikerülte a kalózok tetteinek illegális jellegét és erőszakosságát, vagyis az erkölcsi értelemben elítélendő valóságot. A kalóztörténetek olyan valós, tengeren töltött élethez kapcsolódó történeteket olvasztottak magukba, amelyek nem a kalózkodással, hanem általában véve a fedélzeten töltött élettel függenek össze. Szó szerint kiterjesztették ezek imaginárius rendszerét, és tágabb értelemben a 16. és 19. század közé, szűkebben véve a 17–18. század idejére, a „kalózkodás aranykorába" helyezték ezeket.

A tengeri kalózok képzeletbeli világának alapvető elemeit könnyű felsorolni: háttérben tenger vagy tengerpart, a nyílt vízen hajó, főárbocán Jolly Roger-lobogó (piros vagy fekete alapon csontváz vagy koponya). Középen ápolatlan, szakállas egyén, bő vászonnadrágja begyűrve magas szárú csizmájába, vagy szűkre szabva a hosszú pantalló és a csatos cipő fölött; széles bőröv fogja össze bő ujjú fodros ingét, felette hosszú szalonkabát, gazdag és színes paszománnyal vagy csak egy mellény; kissé görbe kard, széles markolattal lóg a testén átlósan, vállától derekáig átvetett bőrszíjról;

Adrian G. Romila *Piraţi şi corăbii. Incursiune într-un posibil imaginar al mării* (Cartea Românească, Bucureşti, 2015) című könyvének bevezető fejezete. Köszönet a szerzőnek a szövegközléshez való hozzájárulásáért.

övében kovás pisztoly, muskétaszerű; fején háromszögletű kalap, néha tolldíszítéssel vagy csak egy koponyával, esetleg csak egy tarkón megkötött kendő; és általában valami testi fogyaték jele, a nem kifejezetten nyugodt élet tanúságaként: faláb, kampóban végződő kéz, fekete kötés a fél szemen. Ehhez járulhat még egy vállon ülő zöld vagy piros papagáj, netán egy fülbevaló. Ez a kalóz, a tengeri rabló portréja, így ismerik őt mindenhol az euroamerikai kultúrában. Saját korához viszonyítva a tengeri kalandregények, hasonló filmek vagy képregények hőse természetesen csak fikcionális termék, szimbolikus-narratív sűrítmény, mely arra szolgál, hogy kielégítse a civilizált, törvény- és erkölcstisztelő modernséghez kapcsolódó tudatalatti rétegeit.

Könnyen megnevezhetjük az ezekben a történetekben művészi formában megjelenített vágyakat: menekülés a klausztrofób kontinensről, kalandos vízi utazás, vad férfiasság, teljes szabadság vagy alternatív igazságszolgáltatás. Ezekhez kötődnek a további lazábban kapcsolódó, egymás közt felcserélhető, nagy epikus potenciállal rendelkező témák. Ilyen a titokzatos, nehezen megfejthető rejtvényekkel és okkult jelekkel teleírt térkép, az elásott, elsüllyedt vagy barlang mélyére rejtett kincs, egy paradicsomi sziget varázslatos parttal és gazdagon burjánzó ligetekkel, csata a hajóhídon, ahol test feszül testnek, karddal, csáklyákkal vagy muskétával; gyors összecsapás, melyet tengeri ütközet követ, és az ágyúk szétlövik a hajók oldalát. A kalózokról vagy kalózkodásról szóló történeteket gyakran utalják az ifjúsági irodalom esztétikai körébe, de a bennük rejlő történelmi igazság nem érdektelen, sőt komoly tanulmányozásra méltó, ámbár ismerjük el, valóság és fikció posztmodern keveredése önmagában is régi igazságnak számít. A tengernek, az instabilitás és keveredés eredeti elemének képzeletbeli terében ezen igazság heterogén jellege minden más térnél jobban érvényesül.

Képzelet és történelem, irodalom és popkultúra témájaként a Kolumbusz utáni kalózkodás olyan jelenség, amelyet ma bajosan elemezhetünk anélkül, hogy ne lennénk tekintettel arra a módra, ahogyan a populáris fogyasztásra szánt termékekben lecsapódik. Ezek legtöbbje távol áll attól, hogy esztétikailag hiteles módon reflektáljon arra, ami a 16. és 19. század közt a nyugati tengereken történt. Még mielőtt komoly tudományos szempontok szerint közelített volna valaki a témához, a kalózkodás már a tizenhetedik századi, sajátos jelenségként történő legelső leírásai óta különféle vegyes történetek inspirálója volt. A dokumentumokban fellelhető valóság keveredett bizonytalan emlékekkel, hihetően hangzó misztifikálással és fantasztikus mesékkel. Ma csupán annyit tehetünk, hogy mindezeket megvizsgáljuk, a nyugati világ vonatkozásában (elsősorban az angol–amerikai környezetre összpontosítva, mert az arab és ázsiai kalózkodás nem tárgya e tanulmánynak), analógiákat találjunk, és igyekezzünk belehelyezni az eseményeket a történelmi kontextusba. Ezáltal talán sikerül megvonni a valóság és fikció közti keskeny határt, azt, amely egyfelől a történelem gócpontjai, az emberek, helyszínek, dátumok és események, másfelől az ezeket megőrző, továbbadó fikciós mechanizmusok között húzódik. A figyelem az illusztrációkra, a témába vágó regényekre és filmekre összpontosul, mert a kimerevített kép, az irodalmi-filmes elbeszélés a legjobb szintézisét nyújtja egy nyugaton és szerte a világon jellemző történelmi jelenség képzeletbeli adalékainak.

A kalózkodással mint tengeri képzettel ugyanaz történt, mint az emberi múlt bármely más jelenségével, amelyet erőteljes hatásának köszönhetően a jungi értelemben vett „aktív fantázia" történetekké formált. Az abnormalitás és patológia keretei közé tartozó automatikus, „passzív fantáziával" ellentétben az „aktív fantázia" a szellemi-kulturális tevékenységek jellemzője, és az emberi lélek hajlandóságát jelképezi arra, hogy elsősorban a tudatalatti tartományából különféle utalásokat és korrelációkat vegyen át, ezeket pedig olyan világosan csoportosítsa, hogy az eredmény kétségbevonhatatlan valóságnak tűnjön. Ezzel magyarázható azoknak a kalóztörténeteknek

az eklektikus volta, amelyek nyugaton, a 17. században tűntek fel, és amelyekben a tengeren töltött élet elemei keverednek a hőstörténetek, utazástörténetek és kalandregények mitikus toposzaival. A kalóztörténetek a tengeri kereskedelem virágzásának, a gyarmati terjeszkedésnek, a tengeri csatáknak és a sajtó elterjedésének, a tudományos-filozófiai fejlődésnek és a tipikus, felvilágosodás kori utópiákra jellemző tisztaságú álmok megjelenésének idején születtek. Magukba foglalják a kor reményeinek és félelmeinek érzelmi reprezentációit. Ma már tudjuk, hogy a képzelet dualisztikus, és nem csak azért, mert Gilbert Durand ezt több ízben kijelentette: „Ellensúlyoznunk kell – mondja – kritikai gondolkodásunkat, demisztifikált képzeletünket azzal az elidegeníthetetlen »vad gondolkodással«, amely testvéri kezet nyújt gőgös, civilizált emberként megélt elhagyatottságunkban."[1] Azon túl, hogy a kalózkodás a nemzetközi tengeri közlekedés egyes területein jelenleg is zajlik, sokakból ma is termékeny rajongást vált ki, ma is olyan közeget teremt, amelyben a modern ember szabadon kinyilváníthatja magányát. Ez így volt a kalózkodás esztétizálásának kezdeteikor is, ezért is olyan gazdag, szinte kimeríthetetlen kutatási terület, mely változatos intellektuális eszköztárat és változatos magatartásformákat kínál: az erőszak és a rablás elítélendő sötét tetteitől az etatista kereskedelmi monopólium elkerülésének toleráns változatáig, illetve a diszkriminatorikus társadalmi rétegződéssel ellentétes modus vivendi kialakításáig. Nem csak a lektűrirodalom és a karneváli világ kapcsolódik a halálfejes zászló alatt elkövetett törvénytelenségekhez.[2] A hiteles irodalom maga is (legalábbis egy ideig biztosan) közvetlenül abból a valóságból építkezett, amelyet reprezentált. Mi magunk a mai napig arról álmodunk a napi rutin és a nagyvárosi lét technikai megoldásai közepette, hogy van valahol egy kincs, egy varázslatos sziget, vár ránk egy utazás, egy szabad, vidám, különösebb erőfeszítésektől mentes élet.

Kik voltak hát a kalózok? Olyanok lettek volna, mint a róluk szóló történetekben?

Csak megközelítőleg tudjuk, kik voltak, és biztos, hogy nem úgy néztek ki, mint a róluk költött történetekben. A hézagos dokumentumokból a gazdag elbeszélő irodalom felé történő átmenet alakított rajtuk, ahogyan más, könyvek lapjaira vagy színpadra került legendás embereken, gengsztereken, cowboyokon, lovagokon, vámpírokon, boszorkányokon (vagy mifelénk a betyárokon) is alakított. David Cordingly „titokzatos alakoknak"[3] nevezi őket, a kalóz elnevezés pedig már önmagában is problematikus, ahogy Patrick Pringle[4] véli, „véleményfüggő" vagy „konjunktúrafüggő". Az olyan kalóz, aki hivatalos királyi engedéllyel rendelkezett, amint látni fogjuk, csak tovább bonyolítja a dolgokat. A romantikus alakok, amilyennek a történetekből megismerjük őket, nehezen köthetőek azokhoz a figurákhoz, akiket a periratokból, a hajónaplókból, az angol és spanyol gyarmati kormányzók jelentéseiből és tanúvallomásokból ismerünk, vagyis azokból a dokumentumokból, amelyek létezésüknek legfontosabb bizonyítékai. Erőszak, kínzások, ivászatok, betegségek, bűntettek és hirtelen halál kísérte mindig is a kalózéletet, mint minden olyan emberét, aki úgy próbál túlélni, hogy államok és hivatalosságok[5] gyengeségét használja ki. Brutalitásuk megfelelt a kor brutalitásának, amelyben állandó volt a hatalomért, javakért és területekért folytatott háború (a nyugati világ kalózairól szóló történetek születésének ideje nagyjából 1650 és 1750 közé tehető), a kalózok tetteit tehát saját koruk morális kontextusában kell látnunk, és nem szabad modern standardok szerint ítélkeznünk felettük.[6] Ne feledjük, figyelmeztet Pringle, hogy a kalózkodás kora az Atlanti-óceánon és a Csendes-óceánon átívelő rabszolgakereskedelem kialakulásának kora, amikor ezerszám történtek barbár tettek, és noha etikai szempontból sokféleképpen magyarázták őket, voltaképpen egyértelműen embertelenek voltak.[7] Nincsenek meghatározó kalóztulajdonságok, melyekből általánosítva kialakítható lenne egy átfogó tipológia: a kalózok egyéniségét formálta a kapitány, akinek a keze alatt szolgáltak, a

környék, ahonnan származtak, vagy ahol kalóztetteiket elkövették, a hosszú távú érdekeik, azonnali céljaik, az íratlan szabályok. Sem merészebbek, sem bátrabbak nem voltak, mint a hasonlóképpen erőszakos tettekből élő emberek (tisztek, közlegények, lázadó parasztok, rablók). Eszük ágában sem volt bármikor, bárhogy harcolni, és (néhány különösen kegyetlen vagy bátor kapitány kivételével) konzervatívak voltak és utánzók, főleg a tengerészeket és katonákat utánozták. Magánéletükben lehettek szeretetteljes, lojális, rafinált emberek vagy gátlástalan, brutális, irracionális és tékozló alakok, akiket megszédített a gyakran, és különösebb erőfeszítés nélkül megszerezhető gazdagság.

A legfontosabb kalózmítoszoknak nincs valós történelmi alapja, ezek többnyire az írói fantázia szüleményei. A kalózoknak például csak ritkán voltak elásott kincsei, mert a jövedelmüket hamar elköltötték vagy befektették. Elképzelhető ellenben, hogy adott körülmények arra kényszerítették őket, hogy elássák a kincset, hogy az ügyesen elrejtett titokzatos kincsekről szóló mesékkel adott esetben sikerült megmenteniük az életüket. Az egyetlen kincs, amelyről hivatalosan is tudni véljük, hogy elásták, az angol Bartholomew Sharpé, aki 1702-ben, egy amerikai gyarmati börtönben halt meg, a kincs pedig ottmaradt valahol a Csendes-óceán partján, Dél-Amerikában vagy egyenesen a tenger fenekén.[8] Túl rövid és brutális életük során többnyire nem volt idejük a J. M. Barrie *Pán Péter*ében leírt ceremóniákban részt venni (a hajóról a tenger felé vezető keskeny deszkán végigmenni büntetésből) vagy éveken keresztül követni egy elásott kincshez vezető bonyolult útvonalat a térképen, mint Robert Louis Stevenson *Kincses sziget*ében. A kalózok ládái hétköznapi dolgokat tartalmaztak: gyógyszert, gyapotot, dohányt, rumot, cukrot, köteleket, selymet, vitorlavásznat, ruhákat, pisztolyokat, késeket vagy asztalosszerszámokat, a ládák tulajdonosait pedig sokkal jobban izgatta egy újabb anyagi előnyökkel kecsegtető tengerre szállás, mint hogy meghatározatlan ideig, titokzatos jeleket próbáljanak megfejteni.

Nagy részük a part menti kereskedők és tengerészek alsó és középső rétegeiből származott (a Francis Drake-hez hasonlóan nemesi rangra emelt kalózok kivételnek számítottak), kevésbé kötötték őket koruk társadalmi, vallási és politikai konvenciói. Ezért megteremtették saját szimbólumrendszerüket és saját standardjaikat, mintegy kipróbálták a demokráciát, sőt felépítettek egy olyan kultúrát, amelyben mindenki a maga ura, („masterless" Marcus Rediker[9] szerint). Ez a kultúra nagyrészt különféle egyenlőségelvű, praktikus értékekre alapozott, melyeket többnyire az ókori és középkori szokásrendből vettek át. Ilyen például a zsákmány hierarchia szerinti elosztása, a közös megegyezés, a kapitányválasztás, a kapitány és másodkapitány, illetve a többi rang közötti határozott és mindenki által elfogadott különbségtétel. Sokan sem minimális iskolázottsággal, sem biztonságos társadalmi háttérrel nem rendelkeztek, így aztán nehéz feltételezni, hogy lett volna csoporttudatuk, saját identitástudatuk vagy jövőképük. Egyes esetekben, noha nem normaként, de mégis létezett valami hasonló, például a tortugai kalózoknak lehetett ilyesfajta tudata, amikor ellenálltak a 17. századi spanyol uralomnak a Karib-szigeteken. Valószínű, hogy a kalóztestvériségek sem az erős osztálytudat hatására születtek, hanem sokkal inkább földrajzi és kölcsönös gazdaságpolitikai érdekek hatására, a tenger és a környező szigetek világában történő gyors és tartós meggazdagodás reményében. A szabadság és az egzisztenciális boldogság kifejezésének tartott kalózkodás a modern ethosz kivetülése, amely a felvilágosodás hajnalán indul, és a tizenkilencedik századi posztromantikus felfogásban ér véget.

A nyugati kalózkodás Európától távoli területekre, például Észak-Amerika partjaira, a közép-amerikai szigetvilágra, Indiai-óceánra, Afrikába és Madagaszkárra való összpontosulása a korabeli kereskedelem működésével magyarázható. A kalóztámadások kedvelt kereskedelmi útvonalai távol estek a nagy tengeri hatalmak hadi-

hajóinak útvonalaitól, az öblök és kikötők széltől és civilizációtól védett parti vizei megfeleltek a kalózok könnyű kétárbocosainak (goelette), de a nagy hadihajók számára nem volt elég mély a vizük. Az a körülbelül ötezer angol–amerikai kalóz a szabad kereskedelem és a vagyon elleni szétszórt és ismételt támadásaikval valóságos válságba sodorta 1716 és 1726 közt a Brit Birodalmat.[10] Ugyanez történt az előző században a Spanyol Birodalommal, melynek az Újvilág kincseivel roskadásig töltött gályáit egyaránt rendszeresen fosztogatták a lázadó és a zsebükben királyi engedélyt hordozó kalózok. A tengerek megtisztítása a kalóztámadásoktól egyfelől prédikációk, cikkek, pamfletek és kiáltványok egész sorát ihlette, melyek mind hozzájárultak a kalózokkal szemben negatív, azok kiirtására törekedő szemlélet kialakításához. Másfelől megnyitották az utat a kalózokról szóló mesék és legendák előtt. Nagyjából 1726-ig, amikor már csupán maroknyi notórius tengeri rabló fosztogatta a hajózási útvonalakat,[11] a kalózok sorsa nagymértékben a róluk szóló hírektől, sikereiknek és kudarcaiknak történeteitől függött. A negatív töltetű hírek rontottak a kalózok közmegítélésén, a „leggonoszabb" tengeri rablókról szóló hírek pedig elvették a kedvét azoknak, akik netán követték volna őket. Mindez keveredve azzal a feltételezéssel, hogy gonosztevők csak az alsóbb osztályokból származhatnak, befolyásolta a kalózság megítélését. A jelenség egyes kutatói, mint Patrick Pringle odáig merészkednek, hogy egyenesen azt állítják, a kalózok ellen voltaképpen az írók vétették a legnagyobbat, amikor munkáikban eltúlozták és kifigurázták a kalózokat és az elbeszélt történeteket, és pontosan azt adták a közönségnek, amit az hallani akart.[12] Nem mintha ez nem lehetett volna igaz, ám függetlenül a szenzációéhes közönség mohóságától és az írók hiperbolisztikus megjelenítéseitől a kalózok valóban a tengeren elkövetett illegalitások nagymesterei voltak, még ha ritkán folyamodtak is gyilkossághoz. A teherhajók erőszakos kiürítése, a többnyire fegyvertelen, védekezésre képtelen legénység terrorizálása, a hajórakomány gyarmati államok által megszabott, monopóliumot és vámdíjakat elkerülő áruba bocsátása, a hajók eltulajdonítása, a rajtuk szolgáló személyzet erőszakos partra tétele, az ellenálló hajók megtámadása és felgyújtása, hamis zászlók és jelvények kitűzése, hogy ezzel csapdába csalhassák a kiszemelt hajókat, az ellenállás mindennel szemben, amit az adott kor jogszerűnek tartott, mind elítélendő tettnek számít, függetlenül attól, hogy korabeli vagy modern normák szerint vizsgáljuk. Nehéz megbecsülni, melyek azok a források, amelyek a nyugati kalózvilágról szőtt képzelet hátterében állnak, és mennyire tekinthetjük ezeket megbízhatóaknak. Tudjuk, hogy ezek hitelessége nem befolyásolta azt a módot, ahogyan megtermékenyítették a képzeletvilág tipológiáját, és azt is, hogy a kalózok tettei, akárhonnan is nézzük őket, végső soron törvénytelenek voltak. Mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy a teljes 18. század, amelyhez előszeretettel viszonyulunk, világfelfogásában preromantikus volt, vagyis erőteljesen alapozott a képzeletre. A tengeri eposzokon (Defoe, Swift) és az utópia rögeszméjén át ez a század készítette elő a tizenkilencedik század hasonló műfajú nagy szövegeit, Melville, Morison, Stevenson, Verne és Conrad regényeit. Nem csupán a tengeren történő rablás témája kapcsolódik a kalózkodáshoz, hanem általában véve a tenger témája, mert annak az embernek a motívuma, aki sorsát az ingatag tengerre bízza, a másik világ felfedezésének és felépítésének, az ismeretlen szigetnek, a hajó fedélzetén megélt kalandnak a témája minden egyes részletében lefedi a régi hajók fedélzetén élt tengerészélet különféle aspektusait.

Az első kalózokról szóló könyvet egy francia származású holland orvos, Alexander Exquemelin írta, aki a nyugat-indiai gyarmatokon élt és utazott, és felhasználta mindazt, amit a témában arrafele hallott. 1678-ban holland nyelven publikálta *De Americaensche Zee-Roovers* címmel az első kalóztörténetek gyűjteményét. Legtöbbjét hitelesnek tűnő forrásokból vette át (állítólag beszélgetett szemtanúkkal, többek

közt Harry Morgannal, a könyv főszereplőjével, hozzáfért különböző periratokhoz, szóval első kézből gyűjtött információt).[13] Munkáját viszonylag gyorsan lefordították német, spanyol és angol nyelvre. Az angol kiadás 1684-ben jelent meg az alábbi címmel: *The Buccaneers of America. A True Account of the Most Remarkable Assaults Committed of Late Years Upon the Coasts of West Indies by the Buccaneers of Jamaica and Tortuga* (Amerika kalózai. Hű elbeszélése a jamaikai és tortugai kalózok elmúlt években megesett hihetetlen támadásainak Nyugat-India partjain). Ez az 1681-es spanyol kiadáshoz képest némi kiegészítést tartalmaz. A könyv három része elsősorban a Karib-tenger, Közép-Amerika, Venezuela és Kolumbia partjainak francia és angol kalózairól szól, akik a spanyol katonai és kereskedelmi érdekek ellen harcoltak. Tetteik a számos utólagos fordításnak és újrakiadásnak köszönhetően a kalózlegendák egyik legfőbb forrását jelentik. Jack Beeching, a könyv egyik modern, amerikai kiadásának értelmezője ezt mondja Exquemelinről: „Színes személyes emlékezése egybeesett az Európában ekkortájt népszerűvé váló pikareszk stílusával, így a kalóz alakja központi figurája lett a romantikus mitológiának. Anarchista, akadályt nem tűrő, extravagáns, szadista, mesterlövész, vad és bátor, a kalóz vidám cimbora a protestáns harcosok közt, nemcsak az óvatosan etikus mai üzletember fantáziájának szüleménye, hanem egyenesen annak történelmi előképe."[14]

Exquemelin könyvének történeti hangulata ellenére (helyszíneket, adatokat, neveket ad meg pontosan, helyenként a szereplők levélváltásából, hiteles vallomásokból idéz) nehéz megállapítanunk, munkájában mennyi az igazság, és mennyi a fikció.

Ugyancsak tengereken játszódó „igaz történeteket" írt a titokzatos angol kapitány, Charles Johnson (akit egyesek Daniel Defoe-val, mások egy álnéven író ismeretlen szerzővel azonosítanak), aki 1724-ben adta ki *A General History of Lives and Adventures of the Most Famous Highwaymen, Murderes, Street-Robbers* vagy rövidebben *A General History of the Robberies and Murders of the Most Notorious Pyrates* (A leghíresebb kalózok rablásainak és gyilkosságainak általános története). Voltaképpen ez volt a 18. századi kalóztörténetek legfontosabb forrása, a történészek általában egyetértenek abban, hogy Johnson teremtette meg a modern kalózfelfogást és a történeti hátterét annak, amit „a kalózkodás aranykorának" nevezünk. David Cordingly, a könyv egy újrakiadásának előszavában megjegyzi, hogy „Johnson írók és filmrendezők későbbi nemzedékeit ihlette, akik átvették történeteinek egyes elemeit, és megteremtették a kalóz ma ismert alakját. Ebben a képben valóság és fikció keveredik…"[15] Az irodalom és a későbbi kalózfilmek témái tehát Johnsonnál jelennek meg először részletes adatokkal: térképek, rablások, hajócsáklyázások, elásott kincsek, falábak, fél szemen fekete kötés, halálfejes zászló, papagáj a vállon stb. Johnson egész listákat állított össze kalózokról, hajókról, amelyeken szolgáltak, az évről, amelyben elfogták őket (ezeket minden bizonnyal a tárgyalások jegyzőkönyveiből vette át), és megírta a 18. század legfontosabb angol–amerikai kalózainak (Avery, Teach, England, Vane, Rackham, Davis, Low, Evans, Kidd) életrajzát. A könyvet már londoni megjelenésének idején is a közönség számára rendkívül vonzó illusztrációk egészítették ki, olyan kalózfigurákról, mint Blackbeard (Feketeszakáll, akit 1718-ban, egy tengeri csatában öltek meg), Mary Read, Anne Bonny (akiket 1720-ban állítottak bíróság elé Jamaicában) és Bartolomew Roberts (akit 1721-ben öltek meg ugyancsak tengeri ütközetben). Exquemelin kalózokkal való feltételezett találkozásait figyelembe véve, vele szemben Johnson előnye, aki nem hajózott velük, és nem is találkozott velük soha (bár egy történész, Philip Gosse ennek az ellenkezőjét állítja[16]), abban rejlik, hogy számos és nagyon változatos dokumentumot használt. Perekből származó tanúvallomásokat és hivatalos feljegyzéseket (méghozzá többet, mint Exquemelin), tengerésztörténeteket, olyan, Angliából és a gyarmatokról származó újságcikkeket,

amelyek nem húzódoztak részletesen bemutatni az elítélteket, mint például a The London Gazette, The Daily Post, The British Journal, Applebee's Journal, The Boston News Letter.[17] A 17. századdal szemben, amelyre Exquemelin utal, a tizennyolcadik gazdagabb és látványosabb történeteket kínált a tengeri rablásokról.

Ámbár lehettek más források is (a különféle helyi hivatalosságok részletes jelentései, mint például 1695-ből az amerikai gyarmatok vámhivatalai főfelügyelőjének, Edward Randolphnak munkája, *Jelentés a kalózokról és azok leverésére tett intézkedésekről*. Az említett két könyv, különösen a Charles Johnsoné, a 17. századtól napjainkig kirajzolódó képzeletbeli kalózvilág eredeti pillérjeivé vált. E két könyv vitatható hitelessége féligazságokat szült, ma ebben a kontextusban kell látnunk történelmi forrásértéküket. A kalózkodás jelenségéről alkotott bizonyos típusú képzeletvilág megteremtéséhez hihetetlenül gazdag és hosszú életű mítoszvilágot kínálnak. Amikor valaki oldalakat szán X vagy Y kalóz életrajzának, mint Charles Johnson, vagy egyszerűen történetet kezd mesélni, már képtelenség elkerülnie az illető figuráról szóló legendák keveredését. A szóbeszédben, amely a korabeli újságírók információs forrása is volt egyébként (sőt az esküdteké is a tárgyalások során), egy hasonló figura cselekedetei olyan változásokon mennek keresztül, mint bármely más híres, legendás figuráé. (A „nyitott műként" felfogott „emberi tettről" és a „cselekménybe helyezésről" mint előzetes értelmezésről Paul Ricoeur beszél hermeneutikai esszéiben.) Innen odáig, hogy kialakítunk egy képet az illető figuráról, a hozzá kapcsolódó dolgokról és eseményekről, már csak egy lépés. Ez pontosan az „igazi" kép lesz, amely majd továbbhagyományozódik az utókorra.

Exquemelin és Johnson bizonyára nem is történelmi, tudományos cél szolgálatában írták könyveiket, hanem hogy kielégítsék a témára már kíváncsi közönség ízlését. Történeteik azonban híven követik az ilyen típusú, a valóság és szórakoztatás egymásra rakódott elemeiből kialakuló narráció törvényeit. Exquemelin és Johnson tehát csupán rögzített alakot adtak az egyik-másik kalózfiguráról spontánul keringő történetvariációknak, míg ezek afféle tematikus ciklusokká nem formálódtak, a folklórban keringő eposzokhoz (történetekhez) hasonlóan, melyeket Arnold van Gennep a pszichológiai szükségszerűségekhez hasonló „mentális aktivitás normális formájának"[18] nevezett. Ugyanez az antropológus később azt állította, hogy még törvényszéken, eskü alatt tett vallomások is a legendákhoz hasonlítanak, mert végső soron véleményfüggők, nem axiómák, hanem a hittel függenek össze. Egy rendkívüli esemény jelenlétében (márpedig a kalózokkal kapcsolatos események kimerítik a rendkívüliség fogalmát) Van Gennep szerint az igaz leírások aránya mindössze 5-6 százaléknyi a hamisakhoz képest. Létezik tehát egy kollektív és egyéni deformálási hajlandóság, amely a megfigyelés[19] pillanatában indul, és egy szöveg elmondásával és rögzítésével folytatódik. A Gennep által elemzett epikai mechanizmus a kalóztörténetekre is alkalmazható, amelyeket még mielőtt a két fent említett író írásban rögzített volna, szóban terjesztettek az utazó ügynökök, újságírók, kereskedők, tengerészek, zarándokok, misszionáriusok, állami hivatalnokok, jogászok, esküdtek, akik mind hajlottak a lokalizálás/delokalizálás, individualizáció/dezindividualizáció, temporáció/detemporáció típusú módosításokra, a hallgatóság érdeklődésének kénye-kedve szerint. Mihelyst egyszer rögzítették, a történet könnyebben megjegyezhetővé és továbbíthatóvá[20] vált, a témák már kialakult sablonok szerint szabadon kombinálódhattak újra meg újra más és más mesékkel, ugyanazon termékeny képzeletvilág égisze alatt. Az affektív logika, a szenzációéhség, a Jung-féle „aktív fantázia" ebben nyújt komoly segítséget. A nyugati kalózeposzok a preromantika és a romantika képzeletvilágában az Exquemelintől és Johnsontól származó legendák kereteit használták fel, és új árnyalatokat kölcsönöztek a történeteknek, miközben kiemelték azok hősi jellegét, és finoman átcsúsztak az erőszakos tettek eufemizálásába. A jó

vadember, a szent primitívség, a mesebeli szépség, a forradalmár géniusz és a gondviselésszerűen megjelenő megmentők korában a kalóztörténetek is az uralkodó felfogáshoz idomultak, megédesítve a szigorú erkölcsiséget és egyértelműen szembefordulva a valósággal. Ezt később egyes szigorúbb és a „mentális tevékenységek normális formái alatt" minduntalan rejtett „igazságot" kereső, történészek[21] fel is rótták.

E tengeri képzeletvilág átcsúszásának problémája a kereskedelmi szféra felé az esztétikummal való bánásmód modern paradigmájából fakad, amely egyfelől magányra kárhoztatja az írót a technológiai fejlődés és a fogyasztói kultúra világában. (Ez a folyamat már a romantika idején elindult.) Másfelől arra kényszeríti a magas művészetet (implicit módon az irodalmat is), hogy szálljon le a szórakoztatás mindent átfogó és relativizáló vidékére. A kalózok, a kalózkodás és a tengeren játszódó elbeszélések ma olyan elemei a képzeletvilágnak, amelyek ha nem is a kulturális giccs körébe számítanak, de legalábbis gyermeki esztétikai opciónak tűnnek. A modern kulturális paradigma perspektívájából azonban részben megmenthetjük a kalóztörténeteket a hasonló értelmezéstől.

Matei Călinescu szerint a modernségnek két típusa létezik: egy a tudományos és technológiai fejlődésként, a nyugati civilizáció történetének szakaszaként felfogott változat és egy másik, amelyet radikálisan polgárellenes magatartás, az unalmas létből való kiábrándulás és az önszáműzés jellemez.[22] Egy adott pillanattól kezdve a kalózirodalom megfelelt a menekülési vágy, a kompenzálási ábránd pszichikai követelményének, amely akkor alakult ki, amikor berobbant a technikai fejlődés, megszületett a középosztály, és új típusú szórakozási lehetőségekre lett szükség. A témáját tekintve más eposzokkal egyenrangú tengeri irodalom már a 19. századra másodlagos elbeszélői területté vált, ahova csak gyerekek vagy közepes intellektuális képességekkel rendelkező felnőttek teszik be a lábukat. A „klasszikus" kalózkodás amúgy is meggyengült, a nagy földrajzi felfedezések térképe már James Cook óta feltelt ismert helyekkel, lassan, egyenként eltűntek a titokzatos szigetek és tengerek. A 20. században, újabb és újabb elbeszélésformák megjelenésével (lélektani, realista, naturalista, esszéisztikus, expresszionista, dekadens stb.) és a romantikus menekülési vágy csillapodtával, a determinizmus és a kísérleti megismerés hatására a tengeri irodalom veszített jelentőségéből, és alacsonyabb esztétikai rendű polcokra száműzte önmagát.

Mégis, valamiféle általános hedonizmus áldozataként a posztmodern ember maga is menekülni szeretne a hétköznapok szorításából, méghozzá időben (múlt mind szuvenír, jövő mint SF projekt) és térben (egzotikus, képzeletbeli világok).[23] Anélkül, hogy rendelkezne egykori esztétikai presztízsével (már ha valaha volt neki), a kalózokról és tengeri kalandokról szóló irodalom különféle elváráshorizontok számára kínál ilyen menekülési lehetőséget. Ugyancsak Matei Călinescu állítja a következőket: „A giccs közvetlen művészi eredménye a középosztályok sajátos időfelfogásából fakadó, fontos etikai mutációnak. Nagy vonalakban a giccs tekinthető reakciónak a változás terrorjára és a szekvenciákra bomló idő értelmetlenségére, amely idő egy irreális múltból halad egy ugyancsak irreális jövő felé. Ilyen körülmények között a szabadidő, amely a társadalom szempontjából mértékében is növekszik, úgy jelenik meg mint különleges teher, az üresség terhe. A giccs tehát alkalmas eszköznek tűnik arra, hogy »elüssük az időt«, kellemes kiszabadulás a pihenés és munka banalitásából. A giccs által kínált szórakozás csak egy rettenetes és érthetetlen unalom fonákja."[24]

A mai igényes olvasók számára a szórakoztatóipar reprodukál és sokszorosít egy olyan képzeletvilágot, amely valaha egyedi és magasztos volt. A tömegirodalom általánosító normája szerint a magas igény csökken, az értelem infantilizálódik. De ha hitelesen és esztétikai igényességgel közelednek hozzá, megteremthetik a művészetet, legalábbis elvezethetnek hozzá. „Végső soron a mai világban senki nem szabadulhat teljesen a giccstől, amely szükséges lépésként jelenik meg a hiteles esztétikai

tapasztalat örökre rejtőzködő célja felé vezető úton."[25] Ha így van, akkor a klasszikus kalózkodás és a régi hajón való kalandozás a posztmodern, intelligens, választásaiban őszinte ember számára gazdag menekülési lehetőség a tudás és az esztétikai tapasztalás világába. A vitorlázás, az elásott kincsekhez vezető térképek, a meglepetésekkel teli tengerek és szigetek megmaradnak a tudatalattinkban. Rég megcsonkított lehetőségek kifejeződéseként mi magunk, ha csak ideiglenesen is, de vágyunk azokra a dolgokra, amelyeket a kalózok még nyugodtan megtehettek.

Vallasek Júlia fordítása

■ JEGYZETEK

1. Gilbert Durand: *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*. Ed. Nemira, Buc., 1999. 116.
2. Számtalan fesztivált szerveznek ebben a témában, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, hogy a témaparkokról, számítógépes játékokról, rajzfilmekről, népszerűsítő honlapokról és más nyilvános megjelenési formákról ne is beszéljünk. Ezek időnként átléphetnek a kortárs történelembe is, mint például amikor egy kalózruhás ember (a standard ruhaváltozatban, háromszögletű, tollas kalapban, papagájjal a vállán, csizmában, szalonkabátban, letakart fél szemmel, kampóban végződő kézzel) politikai töltetű üzenetet próbált átadni Barack Obama amerikai elnök számára annak fehér házi irodájában.
3. David Cordingly: *Introduction*. In: Uő: *Under the Black Flag. The Romance and the Reality of Life Among the Pirates*. Random House Trade Paperbacks, New York, 2006. XIII.
4. Patrick Pringle: *Jolly Roger. The Story of the Great Age of Piracy*. W.W. Norton and Company Publishers, New York, 1953. 11. „Kinek-kinek személyes döntése, hogy Blackbeard, Kidd és Morgan töténeteit unalmasnak tartja vagy sem. Az azonban tény, hogy a háromból egyikük nem volt kalóz. Konjunktúrától függ, hogy valamelyik másikukat kalóznak tekinthetjük-e vagy sem, és semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy bármelyikük felháborítóan kegyetlen lett volna."
5. David Cordingly: i.m. 90.
6. Patrick Pringle: i.m. 272–273.
7. Uo. „A kalózkodás korának legfontosabb része egybeesik a rabszolgakereskedelem korával. Az erről szóló tényeket gyakran inkább minimalizálták, mintsem megvilágították a jóakaratú szentimentalisták, akik azt a hibát is elkövették, hogy saját erkölcsi standardjuk alapján ítélkeztek a múlt felett."
8. Uo. 125.
9. Marcus Rediker: *Between the Devil and the Deep Blue Sea*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 286.
10. Uo. 254.
11. Uo. 284.
12. Pringle: i.m. 12–15.
13. Uo. 11.
14. Jack Beeching: *Introduction*. In: Alexander O. Exquemelin: *The Buccaneers of America*. Dover Publication, Inc. Mineola, New York, 2000. 20.
15. David Cordingly: *Introduction*. In: Captain Charles Johnson: *A General History of the Robberies and Most Notorious Pirates*. Lyons Press, Guilford, Connecticut, 2010. VIII.
16. Philip Gosse: *Istora pirateriei*. Editura Politică, Buc., 1975. 187.
17. David Cordingly: *Introduction*, i.m. XI.
18. Arnold van Gennep: *Formarea legendelor*. Editura Polirom, Iaşi, 1997. 121.
19. Uo. 121–122.
20. Uo. 134, 157.
21. Hasonló véleménye van például Philip Gosse-nak. „Általában véve a kalóz nem volt valami vonzó figura, minél többet tudunk meg róla, annál kevésbé vonzó. A romantikus kötekedő, akinek az öve tele van pisztolyokkal, a szájából pedig patakként buzog a káromkodás, jó téma az elbeszélések számára, de a valóságban meglehetősen kellemetlen. A romantikus és excentrikus kalózzal többnyire regényekben találkozunk, a valódi kalóz gyáva késelő volt, aki megölte az áldozatait, mert a halottak nem beszélnek." i.m. 288.
22. Matei Călinescu: *Cinci feţe ale modernităţii*. Editura Polirom, Iaşi, 2005. 52–53.
23. Uo. 237.
24. Uo. 240.
25. Uo. 254.

MOLNÁR ESZTER

WEÖRES SÁNDOR LÍRÁJÁNAK TENGERSZIMBOLIKÁJÁRÓL

Weöres Sándor költészetének és költői egyéniségének a tengerszimbolikával szoros kapcsolatban álló „próteuszisága" – melyet költői alkatával hoznak kapcsolatba – igen jól feldolgozott téma. A szakirodalom eddigi állításai is sugallják, de személyes véleményem is az, hogy a tenger és a tengerrel kapcsolatos mítoszok fontos (igaz, részben már elemzett) kérdéskört képviselnek Weöres Sándor életművében. Egyrészt azért, mert a tenger a költészet egyik „nagy témája", azaz egyike az ún. archetípusnak nevezett[1] szimbólumoknak. „A fizikai természet olyan megszokott képei, mint a tenger vagy az erdő, egy sereg költeményben állandóan ismétlődnek. Ez nem lehet »véletlen«, olyasmi, aminek nem találjuk okát, értelmét. Ez az ismétlődés azt a fajta egységét jelöli a természetnek, amelyet a költészet utánoz, és amelynek kommunikációs kontextusa jóval szélesebb, egy olyan történet, amely a tengerről szól, archetipikus lehet abban az értelemben, hogy mély benyomást tud gyakorolni az olyan olvasó fantáziájára is, aki soha életében nem látott tengert."[2] Másrészt azt feltételezem, hogy egy magyar költői életműben a tengerrel való kapcsolat voltaképp a „Nyugathoz" és annak irodalmi hagyományaihoz való viszonyulást is jelentheti. Michel Mollat du Jourdin *Európa és a tenger* című könyvében tekinti át, hogy Európa milyen sok szálon – éghajlati, gazdasági és kulturális vonatkozásban egyaránt – költődik a tengerhez. A szerző vélekedése szerint a tengeri civilizációkban a tenger nemcsak stratégiai szempontból (*sea power*) fontos. A vízi expedíciók, a tengerészkedés összekapcsolódnak a vallásos érzülettel és az emberi lélek

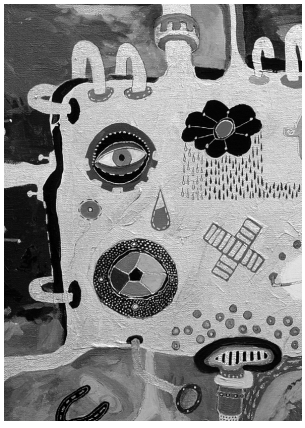

...azt feltételezem, hogy egy magyar költői életműben a tengerrel való kapcsolat voltaképp a „Nyugathoz" és annak irodalmi hagyományaihoz való viszonyulást is jelentheti.

abszolútum iránti igényével is.[3] Utóbbi jelenséget Mollat du Jourdin a végtelen térrel való szembesüléssel magyarázza: „Akárcsak a hegyvidék és a sivatag, a tenger is elmélkedésre ösztönöz; s mivel mérhetetlen, a lelket is a végtelen felé fordíthatja. A veszélyekkel való szembekerülés alázatra késztet a felsőbb erőkkel szemben."[4] Tehát a tengerreprezentáció egy költői életműben tükrözheti a szerző Európával (az európai szellemmel[5]) való azonosulását és attól való különbözőségét is. A Weöres Sándorról szóló szakirodalom a tengerszimbólum, illetve főként a „próteusziság" elemzésére is – mint említettem – többször vállalkozott.[6] Mégis érdemes közelebbről megvizsgálni további költeményeket, amelyekben a tengermotívum különböző változataival találkozunk. Dolgozatom két részből áll. Az első rész a 'tenger' költői használatának előzményeit, analógiáit próbálja feltárni. Rekonstrukciós kísérletem arra irányul, hogy Weöres Sándor milyen tengerrel kapcsolatos személyes benyomásokat szerzett, illetve milyen olvasmány- és fordításélményeket tudhatott magáénak. A dolgozat második része a „tengerszimbolizmus" használatát és jelentésárnyalatait próbálja felvázolni Weöres Sándor költészetében, az életmű ebből a szempontból kevésbé középpontba állított darabjaiban. A kérdés bonyolultabb, mint hogy egyszerűen tengerszimbólumról beszéljünk, hiszen a *tenger* lexéma számos olyan jelentésmezejét érintő, metsző „rokonfogalommal" társul Weöres költészetében, mint a hullám, a tajték, a hab, melyeknek konkrét, szövegenként némileg eltérő jelentései lesznek.

Egy „tengertelen magyar" személyes élményei

■ Weöres Sándornál, habár például Babits Mihályhoz képest igen sokat utazott[7] – a Baumgarten-díjnak köszönhetően a Conte Rosso fedélzetén Kelet-Ázsiába is ellátogatott –, mintha mégsem a tenger fizikai valósága lenne a mérvadó tengerszimbolikája kiérlelésekor. Nemcsak azért, mert Weöres állandóan olvasott (már 1935-ben így nyilatkozik: „Huszonegy éves vagyok, de végigéltem mindazt, amit egy hetvenéves ember átélhet"[8]), azaz élményeit leginkább könyvekből merítette, hanem azért is, mert a tenger valósága nem válhat igazán elmélyülten ismerőssé egy – Weöres szavaival – „tengertelen magyarnak".[9] Pedig ez az elmélyültség fontos volt Weöres számára. A hajó fedélzetén írja a következőket: „Lassan rájövök, hogy »szép vidék« tulajdonképpen nincs is; így futólag megnézve egy táj se igazán szép, legföljebb érdekes, meglepő, mulatságos vagy a körülményei révén kedves. Nincs szép táj, *csak szép formák és szép színek vannak, ezeket pedig bárhol és bármiben meglelheti az ember; az a táj szép, amit alaposan megismerünk, a legkisebb hajlásokig és árnyalatokig, aminek formaadottságait és színlehetőségeit nemcsak meglátjuk, de át is éljük.*"[10]

Néhány adalék Weöres tengerszimbolikájának képzőművészeti vonatkozásaihoz

■ Erről a fajta „alapos megismerésről, átélésről" eszünkbe juthat Cézanne ún. *motívuma* és esztétikai írásai is, akár a Sainte-Victoire hegy festésére gondolunk, akár más érett alkotásaira. De az is kitűnik e kis eszmefuttatásból, hogy nagyon fiatalon, mindössze huszonkét évesen, Weöres már művészettörténészeket megszégyenítő érzékkel gondolkozik a vizualitásról. Ebben sokan, például Fülep Lajos is segítették a gyerekként már aggastyán, koravén zsenit. Mindenesetre sikerült elsajátítania a *festői látást* képzőművész barátaitól, elsősorban Illés Árpádtól, de fiatal éveiben óriási hatással van rá Gulácsy Lajos, majd kissé később Martyn Ferenc is.[11] (Akár műgyűjtőként is tekinthetünk Weöresre, aki főleg az Európai Iskola festészetét kedveli.) Egy szó, mint száz, az utazások pillanatnyi benyomásai alig tudják felülírni a művészeti

élmények hatását. Erről árulkodik Weöres másik megjegyzése is. A Conte Rosso fedélzetén utazó, festői látásmóddal rendelkező költő a „képzőművészettől megfertőzött" szemmel nézi a tengert, és nem fordítva. „A tengernek errefelé olyan színei vannak, *amilyeneket a japán impresszionista festményeken látni*; egészen más színek vannak itt a vízen, mint másfelé. […] csupa sárga szín volt az égen a Nap körül és odább zöld ég bukkant ki a felhők szövevényeiből; a hajóverte hullám hátán az égi sárga szín visszfénye lendült kis darabon, másfelé a tenger mindenütt fehéren fénylő tusfekete volt."[12] Nagyon hosszan lehetne írni Weöres képzőművészeti ihletésű és vonatkozású verseiről, most csak azok közül választok, amelyekben megjelenik a tenger. Tulajdonképpen misztikus tájképként olvasható, Csontváry-ekfráziszként (képleírásként) azonosítható Weöres *Borús tenger (Taormina)* című költeménye: „Gyér vörösfenyők csavaros törzse / sose-látott színre váltott."[13] Eszünkbe juthatnak a *Fürdő nők (Ostia)* című költemény sorainak furcsa, (poszt)impresszionisztikus ismétlődéseiről például Cézanne sokszor átfestett, bizonytalan körvonalú, térelemként elhelyezett fürdőző nőalakjai. „a tenger kévéi a tenger / felemelt ormányai a tenger / ó a tenger / a tenger sárga lányai három / áthajolnak a látóhatáron / köteg-nyakuk és légy-szemük és és / egyiknek kék kés az ölében és hagyma-fejük / szikrázó alabástrom / ÁZÓ KEBLEK ÉNEKE *„álmunkat mossa / szűzi csóva / csillogó fürt / mossa álmunkat / csillogás istene / tajtékfürt ura / álmunkat mossa* // a három hármai három / hatványai a három / hatványai a három / végtelen szűzei a három / nyaraló postafőtiszt / lányai a tenger / sikoltásai a tenger/ cimbalmai és kürtjei a tenger / ó a tenger csigás agyveleje három / lánykoponyában / szikrázó alabástrom."[14] Weöres magához hasonló lelkialkatúnak tartotta többek között például Pierre Reverdyt, akinek több versében ugyanerre a jelenségre figyelhetünk fel. A tengeri élmény helyett a tenger metaképe szerepel Reverdy *Hullám-moraj* című prózaversében, hiszen a festett tenger *képe* elevenedik meg, amikor a festmény kilép a keretéből: „A falon függő tengeri tájak összes hulláma a tányérokba özönlene, tarajukon fehér ólom-tajték. A háttér továbbra is kék maradna, mögötte a keret túlontúl ragyogó napsütése."[15] Illetve a *Belső mozgás* című versben a tengeri hajót a szoba váltja fel: „A szoba ringatózik – hajó, melynek árbóca megroppanna, ha csak kicsit erősebben fújna a szél. És észre sem veszi, hogy az ágyra zuhan, s elalszik: még akkor is azt álmodja, hullámok sodorják. Túl messzire" etc.[16] Weöres *Hommage À Reverdy* című ciklusa tragikusan végződik, a tenger eltűnése is a léttávlat eltűnésével, a halállal kapcsolódik össze. „Hol a halál mosolyog / egy-szál vitorla száll / és tenger nincsen többé".[17]

Tehát a konkrét, valóságos élmények kevésbé, inkább az olvasmányélmények (és más művészeti élmények) „hideg fekete ködtengere" mint „kőfürt gránitbora párolog"[18] Weöres költészetébe. Azaz amikor tengert „látunk" egy Weöres-versben, akkor gyaníthatjuk, hogy a mérleg nyelve a műveltséget intuitívan továbbalkotó zseni „belső végtelenje"[19] felé billen, azaz ritkán van látványelemről szó Weöres költészetében. „Kinn a kamra, benn a táj, / kinn az ágy és benn a tenger",[20] írja Weöres a *Rongyszőnyeg* második ciklusának harmincegyedik darabjában.

A tengermotívum olvasmány- és fordításélményekben (A klasszikus modernség példaadói: Ady, Babits, Kosztolányi, Füst)

■ Lehetetlen vállalkozás volna még pusztán a tengermotívumra szűkítve is vázolni azt az óriási műveltségkorpuszt, amely Weöresre hathatott, hiszen „minden" hatott rá. Így most csak azokra a költőkre koncentrálok, akiket Weöres Sándor kifejezetten mesterének, mestereinek tekintett, és csak a 20. század első feléből. Mivel a tenger konkrét látványa – táji sajátosságok révén – a magyar klasszikus modernség költői számára nem jelent mindennapos élményanyagot, ezért többnyire (de nem feltétle-

nül) irodalmi minták követéséről van szó, amikor a tengermotívum feltűnik. Ha nem hagyománykövetésről van szó, akkor a tenger feltűnhet egzotikum-szerepben is. A tenger a „távolinak" és az „egzotikusnak" az érzékeltetése céljával magyar nyelvi kontextusban gyakran felbukkan. Nem véletlen, hogy *Hét tenger éneke* volt a címe Vas István válogatott fordításkötetének, sőt Rákos Sándor óceániai népköltészetgyűjteményének a *Táncol a hullámsapkás tenger* címet adta. A tenger lehet másképp is egzotikum. Például válhat nyaralásokat felidéző emlékképpé. Ady *Egyedül a tengerrel* című sanzonszerű versében a tengerpart egy nyári románc helyszíne. „Tengerpart. alkony, kis hotel-szoba / Elment, nem látom többé már soha."[21] Nem nyaralást, inkább terápiás célú utazást sejtet *A kék tenger partján* című vers: „Ahol mások élnek, szeretnek, / Én eljöttem ide betegnek, / Csókot temetni, / álmot dobni, / Nyugodt partokon nem nyugodni."[22]

Ady költészetében a tengerszimbólum gyakran összekapcsolódik bibliai allúziókkal is (*A megőszült tenger*), vagy szerepelhet az abszolútum, az életút, a sors megjelenítőjeként. Például az „életteljességet" képviseli *Az Értől az Óceánig* című versben.[23] A San Remó-i keletkezésű *A Tenger ákombákomá*ban a sors tengerhabokból írt betűsokaságból olvasható ki. A fenséges és határtalannak látszó ezért József Attila-i kifejezéssel „mindenséggel mérő" tenger az egész emberi egzisztenciát kivallatja és „megfejti": „Fehér habok, betű-milliók, / idegesek és nyugtalanok, / Tengerre írva írják most meg, / hogy ki vagyok, hogy mi vagyok." Ez a vers nyilvánvalóan Charles Baudelaire *Az ember és a tenger* című versét idézi, amelyben a tenger lélek és szabadság szimbóluma, s a tenger hullámainak a gondolatok örvénylése felel meg. „Szabadság embere, tengert imádni hű! / Szeresd csak! tükröd ő, hullámzó végtelenje / minthogyha parttalan, bús lelked képe lenne, / s ő is mint szellemed, örvénylőn keserű. // Képmásod mély ölén alámerülsz gyönyörrel, / szem és kar rásimul s felejti már saját / háborgását szived, figyelve ős zaját, / mely egyre féktelen vad panaszba tör fel."[24] A tenger vagy éppen az óceán az életutazást (mint *A ködbe-fúlt hajók*ban: „Piros hajón, kék Oceánon / Borítsanak be sárga ködök, / Röpítsen a néma kormányos / S tülköljenek a ködbe-fúlt hajók, / Az örömök."[25]) vagy éppen az élet végét (*Az utolsó hajók*[26]) szimbolizálhatja. Ady az életkedv satnyulását a végtelen távlattal (metonimikusan a tengerrel) való összehasonlítás eszközével érzékelteti *Az Óperenciás tengeren* című versében: „Olyan kicsi tenger lett a szívemből / S olyan nagy az Óperenciás".[27] A sors (metonimikusan ismét a tenger) kegyetlen és látomásos vonásai tűnnek fel a *Vörös szekér a tengeren* című versben vagy a *Temetés a tengeren* című költeményben: „Köd és zsolozsma. Zúg a tenger, / Vörös bárkákra visznek minket, / Könnyel, virággal, félelemmel. // S téli orkán vad szele dobban, / Vörös bárkánk tengerre vágtat / S futunk fehéren és halottan."[28] Ilyen Ady-imitációnak tekinthetjük Weöres 1928-as *Kip-Kop: A Vér* című versét: „a fekete Part már várja, várja. – / Ő megy… Locsogó habok dalolnak / (kip-kop): a lassú halál danája…"[29]

Babits Mihály életművében is bőven találunk tengerszimbolikát, nagyon különböző árnyalatokban. [*Aki a kékes égbe néz…*] című, bizonytalan datálású, 1910 körül írt verse például pszichoanalitikus olvasatra késztet. Ferenczi Sándor *Thalasszalis regresszió*-elmélete szerint a tenger utáni sóvárgás[30] az emberi egyedfejlődéssel, az anyaméhben való lét iránti nosztalgiát jelenti, a születés voltaképp kiszáradásélmény[31] (és az ún. genitális késztetések a kiszáradás előtti állapot visszaszerzésére irányulnak). Az anya „tulajdonképpen a tenger szimbóluma vagy részleges helyettesítője",[32] ebből adódik egy állandó és általános sóvárgás, nosztalgia a tenger iránt.[33] Ferenczi elmélete szerint az anyatestet mind a tengerrel, mind az anyaföldde azonosíthatjuk az álom- és neurózisszimbolikában. Az embrió „halként" úszik az anya testében, s a csecsemő megszületés utáni első „szárazföldi" élményei a partra vetett hal „élményeire" emlékeztetnek. Mintha erre a „légszomjra" emlékez-

nének ezek a sorok:[34] „S e levegő, mely vízsűrű / s e víz, amelyen nincs bürű, // s ez ugróháló, végtelenbe nyulván / fogadja mint az öngyilkost a hullám?" Majd a versben később: „S a levegőég neki tenger / s a levegő hala az ember." [35] Babits *Atlantisz (Egy világ, amely lemosdotta az életet)* című verse egy mélytengeri búvárkodás perspektívájából, belülről teszi láthatóvá a tengert: „nézem a hajladozó ama kúsza halat / a kicsit, a fürgét s a nagy halat, a kicsi néma vadászát / virágszerű állatok álomeletü nyíladozását / a piros koráll eleven hegyeit, virágszigetét / a rettenetes fejlábú polyp Medúza-tekintetét / száz szép halavány színt kéken a víz remegő üvegén át."[36] Weöres mestere mintájára, szellemtestével szintén a vízbe ugrik, és többször is ír *Atlantisz*ról verset. Például *A Víz alatti város* címmel, amelyben a költő egy olyan világban, az elsüllyedt szigetben (mely az elmúlt aranykor tudását, létállapotát jelentheti) ismeri fel legfőbb kincsét (ami azért „nincs", mert nem anyagszerű, hanem szellemi): „S majd ha jön valaki és kérdi: mim van?" […] „– én majd e városra mutatok. Eldobott, gonosz város! / Látod: romló kövek, visszasírt virágok, / egyforma remegés a hinár közt – ennyi a víz alatti város. / Mégis azt mondom: ez minden, amit gyűjthetsz".[37] Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című vers utolsó egységében (7., utolsó kép) tengeri záróképet látunk. Az első és az utolsó versszakot idézem: „Nézd! Áll valami óriási bál / egy táncos örvény szíveket cibál."; „Tenger a fény itt és a zene szél / s a vidám világ vihar és veszély."[38] Nem papírszagú vers, mégis érdemes felfigyelni rá, hogy Babits Weöressel megegyezően, és mint ahogyan arra a ciklus címe is utal, a tengert a könyvek tengerén, a „mesterséges édenen" (Lamartine nevezi így a könyvtárat) át ismeri meg elsősorban. Azaz főleg olvasmányélményekből merít, amikor a tengerről ír. Az utazás (amely a városok sokaságát, tengerét jelenti), ami tenger és az (álom) metonímiája is lehet. Babits egyik 1923-as töredékében így tűnik fel: „nekem a tenger városok / kupola-buborékaikkal / csak látomások, szemtelen / torony-hullámaik hiába / freccsentik égnek".[39] Végezetül megjelenik az apokaliptikus, Isten büntetését „kiszabó" tenger is a *Jónás könyvé*ben: „Az Úr azonban szerzett nagy szelet / és elbocsátá a tenger felett / s kelt a tengernek sok nagy tornya akkor / ingó és hulló kék hullámfalakból, / mintha egy uj Ninive kelne-hullna / kelne s percenként összedőlne újra."[40]

Úgy tűnik, hogy Európában a tengerrel nem rendelkező országok lakosai számára a tenger egy folyamatos úticélt, vágyott ideát testesít meg. Nem meglepő, hogy Esti Kornél számára a világlátás egyenértékű azzal, hogy lássa a tengert. „Erről képzelődött már az elemi iskolában, amikor először pillantotta meg a falitérképen azt a sima, végleten kékséget."[41] A vonaton utazó főszereplő első csókja és hosszas várakozás („A tenger késett") után pillantja meg a tengert, amely katartikus beavatásélmény számára, s versírásra is készteti. Mert először meglátni a tengert rendkívüli pillanatot jelent: „Mégis ünnepi volt ez, óriási volt, az egyetlen óriási évezredek ősi fénykoszorújában."[42] A *Tenger és vihar* című versben az európai irodalomban megszokott, konvencionális motívumok jelennek meg, Kosztolányi verse a barbár csodákra áhítozó, széllel, viharral, sziklákkal dacoló tengertől, kalandtól megrészegült tengerészek világát festi meg, Rimbaud és mások verseihez hasonlóan. A *„hajrá, hogy minden habokba halt"*[43] – sort kiemelném, mert a hab itt a perceket, az időt szimbolizálja, ennek is lesz később jelentősége. Füst Milánt Weöres a „legeurópaibb" költőnek tartotta mesterei között. Hamvasnak írt egyik levelében szeráfi szférába sorolja, és úgy jellemzi, mint akinek műveibe mindig belejátszik a túlvilági zengés, de „alapjellege földi" marad.[44] Füst verseiben a tenger ábrázolása, mint Kosztolányinál, igen közel áll a nyugati költészetre jellemző konvencionális tengerképhez. Az *El innen, el…* című versben (Az *Őszi sötétség* ciklus hatodik, befejező darabja) így olvasunk róla. „Az édes és végtelen tengeren, / melynek tisztasága hűs s átjárja a lelket, / (Átjárja a lelket s lebegteti szél: – / bástyánkon is szabad lobogót ami lenget,) / S didergő szí-

vet ahol napsütés melenget / S a kiáltás hol úgy csapong a széllel, zöld, zuhogó vizeken, / Mint könnyű rózsalevél…”[45] A tengeri hajózás az életfeladat beteljesítését jelenti: „Az édes és végtelen tengeren, / Lobogj én lelkem, mint a kósza szél… / Mint hajnali kiáltás, amely messze bolyong / S hirdesd, hogy végbevitted, amit sors és szenvedély / E földön rádszabott. Leróttad tartozásodat.”[46] Külön tanulmányt igényelne, és sajnos nincs mód körbejárni a *Feleségem története* című regény tenger- és főleg tengerészmotivikáját, most elég annyit megjegyezni, hogy Weöres a *Bolond Istók* című mesés prózájában számos ponton parodizálja, parafrazálja a szöveget.

Világirodalmi olvasmány- és fordításélmények

„Én az olvasásnak, az irodalomnak a kalandora vagyok kissé.
Csak addig érdekelnek a dolgok, ameddig ismeretlenek számomra.”[47]

■ Michel Mollat du Jourdin külön fejezetet[48] szentelt könyvében a tenger irodalmi ábrázolásainak. Alapvető megállapítása, hogy a tenger (nyilván annak kiszámíthatatlan és zabolázatlan természetével analóg módon) irodalmi ábrázolása is ambivalens, „kettős ihletésű”, mégpedig a tengerirodalomban „kétely és félelem váltakozik a biztató nyugalommal”. Ezt a kettős ihletést az európai irodalom nemzedékei évszázadok során átadták egymásnak. Ezek a tengerábrázolások stílusukban egyrészt lehetnek konvencionálisak (közhelyszerű, hagyományos tengerkép); vagy törekedhetnek realisztikus(abb) ábrázolásra. Tematikusan pedig képviselhetik a tenger „derűlátó és kedvező” – a szerző ehhez a fantázia, a fénylés és mediterrán fogalmait köti – vagy a „borúlátó és kedvezőtlen” arcát, amely a „lágyabb színezetű, de az árapály szeszélyeitől és ijesztő dührohamaitól sem mentes óceáni képpel” feleltethető meg. Mollat du Jourdin kijelenti, hogy habár máshogy néz a tengerre egy mediterrán és máshogy egy északi szerző, szerinte a „szemlélődés természete” és az ábrázolás módja „szerfölött hasonló”.[49] Végül két „tengerirodalmi” műfaj születik, az egyik „jelképekben gazdag, fantáziadús, irodalmi, a másik az egyre tudományosabb jellegű”.[50] Engem most elsősorban a modernizmus tengerábrázolása érdekel – bár Weöres kapcsán világirodalmi távlatban kellene gondolkodni –, s a szerző ismerteti is a középkortól kezdve a jelenséget. Ezekből a megállapításokból kiindulva nézzünk meg pár példát a modern irodalomból. A fantáziaszerű tengerábrázoláshoz köthető Rimbaud híres költeménye, a *Részeg hajó*, melyet a költőzseni megdöbbentő módon úgy ír meg, hogy előtte sohase látta a tengert.[51] Mollat du Jourdin ezt úgy magyarázza, hogy a tehetség „mindent megérez, és mindent ki tud fejezni”, azaz az intuíció hatalmát dicséri. Ez a kijelentés pedig teljes egészében megfeleltethető Weöres modern líráról alkotott nézeteinek is, amelyek szerint a modernizmusnak nem az ésszerűség vagy az ábrázolás, hanem az intuíció és az ösztönszerűség a fő ismérvei.[52] „A modern időkben előtör az ösztön és intuíció, a mai szellem, minthogy általa tudaton kívüli erők próbálnak megnyilatkozni, eltávolodott az újkori európai szellemtől. – Az ősművészet, középkori művészet és modern művészet elementáris hajlamú; a görög–latin klasszikus művészet és az újkor európai művészete individuális hajlamú.”[53] Azaz a költészet tudattalan mélyébe evezést jelenti, ezt biztosan elhitte Weöres Hamvas Bélának, aki ezt írta: „A tudattalan, ha magát ki akarja fejezni, mindig óceán vagy erdő képében jelentkezik.”[54] A tengermélység vagy a tenger látványa pedig költői értelemben is olyan hely, ahova az intuitív Szellem bevilágíthat, sőt be is kell világítania. *Az eltűnt után* című Weöres-versben a tenger jelenti azt a metafizikus ingert, amely a vers megszólítottját „belül-valója” kutatására bátorítja. „Halott szív – de harsog a tenger! / Tépett szerető, ki a homály odvába osonsz, / vonszolva csikasz lelked: nézz az égre, / vesd ki fülledtségedet és a külsőkben tájékozódva / kutasd ki belül-valód. // Mert ennyi meg-

maradt, mikor minden veszik, / szomorú jogod, tengereké és szeretőké, / a legbensőt kívül keresni, / meg is találni kusza rajzolatát / a partok fodrain, vagy az égre vetülve."[55]

Visszatérve a modernista példákhoz, Mollat du Jourdinnak abban is igaza van, hogy a két ábrázolási hagyomány egy-egy költői életműben és koronként, tájanként is változatosan szokott megjelenni. Rimbaud-nál is megjelenik a konvencionálisabb értelemben, pusztán az utazás, a kaland, a hódítás terepeként, például a *Rossz vér* című prózájában: „Napomnak vége; elhagyom Európát. A tenger levegője perzseli tüdőmet, bőrömet távoli klímák cserzik."[56] Weöres fordította a *Tengeri fuvallat* című Mallarmé-verset, amelyben a tenger – a korai Mallarmé még parnasszista – az utazással kapcsolódik össze: „Elindulok! Steamer, árbocaid himbálva / horgonyt emelj s eridj exotikus világba!"[57] A kételyt, a kiszámíthatatlan, borús aspektust képviseli például Verlaine *Tengeri kép* című verse, melyben az orkán és a villám képei a kiismerhetetlenség szimbólumává teszik a tengert. A tenger veszélyeit ábrázolja a Szkülla és Kharübdisz mítoszjelenet „kilencven fokos elforgatásával" Pierre Reverdy *Fekete hajó* című verse. (S talán ilyen bravúros gondolati gesztusok miatt nevezi Reverdyt kubista költőnek Weöres.) Ugyanis nem a két szikla közötti átjárót látjuk a versben, hanem a vers a tenger és az ég közé „helyez" egy veszélyes pallót, melyen a gondolat halad. „A szemek ugyanazon / a hajón utaznak / S elöl halad a kiégett láthatár / A tenger magasabb / A halak / A madarak / Az ég és a víz / A két iker tenger között / A gondolat virraszt / Aggódó homlokkal."[58] Ez a példa átvezet a tanulmányom egyik központi állításához Weöressel kapcsolatban, vagyis ahhoz az esethez, amikor a tenger már nemcsak a csendes vagy vad utazás (beleértve az emberi életutat is) és táj, hanem olyan fogalmak metaforájává válik, mint a gondolkodás, a költészet és az alkotás (sőt „végelensége" miatt a lét), és amiről Mollat de Jourdin irodalmi tipológiájában nem tesz említést. Egy másik Mallarmé-költeményben, a *Köszöntő*ben olvasható tengerutalás megint közelebb áll a weöresi versvilághoz. „Semmi, e hab, szűz költemény / Jele, csupán a fodrozása; / Megfúlva fordul visszájára / Mint távoli sereg szirén."[59] Utóbbi kijelentés nagyon közel áll Weöres absztrakcióihoz, gondolatvilágához. Hiszen a nyelv maga a tenger. Végtelen lehetőségeket rejt, mert vízelemű.[60] A költészetben Weöres a nyelvet tartja „metafizikai elemnek", lévén a teremtés eszköze, márpedig a víz a teremtés „első fázisához" és a születéshez[61] kapcsolódik, és minden élőlényben megtalálható. A *Szkarabeusz* című versben a „víznélküli tenger" ezért az „élettelen élettel" azonos.[62] Hamvas Weöresre igen komoly hatással lévő esszéjében, Thálész őselemtanát ismertetve nyilatkoztatja ki, hogy a víz a „világ ősanyaga", az Élet Anyja, „a szellem elanyagiasodásának a fény után következő első foka".[63] Weöres nemcsak azért felelteti meg saját lírai énjét tengeristenekkel, mert a modern költészetet alapvetően intuitívnak érzi, hasonlóan a tengeristenhez, hanem azért is, mert „Poszeidón az egyetlen istenség, aki az erdő és a tenger alaktalan, változó, nyúlós, rugalmas, sötét félelmetes világa fölött *uralkodni* tud".[64] Hamvas Poszeidón-esszéjében hosszasan ecseteli, hogy Poszeidón valaha főisten volt, nemcsak a tenger, hanem az erdő ura, „de az újabb kori tisztelői rosszul bántak vele",[65] nem értették. Sőt már Homérosz korában sem értékelték Poszeidón zabolátlan erejét. Azaz érdemes túllátni azon, hogy Weöres Próteuszhoz hasonlóan *alakváltoztató* költő. Hamvas esszéjében azt olvassuk, hogy Próteusz, „a sós vizek öreg embere"[66] azért tud minden alakba bebújni, mert a vízelemet képviselendő, eredetileg is mindenhol ott volt az idők során. Inkább arra irányítanám a figyelmet, hogy Weöres a *techné*hez, anyaghoz, formákhoz és a költészet világába szublimálható elemekhez értő, azokat megzabolázni tudó, „elemi" alkotó volt. (Nem mellesleg éppen emiatt, éppen az anyag „meg nem értése" miatt marasztalja el Weöres mesterét, Hamvast, amikor festészeti tanulmányait olvassa.) Bata Imre találó mondata szerint:

„A költő a szóhabok hajósa; a nyelv egyetlen nem változó mozzanata a jel."[67] S valóban, Weöres gyakran él ezzel a megfeleltetéssel. Érdemes így, a „nyelv tengerének" metaforája felől olvasni a *Kockajáték* című verset, amelyben a sorok tengerszerűen, egymásba mosódva hullámzanak, és ebben az olvasatban a nyelv jelei jelenthetik a habokat. Ebben a versben, ha elfogadjuk, hogy a hab a nyelvi jelet jelenti, a lírai én passzivitására, médiumszerepére érdemes felfigyelni, nem ő beszél, hanem inkább *beszélteti* őt a tenger (végtelen lét-távlat) és habok (nyelvi lehetőségek): „elkallódni megkerülni / ez volt teljes életem / jó volt tengerparton ülni / habok játszottak velem // ez volt teljes életem / elkallódni megkerülni / habok játszottak velem / jó volt tengerparton ülni".[68] Ennek a versnek egy variációja az *Elhagyott versek*ben olvasható, szintén egy költői életutat „összegző" egysoros, mely szerint a leélt élet olyan, mint „Játszani kék tenger peremén ragyogó kavicsokkal".[69]

A fordítást egyik interjújában stilizálásnak[70] nevezi Weöres Sándor, ugyanis amikor fordít, többnyire nyersfordításokat használ. Tehát azt gondolja, hogy saját költőségének „belevetítésével" formálja a verset, és inkább újrateremti azt, mint fordítja, ami a nyersfordító feladata.[71] S nagyon sokszor kedve támad saját verset írni egy fordításélmény/átköltésélmény alapján. Ismét tengernyi példa hozható, melyek közül néhányat emelnék ki csupán a hatalmas fordításkorpuszból, azokat, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak Weöres tengermotivikájú verseihez. Weöres egysorosaira bizonyára hatottak Ion Pillat román költő[72] ugyanilyen formában írt, általa fordított prózaversei. Mint például *A múlt* („Zöld szemedben a viharba-mosdott tengert viszed"); vagy a *Tengerpart* („Fövény, sziklák, hullámok, kagylók – de te sehol"[73]); illetve a *Földi tenger* („A búza-rengeteg zöld bontakozása messze").[74] Ezek talán inspirálhatták Weöres olyan egysorosait, mint: „Tetteid medre: életed" vagy „A mindenség a szemedben fészkel".[75] Vagy „Az eleven mind víztől részeg."[76] Esetleg: „Kopasz szó az óceánon."[77]

Weöres tengere. Hullám, hab, tajték versus „lét-mély"

„Szótenger a mi költészetünk"[78]

■ *A negyedik szimfóniában* Weöres Sándor Arany János iránti hódolatát ismét a tengermetafora által fejezi ki. Arany úgy jelenik meg a versben, mint aki a(z intuitív) lélek segítségével látja a „valóbbnál valóbb", láthatatlan világot, melyben „Buborék alakok gyülekezve kelnek, / habjai a benső, álomi tengernek, / játszva szelid szűzet, daliát, vad rémet, / hajdanként mutatván; mit nem ád az élet".[79] Utóbbi sor megerősíti a dolgozatom korábbi állítását, miszerint az írói élményt legtöbbször irodalmi élményként érdemes értelmezni, nem pedig „valóságosként". A tenger fizikai valósága kiábrándítóan fakó a belső tengermélyhez képest. Erről szól Weöres *Tengerparton*[80] című prózaverse is. A hullám, a tajték, a hab Weöres költészetében a „tüneményeket", azaz a múló idő jelenségeit jelentik általában. Nincs öröklétük, mert nem a lét-időben, hanem az iramló időben történnek, azaz elmúlnak. Megjelenik ilyen motivika a *Negyedik szimfónia*ban is: „Hullámok, hullámok lengedezve szállnak, / tükrei kékségnek, öblei homálynak, / csigázva, gyöngyözve bukdosva rogyásig, / elalél az egyik, iramlik a másik –",[81] és megtaláljuk *A tünemények tengere* című versben is. „Lenge forgatag tajtékzik bomoltan, / apaszt és áraszt nappalt, éjszakát, / nem köt meg minket se élve, se holtan, / bármelyik örvényét evezzük át."[82] (A példákat nagyon sokáig lehetne folytatni.) Weöres a „fordítások tengeréből" is sokat merített. Például Ivan V. Laliæ *Tengerpart* című versének részletében – „itt hol tajtékvirágliget rezeg / a parti hordalék szegélyén; a tenger szempilláin álom / sótól súlyos a föld minden sebére"[83] – sok közös motívumot találunk Weöres *Reménytelen-*

ség könyve című versével. A világ múló jelenségei itt szintén a hab és a tajték metaforáival jelennek meg: „habos homály – a mi homályunk, / a homály virága, / csupa hab és tajték ez a virág, / mozdulatlan szirmai csupa hab és tajték. / Mint álomban úszol a véget nem érő / nedvességben."[84] A fodrozást, a habzást a múláshoz tartozó jelentéstartalommal telíti Weöres egy másik töredékben is: „csak ülnék a sziklán, / nézném, hogy habzik a szél; meg a víz, / hogy vetnek múló fodrot a lét örök érzéketlenjei."[85]

Idő

■ Az időhöz kapcsolódik a *Teljesség felé* című prózai munka egyik részlete. „A hullámokat az számlálja, aki sötétben hallgatja a hullámverést, és nem az, aki látja a tengert."[86] A látás ebben a rövid szövegben a lét végtelenségének „világosságát", tudását jelenti. A sötétség pedig a futó időnek alávetett ember tudatának sötétje valójában. Erre ismét Hamvas esszéje világít rá: „Az élet az idő felszínén úszik – a lét az idő mélyében van. Az élet a hullámzó színén úszik – a lét az idő mélyében van. Az élet hullámzó víz és siető folyó; a lét tükörsima és mozdulatlan tenger. Az emberi történet folyónak látszik, mintha valahol fakadt volna, s valahová igyekezne – de az emberi lét tenger, mert öröktől fogva volt van és lesz. Ami történik, az csak az óceán felszíne, itt ring, hullámzik, kering. A lényeg azonban az óceán mélye, az átlátszó, nyugodt, tiszta mélység. […] Merülj a vízbe – szól a Veda –, és meg fogod látni az isteni Mayát. Meglátod, hogy csak a felszínen van mozgás és változás, hullám és nyugtalanság, örvény és habfodor. Csak a felszínen van maya, káprázat, varázslat. Csak a felszínen van idő. Bent az óceán mélyén nincs hullám, nincs örvény, nincs varázslat, nincs idő, csak örök állandóság és megváltoztathatatlan lét."[87] Az *Itália* című versben a tenger ismét a tágabb idő, a lét metaforája. A történelem „habkönnyű fodrait" jelentik csupán az évszázadok. „ismered a habokat? ime a sikló habok üres éneke, / ime a partra-verődő habok sírása és kacagása: / itt költötte pénzét s vérét meg éberségét s veszélyes álmait / dél és észak"; „nyugalmas a lenti rengés, fölötte vergődik a tajték"; „hallod a habokat a mélyben, ha szűrődve is, ugye hallod a dalt?"[88] Az idővel kapcsolódik össze a „tenger-sugohás" (a szél-suhogás szinesztéziájaként) a *Pindaricum* című költeményben: „tenger- / suhogásként, ókori vésett / márvány-roncsokon át, az idő / lazult kövein bujdosva keresztül"[89] stb.

Életiram, halálnyugalom

■ A „nyugtalan iram" többször megjelenik a nyugodtság ellentéteként Weöres költészetében. Mint a [*Homályból fény…]* című kötetbe nem sorolt versben: „hol tenger nem zúg, a szív habjai / áramlanak; […] fej- s lábujj sejtekből száll vér-iram, mint tengerár."[90] Az „iramlás" Weöres költői szótárában általában azt jelenti, hogy „nem szembesülni a tengerrel (azaz léttel)", ezért olvassuk az *Iram* című versben ezt: „de te honnan kelsz? hogy a tengeri szél / sose fodroz a lepleden, árnyékod sose vonul a habok pásztáin tova".[91] A mindennapi élet iramlását, eseményeit, hullámzásait jeleníti meg a *Relációk* című groteszk verssorozat, melynek főhőse Manci. Több helyszínt látunk a versben, például a népgyűlés embertömege a „*hullámzás eleven tenger*" sorban jelenik meg; aztán a *Kiránduláson* című részben Manci a vízesést „kontemplálja." „tajték remeg szakad lát; csillag rezeg marad hall".[92] Ez a gondolatsor is valamennyire köthető Hamvas szavaihoz, miszerint „emberi életünkben sem az a fő, hogy tegnap hol voltunk, és ma mit teszünk, hanem életünk tértelen-időtlen alapállománya, melynek a cselekvések, szenvedések csak felületi fodrozódásai".[93] A *Nem élni könnyebb* című versben a még megszületetlenek vagy a már meghaltak helyét je-

lenti az óceán: „A fürdőben mennyi víg test ficánkol: / száz év, és óceánban tündökölnek."[94] A *Tengerhullámjáték* című verset is olvashatjuk ebben a kontextusban. A hullámok (az élet változó jelenségei?) álomszerűen tornyosulnak, majd visszahullnak a végtelenséget, létet szimbolizáló tengerbe. „A hullámok, a hullámok, / tenger-habból hegy meg árok, / fodrosulnak a hullámok, a hullámok, / mint az álmok, / part-szegélyről visszahullnak / a hullámok, a hullámok."[95] A szárazföldi életet (a múló időt) mindig tenger (azaz múlhatatlan) lét öleli körbe Weöres versvilágában, ezért van hat szárazföldnél eggyel több, hét tenger a világon Weöres egyik, *Orbis Pictus*ból kimaradt versrészletében: „Hat szárazföld, hét tenger a világon, / mind gonoszul bőg s némák messziről, / de a Holdig felsír egy képtelen álom: / a szelíd anyaöl megszül s megöl."[96]

Összegzés

■ Végezetül vessünk egy pillantást az athéni Akropolisz „minden isteneknek" szentelt főtemplomára, a Parthenón timpanonjának oromszobraira, amely a város lakóinak kegyeiért versengő Poszeidón és Pallasz Athéné harcát ábrázolja. Athéné olajágat ígért Athén város lakosainak, Poszeidón ellenben csak sós, tengeri vizet. A nép Athénét választja, és arany peploszba is öltöztetik szobrát a templom cellájában. Weöres felülírja ezt a döntést, és Poszeidónt választja, s ezzel voltaképpen egy alternatív művészeti paradigmát képvisel. A tenger – különböző jelentésekkel felbukkanva költészetében – Weöres számára *túl* van a klasszicista európai művészeti hagyományokon, amelyekben a tengerszimbolika *csak* az emberi élet változatos fogalmait írja körül. Még transzcendens vonatkozásainak perspektívája is, Weöres szemében legalábbis, „valamelyest földi" marad – talán éppen individualizmusa miatt. Weöres ennél többet akar. Egyrészt minduntalan emlékeztetni az embert arra, hogy mivel szelleme határtalan, *ő* maga is végtelen, azaz „parttalan".[97] Másrészt intuitívan meghódítani a lét és idő mélységeit a nyelv tengernyi eszközével. Ész helyett „irracionalitással". Poszeidón azért válhat csábítóbbá számára, mert ő az Olümposznál valamelyest kiábrándítóbb lakhelynek tűnő, Weöres hite szerint mégis igazabb otthont, a tengert mint a létet kínálja fel.

■ JEGYZETEK

1. „Archetípuson olyan szimbólumot értek, amely az egyik költeményt a másikkal összeköti, s ezáltal elősegíti irodalomtapasztalatunk egységét és integritását." Northrop Frye: *A kritika anatómiája. Négy esszé.* Helikon Kiadó, Bp., 1998, 87.
2. Frye: i.m. 87.
3. Lásd *Az abszolútum igénye* című alfejezetet in: Michel Mollat du Jourdin: *Európa és a tenger*. Atlantisz Kiadó, Bp., 2013. 239.
4. Bővebben *Az abszolútum igénye* című fejezetben. L. Mollat du Jourdin: i.m. 240.
5. Az európai szellemnek ebből az aspektusból nézve az egyik fő karakterjegye, hogy az öreg kontinensen „elhitték", hogy a tengeren keresztül az emberek szellemét is irányítani kell. Ide érthetjük a gyarmatosítás különböző formáit (politikai, szellemi, erkölcsi) és vallási missziókat egyaránt. Vö. Mollat du Jourdin: i.m. 241.
6. Szőcs Géza a Korunkban 1973-ban megjelent összefoglaló tanulmánya sorolható ide (*A parton Próteusz alakoskodik.* Korunk 1973/12); majd 1983-ban a „próteusziságot" Weöres költői magatartásának esszenciájaként tárgyalta Kenyeres Zoltán. Amellett hogy állást foglalt a kérdésben, a szakirodalom addigi eredményeit is összefoglalta. Kenyeres Zoltán: '*A próteuszi élet jelentése*'. In: Uő: *Tündérsíp. Weöres Sándorról.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 252–257. Pontosan húsz, illetve harminc évvel később, 2013-ban, újabb két tanulmány foglalkozott a kérdéssel. 2013-ban Acél Zsolt a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *'tánc volnék, mely önmagát lejti'* című, centenáriumi Weöres-konferencián *„Valami mássá válva". Weöres Sándor költészete és a görög-római irodalom Próteusz-képe* című előadásában klasszika-filológiai nézőpontból a *Próteusz* című vers mitológiai és filozófiai hátterének „szoros olvasatát" valósította meg. Pontosította, árnyalta a „próteusziság" kérdéskörét a *Tűzkút* kötet verseivel kapcsolatban. Polgár Anikó *Poszeidón gyöngyszakálla (*vö. Polgár Anikó: *Poszeidón gyöngyszakálla. Észrevételek Weöres Sándor Mozgó Mikrokozmosz című verséhez.* Irodalmi Szemle 2013/8. 50–59.) címmel írt tanulmányt, ahol ismét a tengerszimbolika szempontjából foglalkozott egy másik Weöres-verssel, a *Mozgó Mikrokozmosz*szal. A tanulmány tulajdonképpen elvégezte azt a feladatot, amelyet harminc évvel azelőtt Szőcs Géza kijelölt, azaz összeolvasta a Weöres-költeményt Hamvas Béla két ide kapcsolódó esszéjével (*Poszeidón* és *A víz* című szövegekről van szó). Lásd *Poszeidón.* In: Hamvas Béla: *A látha-*

tatlan történet (1943), Sziget (esszék 1935–36). Szerk., felelős kiadó, Dúl Antal, Medio Kiadó, 1995. 69–95; és lásd *A víz*. In: Hamvas Béla: *Scientia Sacra. Az őskori emberiség szellemi hagyománya*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985. 445–457.
7. Károlyi Amy egy interjúban így nyilatkozik: „Bejártuk a fél világot, egyik pólustól a másikig." Weöres Sándor és Károlyi Amy a vatikáni rádióban. In: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990. 139. Továbbiakban: *Egyedül mindenkivel* 1990.
8. „Már elemi előtt Shakespeare-t olvastam" – mondja a legfiatalabb Baumgarten-díjas költő. A Magyarország tudósítójának beszélgetése Weöres Sándorral, Magyarország, 1935. jan. 20. In: *Egyedül mindenkivel* 1990. 8.
9. Keleti útinapló, 1937, 'Conte Rosso' fedélzet, Nápoly után, jan. 10. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2011. 53. (A továbbiakban: EPÍ 2011.)
10. Kiemelés tőlem, M.E., uo. 53.
11. Érdekes, hogy Martyn festészetének legjellemzőbb vonását Weöres egy interjúban éppen a tengerparttal hozza összefüggésbe, „ahová behatolnak a tenger hullámai egyfelől; másfelől pedig a szárazföld élete: a fák, az épületek. A tengerpart az, ahol víz, levegő, föld egyesült." Lásd Martyn Ferencről, Rózsa T. Endre beszélgetése Weöres Sándorral. In: *Egyedül mindenkivel* 1990. 123–124.
12. Kiemelés tőlem, M.E.; Keleti útinapló, 1937, „Conte Rosso", Manila előtt, jan. 31. In: EPÍ 2011. 66.
13. *Borús tenger (Taormina)*. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények I*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2008. 484. (A továbbiakban: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008.)
14. *Weöres Sándor, Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 486.
15. A *Hullám-moraj* című vers részlete (Lackfi János ford.). Lásd Pierre Reverdy: *Üvegtócsák*. Válogatott versek. Orpheusz Kiadó, Bp., 2000. 99.
16. *Belső mozgás* (Lackfi János ford). Reverdy, i.m. 98.
17. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények II*. 2009. 246.
18. A versrészletek *Az áramlás szobra* című versből valók. Vö. *Egybegyűjtött költemények I.,* 2008. 413.
19. A *Belső végtelen* című verset Weöres saját életműve egyik legfontosabb versének tekintette.
20. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények III*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2009. 55. A továbbiakban *Egybegyűjtött költemények III.* 2009.
21. *Ady Endre Összes versei*. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 133.
22. Weöres költészetében is van példa nyaralási helyszínként való megjelenítésre, lásd *Fürdő nők (Ostia).*
23. *„Valaki az Értől indul el / És befut a szent, nagy Oceánba." Ady Endre Összes versei*, 1997. 153.
24. Tóth Árpád ford. In: *Charles Baudelaire versei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1973. 25–26.
25. *Ady Endre Összes versei,* 1997. 73. Ehhez a vershez szorosan kapcsolódik Füst Milán *Habok a köd alatt* című verse is. *Füst Milán Összes versei*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2008. 66.
26. *„Szabad, hű tenger volt a lelkem, / nem érdemeltem, / Hogy most legyen fáradt, hullámtalan, holt / mert igazam volt, igazam volt. // Szabad volt minden lobogónak / S a mentő csónak / Tengeremen mindig meglelte partját. / gaz fátumok másként akarják." Ady Endre Összes versei.* 1997. 894.
27. *Ady Endre Összes versei.* 1997. 436.
28. *Ady Endre Összes versei.* 1997. 63.
29. Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. Szerk. Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Bp., 2013. 91.
30. Dr. Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány.* Belső Egészség Kiadó, 2010. 74.
31. A *Kövületek* című Weöres-versben a szárazföld és a tenger „paradoxona" az élet és a halál, a fiatalság és az öregség dichotómiáival állíthatóak párhuzamba: *„Fosszíliák. / Meghaltak, attól élnek:/ Fiatalok, mert tenger éve vének. / Szárazföldiek, mert tengeri lények. / Csukottan néznek."* *Egybegyűjtött költemények, III.* 2009. 112.
32. *Adatok a „Thalasszalis regresszióhoz"*. In: Ferenczi: i.m. 76.
33. Uo.
34. *A filogenetikai párhuzam*. In: Ferenczi: i.m. 65–69.
35. Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. Osiris–Századvég, Bp., 1995. 538.
36. Babits: i.m. 177.
37. Weöres Sándor, *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 239. Az Atlantisz-mítoszról Weöres Sándor „első kézből" értesült, hiszen atyai jóbarátja volt Várkonyi Nándor, aki a *Sziriat oszlopai*ban összefoglalta a kérdés szakirodalmát, a könyv kiadásáról éppen Babits kapcsán beszélgettek, leveleztek. Erről részletesen lásd Weöres Sándor levele Várkonyi Nándornak, in: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek.* I. kötet, 1998. 521–522.
38. Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Belia György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977. 210–211.
39. Babits: *Összegyűjtött versei*. 1995. 661.
40. Babits Mihály: *Jónás könyve. Első rész.* In: *Összegyűjtött versei.* 1995. 447.
41. Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél.* (Harmadik fejezet) Osiris Kiadó, Milleniumi Könyvtár, Bp., 2000. 29–30.
42. Uo. 54.
43. Kosztolányi Dezső *Összes versei*. Szöveggondozás és jegyzet: Réz Pál. Osiris, Bp., 1997. 187.
44. Weöres Sándor levele Hamvas Bélának, 1946. okt. 7. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek.* II. kötet. Szerk. Bata Imre és Nemeskéri Erika. Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, Bp., 1998. 448.
45. Füst Milán *Őszi sötétség*-ciklusának VI. darabja. In: *Összes versei*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2008. 97.
46. Füst: i.m. 98.
47. *Fél százada halt meg Ady Endre*. Válasz a Tiszatáj körkérdésére. Kérdező: Tóbiás Áron. In: *Egyedül mindenkivel,* 1990. 111.
48. *A tenger az irodalomban* című alfejezet a könyv tizedik részében (*A tenger látványa, érzése, értelmezése a kultúrában*) olvasható. Lásd Mollat du Jourdin: i.m. 243–255.
49. Mollat du Jourdin: i.m. 243.
50. Mollat du Jourdin: i.m. 247.

51. Vö. Mollat du Jourdin: i.m. 253. Ebben a versben a tenger már az életet, az utazást, az alkotást összegző átfogóbb létszimbólummá válik, és mindkét ábrázolási hagyományt vegyíti. „Vihar szentelte sok ébredésem. […] Azóta fürdöm itt az óceán dalában, / Mit sejlőn-villogón a csillagár kigyújt, / S falom a zöld azúrt, ahol halálraváltan / Leng néhanap egy-egy tünődő vizbefúlt, / […] Tudok förgeteget; eget, hová vihar csap; / Sodrást, hullámverést; tudom az esteket / S a hajnalt, mely olyan, mint izgatott galambhad, / S láttam néha, amit csak ember sejthetett. // Láttam bukó napot, min borzadály vöröslött, / Hogy kigyúlt, odafönn sok alvadt, lila csík, / S a habokat, melyek, mint antik drámahősök, / Messzire rezgetik libegő szárnyaik." Arthur Rimbaud: *Napfény és hús*. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Bárdos László. Kozmosz Könyvek, Bp., 1989. 177.
52. „A modern líra főmotívumai az imponderábiliák, »nuance«-ok és »correspondance«-ok (szimbolizmus), később a tárgyi és lelki tények felbontása (szürrealizmus), később a vers a konkrét értelmet maga mögött hagyva a kristálytiszta intuíció delejes világába repül (Valéry)." Weöres Sándor: *Vázlat a modern művészetről*. In: EPÍ 2011. 180.
53. Weöres Sándor: *Vázlat a modern művészetről*. In: EPÍ 2011. 181. Ez azt is megmagyarázza, hogy Weöres miért Próteuszt és Orfeuszt választja művészete „múzsáinak".
54. Hamvas Béla: *Poszeidón*. In: Uő: *A láthatatlan történet*. i.m. 86.
55. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 238.
56. Arthur Rimbaud: i.m. 151.
57. Vö. *Stéphane Mallarmé költeményei*. A verseket fordította Weöres Sándor. Utószó és jegyzetek Dobossy László. Magyar Helikon, Bp., 1964. 25.
58. Hárs Ernő ford. Reverdy: i.m. 116.
59. *Stéphane Mallarmé költeményei*, i.m. 7.
60. „A víz benne van abban is, hogy történet és káprázat és mozgás és nyugalom, óceán. A víz mindenben ott van. […] A történet is víz, az örök is víz, mert az idő felszíne is víz, mélysége is víz." (Hamvas: i.m. 485.) – írja Hamvas Béla abban a *Láthatatlan történet* című kötetben, amelyet Weöres egyik, Hamvasnak írt levele tanúbizonysága szerint nagy lelkesedéssel olvasott. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy Hamvas Béla *Víz* című esszéjének hatása az egész weöresi költészeten nyomot hagyott.
61. Tengerparti, vízparti képben jelenik meg ezért a megszülető lélek Weöres *Anima* című versében: „nem tudom, mért maradtam / hab és iszap közt a vizes világon". Lásd *Egybegyűjtött versek. II.* 2009. 168. Ezt a verset érdemes volna az említett Thalassza-regresszió elmélet felől olvasni.
62. Vö. *Szkarabeusz*. In: Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. 2013. 208.
63. Hamvas: *Scientia Sacra*. i.m. 451.
64. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 92. (Kiemelés tőlem, M.E.) Ide tartozik még egy kötetbe fel nem vett Weöres-töredék: [A nő],„Olykor kis patak, / máskor zuhatag, / végül parttalan áradat – / De tenger és vihar hajósa: férfi." [Töredékek egy befejezetlen kompozícióból]. In: *Elhagyott versek*. 2013. 526.
65. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 71.
66. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 86.
67. Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979. 195.
68. Weöres: *Egybegyűjtött költemények. III.* 2009. 161.
69. Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. 2013. 481.
70. *Interjú hangszalagon. Rákos Sándor beszélgetése a műfordításról Weöres* Sándorral. In: *Egyedül mindenkivel*. 1990. 250.
71. Uo., in: *Egyedül mindenkivel*. 1990. 251. Ezzel egyébként Józan Ildikó is egyetértett, amikor Weöres műfordításairól beszélt 2013. szeptemberében, a már említett, Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *'tánc volnék, mely önmagát lejti'* című, centenáriumi Weöres-konferencián.
72. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött műfordítások III. Költők északtól délig*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2012. 340.
73. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III.* 585.
74. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III.* 587.
75. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 459.
76. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 461.
77. Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 493.
78. A *Szótenger* című vers első sora. Vö. Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 23.
79. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 490.
80. „A tengerparton ültem s néztem a nézésemen átsikamló sok hajót, s elgondoltam: ez Patagóniából érkezik, emez a forró Ofirból, ez Thule ismeretlen szigetéről, amaz a Mennyei Birodalomból – de mindez csak álom volt. Csak imbolyogtak szegény szerencsétlen kopott hajók egyik kikötőtől a másikig. Nem titkokat cipeltek, sem tündöklő kincseket, csak árva verejtéket, munka bérét, rikoltozó kirándulókat, únott túristákat olajfoltos hullámokon, kiépített partok közt lomposan cammogtak menetrend szerint." Weöres: *Egybegyűjtött költemények III.* 2009. 287.
81. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 491.
82. Weöres: *Egybegyűjtött költemények II.* 2009. 59.
83. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III.* 2012. 252.
84. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 428. Hogy e versnek mennyire központi szimbóluma a víz, az igazából a vers egyik tematikus variánsaként olvasható, 1951-ben írt *Víz* című költeményből derül ki. Egy pártban és üzemben gürcölő férjről szól, akinek „egy sejtje sincs, ahol remény lappangana, / mosdik, bár tudja, hogy tiszta nem lesz soha, / rádülhet óceán tajtékzó talmi árja, / inkább egy csepp igaz szenteltvizet kivánna; míg félálmát verik könyörtelen habok". Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 374.
85. [*Szomorú élni*]. In: Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 625.
86. A *Hullámok és tenger* című rész Weöres Sándor *A teljesség felé* című bölcseleti prózájából. In: EPÍ 2011. 158.

87. Hamvas: Scientia Sacra. i.m. 456. Érdemes volna összeolvasni Weöres *A sötétségnek áldozás* című versével (Három dal női hangra ciklusból) ezt a szövegrészt. Csak sejteni lehet, mi történik a versben, de a „tengerhullámu" karok, a vízbefúlás, a bezáruló kripta és az örvény képei az érzékiségnek egyfajta baljós, negatív voltát érzékeltetik.
88. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 483.
89. Weöres: *Egybegyűjtött költemények II.* 2009. 296.
90. Weöres: *Elhagyott versek.* 2013. 559.
91. Weöres: *Egybegyűjtött költemények III.* 2009. 9.
92. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 475–476.
93. A *Bolond Istók* prológusa. In: Tüskés Tibor: *Weörestől Weöresről.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993. 96.
94. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 471.
95. Weöres: *Egybegyűjtött költemények III.* 2009. 398.
96. Weöres: *Elhagyott versek.* 2013. 389.
97. A valódi látás a nem mulandó, a lét tudását jelenti. „Bizony az ember oly parttalan, mint pillantása; melyben elfér a föld, a tenger, az ég, / s benne úsznak a csillagok." Weöres Sándor: *Elhagyott versek.* 2013. 546.

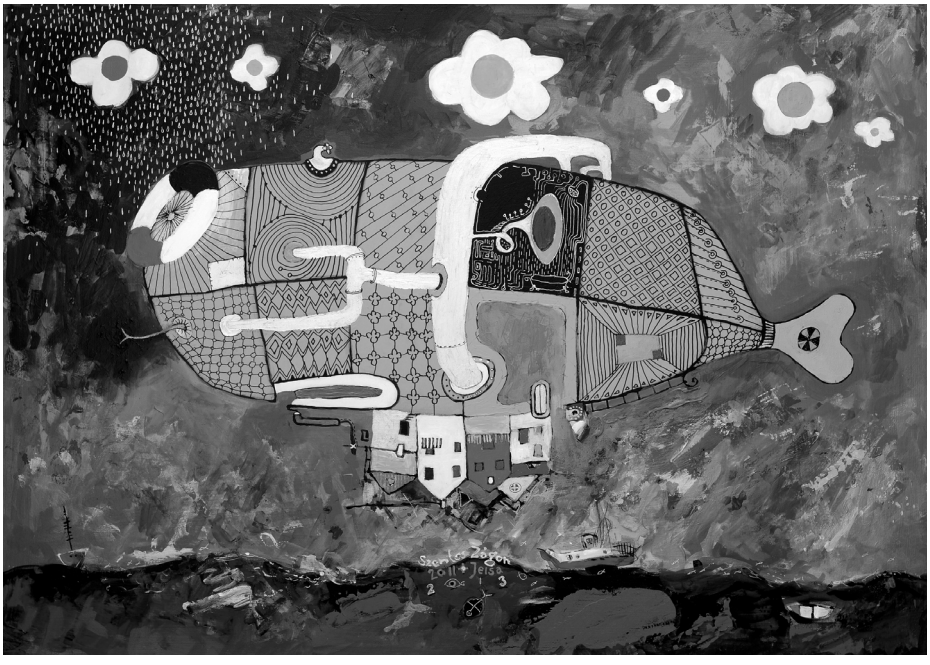

ANDRÁS SÁNDOR

Némó kapitány partra száll

■ A Nautilusz temetésére szélcsöndes augusztusi éjszakán került sor a Fülöp-szigetek közelében, ott, ahol legmélyebb a tenger. Némó bérelt jachton elektromos távirányítással vezette tengeralattjáróját a kijelölt helyre. Amikor megállította, és a csillagok fényéből szűrődő alig-homályban a víz felszíne alatti sötétbe nézett, dühös bánatot érzett, amiért nem személyzetestől süllyeszti el, nem öli mellé a hajó ágyasait, szolgáit, szeretőit. Amiért elbocsátotta őket. Az archaikus vágy a maga ősi vetületében hullámzott fel benne. Feldúlta a magános temetés. Közben tudta, örül is, hogy egy még fantasztikusabb vágynak engedelmeskedett, amikor szétküldte embereit a földön, és önmagát is a felszínre menesztette, hogy eltemetődjék az eltemethető, szabaduljon az eltemethetetlen, és létre jöhessen egy szándék szülte hiány.

Még sohasem érezte magát olyan helyzetben és állapotban, mint most a jachton, annyira egyedül, mint már régóta nem, és most úgy egyedül, ahogyan még soha. Enyhe szél fújt, érezte arcán, testén. Angolul a hajósok nőneműnek vélik a hajókat, Némó kapitány is megszokta az idők során, hogy úgy gondoljon rá: „ő". Most az éjszakában, míg a hullámokra nézett, úgy érezte, mintha anyja és szeretője lett volna az a felszínen sötétlő, annyira szeretett hajó. Anyja, szeretője, de legyilkolt hindu feleségének furcsa jele is. Jó ideje tudta már, hogy meg kell semmisítenie, és most jött el pontos ideje, ez volt az éjszaka, hogy végre meg is tegye egy nagyobb szükség és, igen, egy nagyobb igény elfogadott ösztökélésére.

A jacht enyhén ringott, motorja állt, Némó csak a szelet hallotta, érezni csak a hűvöst érezte, és talpa alól a hullámzás lassú ritmusát. Látni pedig az egyetlen, mindent beborító sötétet látta, rejtélyesen távoli sziporkáival.

Némó kapitány magánya az első igazán harcképes tengeralattjáró megépítése és bevetése után az eszméletlenségig fokozódott. Az első világháború alatt kezdődött a baj, a második alatt fokozódott: Angliában feltalálták a radart s vele szinte egy időben, de már a hagyományos bombák newtoni fizikája után, a fizikaiba süllyesztett metafizikai kor kirobbanásakor, miközben az első ledobott atombomba sugárzásainak áldozatai még naponta roncsolódtak Hirosima újjáépített kórházaiban, az Amerikai Haditengerészet megterveztette és megépíttette a földi világ első atomhajtású tengeralattjáróját. Feltehetőleg nem véletlenül nevezték Nautilusznak, és nem a tengeri csigára emlékeztek vele. Némó helyzete ekkorra már végleg tarthatatlanná vált: nem rejthette tovább rejtelmes találmány a többi ember elől. Csak koporsója lehetett az agyafúrt fémhüvely, amellyel addig, turbinákba fogva az isteni elektromosságot, biztonságosan lebeghetett élet és halál között az akkor még ismeretlen hajós. Verne Gyula beszámolóját ugyanis, szerencsére, senki sem vette komolyan.

Tengeralattjárók kezdettől fogva haditengerészeti célokra épültek, halálhajóknak, és ezért nem véletlen, hogy magánkézben egy sem volt, és ez idő tájt már nem is lehetett, Némóén kívül. De mire is lett volna már jó? Jobban el lehetett tűnni a felszínen, és biztonságosabban, mint a radarsugarak pásztázta óceánok és beltengerek mélyén. A 20. század hatvanas éveiben fel is csendült és világszerte visszhangzott, mert lelkek mélyéből, a dal, amelyik szerint „We are all in the yellow submarine, the yel-

Részlet *Az érthetetlen inger* c. regényből

low submarine, the yellow submarine", vagyis mi mindnyájan a sárga tengeralattjáróban vagyunk, együttesen és külön-külön, az egy közösben. Senki sem birtokolhatta, senki sem szabadulhatott meg tőle: csak lebegni lehetett benne és általa, melankolikusan és harcképtelenül.

Optimistább hangulatban „Spaceship Earth"-ről, „Föld-űrhajóról" beszélt Buckminster Fuller, köz-becenevén Bucky (aki egyebek mellett egy avantgárd fellegtanyán, az észak-karoliniai Black Mountain College-ben tervezett meg és „geodézikus kupola", *geodesic dom* néven szabadalmaztatott, egy ámulatos és sokfelé másolt konstrukciót), és Némó kissé ilyen Föld-űrhajóra kívánkozott. Efféle társas kalandba vágyott, de ehhez már a közmagányból kell menekülnie, érezte Némó. Át kell esnie egy olyan felismerésen, amelyiktől visszariadt, szinte irtózott, ezért rejtőzködött is előle és önmaga elől.

Türelmetlensége egyre nőtt, egyre feszítőbb lett, aztán átcsapott egy hűvös, de csillapíthatatlan ingerbe. Valós lényére, vagyis lényes lényegének metafizikájára lett hirtelen szüksége. Arra, ami volt, és ami lesz, tovább bontakozó sorsának kalandos dimenzióira, nevének igazi eredetén túl már tagadhatatlan és beláthatatlan kisugárzására is, hiszen *nomen est omen*, akkor pedig kétségen kívül *omen est Némó*, ha tükörbe is kell néznie az embernek, és aztán a tükörben nézőt is néznie kell, és nem tükörből, hanem onnan, ahonnan nincsen mód tükröződésre. Ahonnan és ahova csak fordulni lehet. Ilyen közelgő felismerés sodrásában állt és várt egy ébredéstől még kába, hiszen hajójának és hajósságának tojáshéjából éppen kitörni *készülő* hajós.

Némó ugyanis nem csak heroikus magányba menekülése eszközéül tervezte és építtette meg tengeralattjáróját abban a rejtelmes 19. napnyugati században, amelyiktől a 20.-nak annyi baja támadt: ő támadó fegyvert is akart. Mint a *Rejtelmes sziget* c. beszámolóból már régen kiderült, hindu herceg volt, és meg akarta bosszulni magát a brit gyarmatosítókon, akik megölték feleségét és gyermekeit, felégették palotáját, és kizökkentették abból az életformából, amelyben évszázadokon át tért vissza az önmagát változatlannak ismerő élet. A párisi kommün leverése előtt is, mintha annak legazonosabb kísérteties szelleme lett volna, és egyúttal a laissez-faire legnemesebb elveivel kormányozta volna Nautiluszát, amikor magukat anarchistának valló magányos terroristák eltökéltségével süllyesztette a brit világbirodalom hajóit a már és még szabad tengereken.

És mintha nem csak a közelgő kommün Párizsa rejtőzött volna a tenger felszíne alatt abban a rejtelmes hajóban, hogy onnan veszélyeztesse Viktória királynő mármár közmondásos békéjét. Mintha a 19. század zavaros vizeinek mélyén egy másik, már elmúltnak tudott és hitt és mégis szüntelen veszély lebegett volna az emlékezet felszíne alatt: Szent Ilona szigete, egy minden biztonságtól eloldozott és sajnos horgonyozhatatlan úszósziget. Az a Némó kapitány *Nautilusz*án mindenütt olvasható címeres N betű mintha nemcsak a hajó és egyúttal hajósa nevének lett volna monogramja, hanem egy forradalomból támadt, de a forradalmi szellemet katonák fegyvereivel terjesztő hadvezér-uralkodóé is, aki, réges-régi példára, de a legmodernebb Világszellem inkarnációjaként Senkinek kiáltotta ki magát, hogy kiszúrja vele a buta népek szemét.

Mintha. A minthák egész sora. Galtoni típusfényképek modorában montírozódva a hindu herceg, majd az első igazán funkcionális és elektromotorral hajtott tengeralattjáró, a Nautilusz megtervezője és megépíttetője képére. A képek még rejtett rétegződései és kibontakozó redőzetei alig sejthetően lapultak és nyomultak egymásba egyetlen szörnyűségesen üres, minden individualitást nélkülöző típussá. Mind e valóság elől azonban, fokozatosan és aztán végzetes hirtelenséggel kicsúszott az ősinek hitt talaj; a tengereknek kihullt a fenekük, feneketlenné vált a földi világ, mint-

ha már nem is lett volna alap, amire a mintha-sorozatok montírozódhattak volna. Ami lett, levőben volt, csak az alaptalan perspektívák és aspektusok július 4-i és július 14-i tűzijátékának volt mondható. Tűzijátéknak, játéknak a tűzzel, már nem mennyei villámok elektromosságával és aztán még ősibb tüzekkel. Ez elől a folyamatukban történő történtek rémálma elől kell menekülnie, érezte Némó.

A tenger alatti rejtőzés azonban nem csak a heroikus magány lehetetlenné válása miatt vesztette értelmét, és ezt tényleg saját bőrén is érezte Némó. Az első atomhajtású tengeralattjáró vízre bocsátását két hatalmas és egymással kölcsönösen istenként-ördögként szemben álló atomtengeralattjáró-armada felállítása és állandó készenlétben tartása mellett követte más is. Megszűnt, és nem egészen mellesleg, hiszen a szabadság zászlókra tűzött jelszavával – „egy szabad országnak fiai vagyunk" énekelték akkortájt Budapesten is – a gyarmatosítás szolgasorsa is. India független ország lett, illetve lett egy India nevű ország, megszűnt maga a brit világbirodalom, és a hindu herceg már visszamehetett volna Indiába, akár magánemberként, akár képtelen választók képviselőjeként az angol nyelvű indiai parlamentbe. Némó magánya épp azért is vált elviselhetetlenné, mert viselhetetlenné vált. Elveszett, és ugyanakkor mégis megmaradt, ahogyan a gyarmatosítás alól felszabadult India is egy másfajta, olykor már szinte támadhatatlan, mert észre alig vehető, csak éppen érezhető és állandóan sejtett önrabságba szabadult. A békés ellenállás apostola, Gandhi türelmes következetességgel, még börtönből is sokat tett, hogy lehetővé váljék India függetlensége, és mégis agyonlőtte egy magát nacionalistának hívő hindu szinte azon a napon, hogy a börtönből szabadult, és India független lett.

Indiába tehát visszamehetett volna Némó, ha valaha is ott lett volna igazi otthona, ha lett volna ott egykor India. Az angolok előtti indiátlan és az angolok utáni maharadzsátlan hinduság azonban számára egyaránt idegen volt. Amikor a Nautilusz elől mintegy varázsütésre elpárolgott az ellenfél, maga a rejtelmes és láthatatlan Nautilusz is mintegy elpárolgott az armadák tengereiből. Némónak úgy tűnt, mintha ő nem is egy, de több egymásba süllyesztett álomból ébredt volna. Ott találta magát megfürödve, illetve fürdés közben a kérlelhetetlen vízben, amiről addigra úgy tudta egy filozófus ötletes írásából, hogy a szellem eleme, mert mindent magába old. Csak azt nem tudta fürdés közben, és bizony jól megfürödve, hogy hol van az ott, ahol találja magát, ami van; hol van az itt, ahol tartózkodhat a vagyok. Nem tudta ezért azt sem, hogy mit tegyen, ha nem tudta, ki tegye.

Úgy érezte, a harc véget ért, de minden igazi győzelem nélkül, és ezért megkezdődött egy másik. Vagyis hiába ért véget a harc, ha a háború tovább tartott, és nyilvánvaló lett, hogy megnyert csatákból adódik béke. „Wer spricht von Siegen, überstehn ist alles", latolgatta akkortájt Némó egy német költő sorát és sorsát. Az a szabadság, amit keresett, aminek érdekében addig lázadt, mintha most még megközelíthetetlenebbé vált volna.

„Környezetidomítás – nem domesztikálás –, amiben élünk és foglalatoskodunk", gondolta Némó. „Nem villámokat domesztikálunk, nem azért gyullad fel szobánkban a villany. Idomított környezet fénylik a tévében, az asztalon megnyitott könyvre, földből-vízből-szelekből csihol körénk szonátát, tánczenét, dalorgiát szilikon kövecskékből és lézersugár lapozta műanyagokból (mintha a „műanyag" nem lenne *valódi* anyag). Idomítjuk a környezetet, igényeinkhez, mindenhol, mindenhova és mindenre gondolva, csak a mindenre nem, hiszen a földrengések megmaradnak idomíthatatlan fenevadaknak, ahogyan a tornádók, a hurrikánok, a szökőárak és bizony az öregedés vizeinek lassú sodra is mindmegannyi fenevad. Idomíthatatlanok, és teljességgel hasztalan rájuk vadászni is.

„Nem a domesztikálás, nem a domus és a dominus kora ez, hanem az idomítók veszélyes környezete. A kör már nem kör alakú, lehet ellipszis, lapos ovális, göcsör-

tös alakzat, és ami környül vesz, a környezet lehet könyörtelen, mindannak projekciója, aminek urai sohasem lehetünk. Csak kalandos-vakmerő idomítói vagyunk egy-egy fenevadnak, amelyik olykor elveszíti ráerőszakolt fegyelmét, és halálra marcangolja az idomárt."

Némó merengett holdfény nélküli sötétben, a jacht korlátjára támaszkodva tűrte, hogy szeme hiába pásztázza a sötét víz felszínét is, hiába keresi a víz mélyében lebegő sötét foltot, azt, őt, ami ott vár a tudat lehetősége nélkül egy ügyesen eltervezett szétrobbanásra. Némó is várt, kezében a távirányítóval, mutatóujja a távirányító gombjához ér, de csak hozzáér, idegeinek esztelen izgalmával, míg ő, aki most se nem érez, se nem esztelen, töpreng. Tudta, nem szerszámot pusztít, szerszámmal, amikor majd megnyomja a távvezérlő gombját: környezetet változtat, azt, amiben ő maga él. Még nem is sejtheti, mivé változik vele és általa, hogyan őriz meg miféle jelleget egy beláthatatlan állapotváltozásban. A kezére nézett. Maga a figyelem nyelvek-előtti, akárcsak az idegek a kézben, abban a kézben is, amelyik a jachton a távirányítót tartja a holdfény nélküli éjszakában, és amelyik annyira más, mint az, amelyik egy híres freskón látható. Sem Ádám-emberi, sem Isten-isteni, nézte. „Az enyém. Egy most, itt és most", sóhajtott, „egy megnevezhetetlen Senkié."

Megnyomta a gombot, a tengeralattjáró a benne gondosan elhelyezett dinamittal láthatatlanul süllyedni kezdett, hogy amikor a mélybe ér, és a jacht már messze jár, darabokra hulljon, szilánkokra repedjen, széttépve-szabdalva mindent, amit közelébe visz a végzet. És egy idő múlva, már a part felé közeledve a jachton, hosszú kábulatában mintha érezte is volna a hullámverés lassan másuló ritmusát. Bordái alatt összeomlott valami, súlyos volt és sötét, és utána, ha nem is világosabb, könnyebb lett minden. Úgy érezte, szinte felkapja a fedélzetről a szél, maga sem tudta, üresebb lett-e, vagy szabadabb, szabadabb-e vagy még inkább rabja az elemeknek, a kül- és a belvilág áramainak, amelyek között mostantól kezdve máshogyan kell majd hajóznia.

Repülőn ment Hongkongba, ahol a Nautilusz elsüllyesztésére készülve bérelt magának hetekkel korábban lakást. Amikor megérkezett a repülőtérre, és átsietett az útlevél- és vámvizsgálaton – csak könnyű kézipoggyásza volt –, hirtelen belédöbbent, hogy nem tudja, hova megy. (Azt se nagyon, hol van, hiszen a kapitalista vagyonokat megszüntető kommunista Kína nem nyúlt akkor még a 99 évre bérbe vett brit szabadkikötőhöz.)

Megállt, maga elé nézett, a beton szürkés szemcséire. A repülőn nem gondolt arra, mi lesz, miután visszatért. Vajon miért nem? Hol járt az esze? Nem emlékezett semmire. Letette a kis barna disznóbőr táskát, felsóhajtott, felnézett az égre. A felhők csak annyit mondtak, a magasban szél fúj, vagyis áramlik a levegő. A lakásba, úgy érezte, nem mehet vissza; valami taszítja onnan, el kell költöznie; de hova?

Így jött rá, hogy az elmúlt heteket, talán hónapokat is a Nautilusz temetésével töltötte. Bizonyára eszébe jutott egy és más arról, hogy mit fog tenni, de nyilván csak eszébe jutott, és rögtön ki is hullott belőle, ő pedig hagyta – a tudat-előtti talán mégis más, mint a tudatalatti –, nem kívánt foglalkozni vele. Most hirtelen az érzés és a gondolat egyetlen örvényében találta magát: nincs hova mennie. Marad a szálloda, mormogta kis idő múltán az örvényből kilépve. Felkapta a disznóbőr táskát, és megindult a taxiállomás felé.

De aztán mégsem úgy lett. A taxiban, már útban az egyik szálloda felé, lehunyta a szemét, és a járda szemcsés betonját látta, mintha órákon át nézte volna előbb, és nem is azt a betont látta már. Csupasz falú malterozatlan szobában volt, és amikor felpillantott, nem látott mennyezetet, csak égnégyzeten átvonuló felhőket, és követnie kellett pillantását, ami már nem is volt az övé. Magasba emelkedett, és eltűnt a fehér gomolyagok között. Utaznom kell, nyitotta ki hirtelen a szemét, nem mehetek

szállodába; itt nem; nem itt. Előrehajolt, odaszólt a sofőrnek, hogy meggondolta magát, máshova megy, és megadta bérelt címét.

A lakásban már frissen mozgott. Felhívott egy szállítóvállalatot, és némi huzavona után rábírta őket, hogy másnap délelőtt jöjjenek, pakoljanak be és vigyenek mindent, egyelőre raktárba. Majd később tudatja velük, hogy onnan hova. Jegyet foglalt Los Angelesbe, másnap estére, és válogatni kezdte holmijait. Csak annyit akart magával vinni, ami két bőröndbe belefért: nagyobbikba a ruhák, kisebbikbe iratai, feljegyzései és néhány könyve. Ezzel el is telt a délután. Felvette a sálját, a nyaka köré tekerte, „kimegyek az ibolyaüzletbe lekváros kenyeret enni", mondta, maga se tudta, miért, és hirtelen benne találta magát abban, amit mondott. Valami ősi kötelesség hívására ment, anélkül hogy akárcsak sejtette volna, miféle kötelesség az, és hogyan van köze lekvárhoz az ibolyakertben. Nem is sejthette az önkéntelen szavak önkényes jelentését, mert kert volt az üzlet, fehér márvány balusztrádok húzódtak benne a kék-zöld ibolyák felfrissítésére, és tulajdonképpen tündérek kezének nyoma volt a márvány, esetleg arra jártuk nyoma, de mindenképpen érezni lehetett a márvány fehérségében a tündérek tündöklését, bár sejtelme sem volt, miféle tündérek lehettek és honnan. Talán a lélegzetből származtak, annak mélyéből, az oxigénen túli messzeségből, olyan tündérország talajáról, amelyet az emberré facsarodott sugárzásoknak csak feledniük lehetett.

Révülten nézte a márványt, mint Parzival egykor havon a vércseppet, hiszen érezte, abból a vérből csöppent ebbe a kertbe, és lelkének mélyén olyan paloták emelkednek, amelyekről eddig, ha álmodott, alig tudott. Ahogy nézte a fehérlő titkot, az megnyílt, és ő belemélyült. Barlangban találta magát, a márványló fehérség mélyült és tágult, a lekváros kenyér illata elszállt a kezéből, paradicsommadár volt, tündöklött, belőle áradt a fény és világította meg a barlangfolyosó fehér falait és padlózatát. Érezte, nem átmegy a márványon, hanem bele, és a túloldalán nem kertben találja magát kint, hanem talán egy másik ásványban, valahol, ahol sohasem volt, esetleg egy másik világban, ahol nincsenek se ásványok, se kövek, se kertek, és ekkor letekeredett nyakáról a sál, illatként húzódott végig a levegőn, ő maga hirtelen meztelen volt, haja lobogott, hímvesszeje eltűnt, mosoly bizsergett az ajkán, miközben ő két karját a magasba emelve szaladni kezdett egy kristálygömb felé a márványfolyosó túlján, ahol az kis hófehér teremmé szélesedett. Fejest ugrott a gömbbe, érezte bőrén a sápadt fényt, mintha füst lett volna, de nem csípte a szemét, csak éppen nem látott mást, mint hófehér ködöt, úszott benne, illetve lebegett-siklott, az ugrás, még úgy tűnt, nem szűnő lendületétől. A belső űr, gondolta, semmi ellenállás, siklok, amíg neki nem ütődök valaminek, vajon minek? vajon hol érek partot? vajon miért? Úgy érezte, hogy amíg siklik a fehér ködben, a gömb maga is mozog, olyan gyorsan, mint ő, nem juthatok ki belőle, öntötte el az ámulat, szorongás, úgy éreztem, kapu, egyetlen ugrással kell átjutnom rajta, és most kiderül, valami más, de nem derül ki, mi, csak ködlik, ködösít, köd előttem, köd utánam, az eltűnés végtelen folyamata, gondolta, kérdezte, válaszolta, és behunyta a szemét, mire megszűnt a szorongása, testét elhagyta minden feszültség, tudatát is, maga a tudat is, vele a már láthatatlan ködfehérség és a teste közti határ, mintha most érte volna el önnön elemét, önmagában önmagát, az elérhetetlent, de ezt már nem érezte, nem tudta, hanem csak azt, hogy valaminek lassan nekiütődött, aztán simulékonyan nekiformálódott, lágyan hajló formáját követte, aztán visszahúzódott magamagába, csak homlokával érintett valamit, még mindig csukott szemmel. Aztán levált róla, eltávolodott tőle, állva lebegett előtte, és szemhéján át látta, az a valami egy lótuszülésben nyugvó nő, két apró formás melle a magasban, ő maga a hasa előtt lebeg, attól távolodott el, azt érintette a homloka az előbb, a köldök fölött ott volt még a nyoma, egy kéken fénylő folt, és a nő szétágazó combja között, érez-

te, a két térd feszültségében dallam húzódik, és ebben az érzésben rajta áll, mágneses padlón a két térd és az ágyék háromszögében. Kinyitotta szemét, oda pillantott, és a két comb tövében nem volt se szőr, se nyílás: simán hajlott, tűnt tova a test, mintha fehér márványból lett volna ott és az egész, lótuszülésben nyugvó női alak, holott még érezte homlokán a has melegét. „Látomásod vagyok", mondta a nő némán, ajakrezdülés nélkül, „azért vagyok nálad annyival nagyobb. És benned vagyok, nem kívüled, ezért látsz becsukott szemmel. Eszméleted igaz formája vagyok, az, ami sohasem nyithatja meg dimenzióit, megélhetetlen forma, erő, ami születve szül téged életed minden pillanatában, ami lenni szeretnél, mert vagy, és ezért már nem is lehetsz." A nő ajka nem mozdult, de köldökének örvénye nyílt, őt elkapta a sodrás, csukott szemmel csapódott homlokával az örvénylésbe, teste mellett a karja, nedves meleg fogta körül a bőrét mindenütt, eleven alagút szívta és lökte, aztán hirtelen megnyíló szemmel zöld fűre hullott, és amikor visszanézett, a távolban csak sziklafalat látott, és amikor saját testére, elcsodálkozva látta, még mindig meztelen, és érezte, ajkából apad a mosoly.

Átöltözött, és vacsorázni egy közeli vendéglőbe ment. Olyan terveken járt az esze, amelyek nem gátolják meg, hogy újabb tervei támadhassanak; sőt megvalósulásuk is újabb terveket szüljön. Vacsorázás közben rámosolygott egy nőre, amit már ki tudja mióta nem tett – a Nautiluszon nem volt nő, utána csak a temetéssel volt elfoglalva –, és az visszamosolygott rá. Terveim eddig helyesek, gondolta, és koccintott rá az ablakot fedő függöny redőzetében lebegő mindenséggel.

Hirtelen, hiszen a hír-telenség minden meglepetés ruhája, azt vette észre, odajött asztalához a nő, és kérdezi, leülhet-e. Szeretném folytatni a beszélgetést, mondta. Amikor ő még mindig meglepődve hallgatott, a nő kérdőleg nézett rá: Nem ismer meg? Tudom, a hajam egész máshogyan áll, máshogyan fésültem, és megváltoztatja az arcom, de nem gondoltam, hogy ennyire. Bocsánat. Leült vele szemben, és úgy beszélt tovább. A repülőtársaság megkövetel egy bizonyos hajviseletet, csak addig tűröm el, amíg munkában vagyok. Némó elmosolyodott. Ezzel a légikisasszonnyal beszélgetett a Fülöp-szigetekről visszatérte közben egész délután. Ezért nem tudta később, hogy mit csinált egész úton. Valóban ezért? Elgondolkodott.

Botticelli Primaverájára emlékeztette a nő, csak éppen fekete ruhában volt, és hiányzott körülötte a virágos bonyodalom. Valóban más jelleget ad az arcának, mondta a nőnek. Az kissé megemelte a fejét, úgy nézett rá, mosolyogva: Akkor most megleptem, örülök. Szeretek meglepetést okozni, akkor is, ha kellemetlen. Asztaltársának is, kérdezte Némó, inkább kíváncsiságból, mint zavartan, akitől átült hozzám? Pilóta, felelte a nő. Érdeklődik, de nem eléggé. Az olyanokat pedig csak megbántani szabad. Más lenne a helyzet, ha nem érdeklődne: abba nincs beleszólásom.

Ezek szerint én érdeklődöm, nézett rá Némó, és a maga megítélése szerint, kellőképpen. Egyelőre igen, bólintott a nő. Hát folytassuk, szánta rá magát Némó a beszélgetésre, csak emlékeztessen, hol hagytuk abba. Azt hitte, ugye, jött a kitérő válasz, hogy nem találkozik velem újra, hát sürgősen elfelejtette, miről is volt szó. Vele együtt pedig engem is a semmibe bocsátott. Némó intett a pincérnek, aztán az asztalon fekvő cigaretta-csomagot a nő felé ajánlotta. Az megrázta a fejét, ő viszont kihúzott egy cigarettát, és félrefordított fejjel lángot csiholt keskeny öngyújtójából, rágyújtott, és miközben zsebre tette az öngyújtót, nézett a nőre: Most feláll és elmegy. Épp ellenkezőleg. Maga nem hívott meg.

Némó konyakot rendelt. A nő már közben is kétkedően mosolygott: Tényleg nem emlékszik, miről beszélgettünk idefelé? Nem, és egyelőre nem is érdekel. Azon az úton aludtam. Bizonyos értelemben még most is alszom, és nincs szükségem arra, hogy álmom egyik alakja megzavarjon, és beszélni kezdjen arról, amit amúgy sem tudhat. Ezt én is mondhatnám, húzódott vissza a nő a széken. Csak éppen for-

dítva. Nekem arra nincs szükségem, hogy álmom egyik alakja úgy tegyen, mintha nem lenne az. De nem lenne jobb, emelkedett vissza a konyak fölé, elmenni innen? Kint kellemesebb.

A pilóta ekkor felállt, és odalépett az asztalhoz. A nő összeráncolt homlokkal nézett fel rá, aztán sóhajtott: Ülj le. Remélem, megengedi, fordult Némóhoz, a bátyám. Akkor érthető, figyelte Némó a történteket, hogy nem érdeklődik eléggé maga iránt. Ő is ezt mondja, nézett a nő az állítólagos pilótára, de nekem erről más a véleményem. A nők véleményére nem adok, mondta a pilóta, az viszont érdekelne, nézett Némóra, miért süllyesztette el a tengeralattjáróját. Az csak bólintott: Szóval még csak nem is pilóta. De tényleg a bátyám, tiltakozott a nő. Némó mintha ezt nem is hallotta volna, úgy kérdezte a férfitől: És ön, modortalan úr, melyik ország megbízottja lenne?

Nézze, csóválta az meg a fejét, mi nem hisszük, hogy a dolognak katonai jelentősége lenne. Ráadásul most, hogy elpusztította, azt hiszem, nem is kell tovább figyelnünk magát. Bár az ilyesmit nem az én ítéletemre bízzák, tette hozzá. Eddig rákényszerültünk; a maga kezében volt az egyetlen magán-tengeralattjáró. Nem tudom, a különcök tudják-e, a különcök lehetnek veszélyesek. Némó elmosolyodott. A férfi arcát figyelte, aztán hűvösen mondta neki: Túl sok kalandregényt olvasnak a felettesei. A különcök száma pedig manapság elég nagy.

Mindegyiket nem monitorozhatjuk, rándította meg vállát a pilóta. Bár idővel sor kerülhet arra is. Számítógépek kérdése az egész. Némó szánalommal nézett rá: És a maga kíváncsisága szintén egy számítógépé? Végül is mindegy, rázta meg a fejét, mielőtt a másik válaszolhatott volna, és a nőhöz fordult: A magányt szeretem. A tengeralattjáró, mint most hallhatja, megfosztott tőle. Az én kíváncsiságom, szólt közbe a pilóta, hivatalos. Annak a jele is, gondolom, hogy leszállnak magáról. Kitűnő, állapította meg Némó, akkor nem maradok senkinek sem adósa a válasszal. Örülök, állt fel a pilóta, hogy végre találkozhattunk. Veled, nézett vissza a nőre, majd később, holnap. És kiment az étteremből.

Féltékeny, nézett utána a nő. Aztán Némóra: Ne tételezzen fel rólam túl sokat, nem tudtam, hogy magának tengeralattjárója is van. Volt, horkant fel Némó. Magántengeralattjáróm magántenger nélkül.

Hirtelen jutott eszébe, hogy a repülőn azt kérdezte a nőtől, mi a legnagyobb vágya, az pedig azt felelte: Elkapni a legutolsó gépet. Addig akar élni? csodálkozott rá Némó. És hova akar menni vele? Akárhova, nevetett a nő. Egy másik galaxisba. Ezzel kezdődött el köztük az igazi beszélgetés.

Nincs kedve csónakázni? zökkentette ugyanis vissza a nő. Ma nem akarok felmenni magához. Ha nem találkozunk többé, jobb így, ha pedig találkozunk, akkor is. Ebbe nekem is lenne beleszólásom, mondta Némó. Tudom, jött a válasz, azért bocsátottam előre a magam véleményét. Akkor a csónak? Némó megborzongott, de mégis azt mondta: Miért ne.

Szeretek este, nem is este, igazándiból az éjszakában így a vízen, mondta a nő már a csónakban. Szeretem hallani, ahogy a víz neki-nekicsapódik a csónak oldalának. A ringatózást szeretem, a furcsa lebegést: szilárd csónakban a lágy vízen. Egészen más érzés és hangulat, mint a repülés. Azt sohase fogom megszokni. Itt most úgy érzem, hogy otthon vagyok. Otthonos bizonytalanság, érted-e, fordult a férfihez, és ugye nem bánod, ha csók és szesz nélkül is tegeződünk. Most úgy érzem, a szeretőd vagyok, és nem is tudom, mióta.

És miért szeretnél viszonyba keveredni a bátyáddal, kérdezte Némó. Közel sem érezte jól magát, szinte hányingeres szédülés fogta el. Dacból vagy igazi vágyakozásból? A nő a vízre nézett: Nálam az egyre megy. Most is? faggatta Némó. Most egészen veled vagyok, húzódott hozzá a nő. Nincs bennem se dac, se vágyakozás. És ha még-

is, villant felé a szeme, nem feléd irányul, hanem veled együtt a világon-túl felé, ahová most, érzed-e, útban vagyunk.

Némó hallgatott. Vajon hol vagyok most. „A márki délután öt órakor eltávozott hazulról." „Némó este tízkor csókolózni ment." Ki mondja ezeket a balgaságokat? Honnan a megszólalásnak ez a biztonsága? Milyen alapon fut így szavakba a találékonyság? Regényírói blöffölés lenne, amit most gondolok? Hol vagyok most? Regényben? Csónakon? Hol és mi az a csónak, amin vagyok? Hát ez a nő? Miféle szó ereje írja, amit élek? Miféle élő éli azt, ami íródik? Az éjszakába, alig-fehérrel. Dehogyis, fehérre szurokfeketével. Advent. Angyali üzenet. Miféle invenció kell egy ilyen adventhez. Mi az a jön, mi az a van, ami jelzi, hogy „vagyok"? Hallgatózott, de csak saját kérdéseit hallotta. Aztán, nagysokára a kérdéseket elnyelő csöndből hangzott fel: *allegro non troppo, melancholia con amore*. Semmivé foszló csónak kell ahhoz, nézett a nőre, messzelátón saját magára, hogy kérdezni lehessen: „Vajon most hol vagyok"?

Gyerekkorom óta nem élek a bátyámmal, mondta a nő. Szüleink elváltak, én az anyámmal maradtam, ő meg az apámmal. Sokszor töprengtem, miért esett így a választás, vajon jobb lett volna-e, ha én kerülök az apámhoz. Annyi biztos, engem ellene neveltek. A bátyámat az anyám ellen. Mi pedig mind a ketten ez ellen a nevelés ellen nevelődtünk. A magunk módján. A bátyám az anyánkhoz vonzódik, közhelyszerűen. Engem viszont csakis a bátyám érdekel. Apámra úgy gondolok, mint egy ismerős úrra. Mintha jószívű rokonom lenne. A bátyám azt állítja, lelkemben leszbikus vagyok. Szerintem téved. Ő azonban biztos ebből a családi sorscsapásból vágyódott-vonzódott a titkosszolgálathoz. A kémkedés vágyával nőtt fel, állandóan anyánk közelében szeretett volna lenni. Idősebb nőkhöz vonzódik az átkozott. És úgy intézi a dolgot, magában a mindig mással, és mással mindig csak megveszekedett magában, hogy a nők legyenek függő viszonyban. Azt hiszi, akkor ő nem függ. Hogy a független nem függ, csak máshogy. Nem is tudom, volt-e valaha szerelmes, talán egyszer, kamaszkorában. Lenézi, akár a civil életet. A titkos szolgálat civil ruhával jár, azt hiszi, rajta az csak ruha. Pedig az ember nem ügynökként vonzódik, ügynökként legfeljebb vonz, és még az sem úgy igaz. Engem is lenéz. Tőlem is félne? Régebben még erőszakos is volt. Ha érinteni próbáltam, visszahúzódott. Ha mondtam, testvérek vagyunk, azt kiabálta, az semmire se jogosít fel. Amikor mondtam neki, már régen nem mondom, hogy az nem jog kérdése, üvöltözni kezdett. Egyszer régen be akartam gombolni az ingét, tizenhárom-tizennégy évesek lehettünk, úgy ellökött magától, hogy elestem, és egy fatörzs véresre horzsolta a karom.

Némó mindebből keveset hallott. Azon töprengett, tényleg Los Angelesbe menjen-e. Független szeretett volna lenni, de a munkától is. Szüksége volt már pénzre, de időre is. Tudta, meg tud élni találmányokból, a Nautilusz közel sem az első találmánya volt, épített ő réges-régen falovat, tölgyfatönkre ágyat is, csak az volt a kérdés, amire egyelőre nem talált választ, hogy hol és hogyan. Mindent újra kellett gondolnia, és amikor erre eszmélt, ismét észrevette a nőt, a csónakot, és figyelni kezdte, mi történik vele. Amiket a nő mondott, megvallott, csökkentette a varázsát, de az is magába süllyedt, és még nem vette észre a változást.

És mi az apja? kérdezte Némó. Gyárigazgató. Maga meg légikísérő? csodálkozott rá Némó, észre sem véve a magázást. Egyelőre az utazás érdekel, nézett rá a nő. A szabadságomat is utazással töltöm, ha nem repülőn, hajón vagy autóval. Szereti az autókat? Biztosan, sóhajtott Némó. Tengeralattjáróm már volt, autóm sohasem. Magának milyen kocsija van?

Nem várta meg a választ, düh tört fel benne. Düh és harag. Ráripakodott a nőre, halkan, de nagyon határozottan. Ez a beszélgetés unalmas, engem egyáltalán nem érdekel, hogy magának milyen autója van, se az, hogy maga incesztusban kíván-e élni a bátyjával, élt-e vele vagy sem, még az sem érdekel, miért ment el légikísérőnek. En-

gem a maga életének bamba részletei hidegen hagynak. Sőt még az is untat, hogy hazudott-e vagy sem, amikor azt állította, hogy az a férfi, aki az asztalunkhoz ült, a bátyja. Ha megértett valamit abból, amit az kérdezett, és amit arra én válaszoltam, tudhatná, mással vagyok elfoglalva. Még csak azt sem szeretném tudni, miért felejtettem el az egész beszélgetést, amit magával folytattam ott a gépen. És mérhetetlenül undorít ez a nász nélküli nászutaskodás, ez az alamuszi tapogatózás. Az éjszaka olykor kifürkészhetetlen tenger, de olykor csak sikátorban pocsolya. Most pedig az.

Partra, kiáltott, és hallgatott, amig ki nem értek. Kisegítette a nőt, de aztán ellépett tőle: Nem tudom, maga hova megy, én biztosan haza. A szállodába, mondta a nő halkan. És amikor beszállt az odaintett taxiba, Némó csak annyit mondott: Viszontlátásra. A nő pedig csak annyit: Ahogy akarja.

Némó leintett egy másik taxit, és hazasietett, a lakásba, amiben akkor aludt utoljára. Nem értette a dühét, sem a modortalanságát, igaz, azt sem, miért keveredett ebbe a kalandtalan kalandba. Gorombaságát megmagyarázhatta az együttlét unalma, de mi magyarázhatta meg azt? Nem kellett volna belekezdenie, hagynia magát abba a csak és csupán látszólagos közeledésbe. Vagy maga a nőkkel való együttlét unalmas? Annyira elszokott tőle, hogy már nem is emlékezett, milyen? Olyan lett, mint az az álpilóta, a húga szerint? Vagy talán az, amire emlékezett, már nem volt számára megélhető? Még mindig tartó dühében inkább csak kérdezett, mint felelt, ő meg sokáig járt fel-alá a lakásban, egyre csitulóbb ritmussal. Érezni kezdte, amit tudott, hogy másnap ezt a helyet is elhagyja, örökre. Az eltávozás, a távozás közeledése lassan átjárta tudatán át a testét, és kiszorította belőle a dühöt.

Leült, behunyta a szemét. Csöndet akart, pihenést. Hajnali fényre ébredt, álmélkodva. Felállt, nyújtózkodott egyet, megcsóválta a fejét, kiment a konyhába, és kávét csinált. Betöltötte, aztán mégis érintetlenül hagyta a csészét.

Ablakon át érkezett a váratlan ismerős, egy galamb. És amikor belépett és megborzolta hosszú haját, már szőke volt, csak a szeme és a csőre maradt madár, a teste nyúlánk és kék csíkos fürdőruhában annyira ildomos, hogy az íróasztalnál ülő férfi egyből megkívánta, és turbékolni kezdett. Így kezdődött egy váratlan tavasz, galambruhába öltözött a bőr és a szemek parázna idegei az agy legbelsőbb – van olyan? kérdezte később, amikor tollait veszíteni kezdte, és a szobába röppenő emlék álommá züllve ődöngött tudatának elhagyott utcáin, de már hiába, nem tudta megmondani. Amikor tudta volna, még nem volt arra sem képes, hogy kérdezze, mi történik, csak belefeledkezett a turbékolásba. Élvezte szárnyait, és a nők egyenjogúságáról folytatott beszélgetések és idegekre menő viták teljes hiányát, a csőrrel egymásba berzenkedés közel sem egyszerű vadságát, héja-nász az avaron, mormogta később, mintha héja kellene ahhoz, hogy vadság vércseppje csorduljon le a csőrön.

De most nem mormogott, nem volt mivel, most egy extázis mulandó stázisában repült, galambkor, és érezte-értette, hogy az indulat érthetetlen dühe, egy érthetetlen inger, már kezdettől fogva és mindenki számára, láthatatlan totemfákat ír a levegőbe, azok lábánál fekszik majd egy napon, az oldalán fekszik majd, megmerevedett lábbal döfve a nyirkos levegő kietlenébe. Mert csak utána, a halála után lehet ismét, aki volt, ember, de már nem annál az íróasztalnál, ahonnan elszabadította a végzet szürke madara, a szőke idomok szédítő sugárzása egy látomás önkívületében, amikor belekóstolt, kóstolta, érzi, abba, ami lehetséges, a lehetetlen egyszerű kalandjaiba, egy furcsa lények, lényegek és átlényegülések közötti tavaszba, egészen a pondrókig, lassú mozgásukat mintha érezte volna a bőre alatt, a csontok hófehér göbe körül, a visszalényegülés időtlen pillanatában, amikor ott feküdt már semmit sem érezve az oldalán, és mégis már megint, a szemnyitás mélyek mélyéből induló roppant mozdulata előtt, a könyvtárszobában, amiről még akkor nem tudott, a Nautiluszon, építésére majd csak később emlékezett, amikor végre kinyitotta a szemét, és érezte,

a bőre alatt semmibe távolodnak a pondrók, értetlenül nézi, hogyan is került ide, de hova, hiszen itt még sohasem volt, bár tudta, régóta és most is, hogy sohasem képes összekapcsolni igaznak vélt, de össze-nem-illő, mintha párhuzamosan leélt, mindig csak kezdet-nélküli múltjait.

Mert mindig csak egy adott helyzetig tudott, ahogyan azt mondani szokás, visszaemlékezni, és mintha tényleg visszafelé mozdulna az ember, az állatok belső mozdulatairól nem tudott semmit, *ő* galambnak is emberként galamb, milyen is a vissza, amikor mozdulatokat és eseményeket keres, mintha azok egy bizonyos egymásutánban lehetnének elrendezhetők, például amikor a galamb berepült, az íróasztal valahol állt, de amíg a tengeralattjáró könyvtárszobájából kereste hozzá vissza, előre, az utat, nem tudott rájönni, hol lehet. Nem tudta megtalálni a kirakós játék darabjait, amelyek *azt* a könyvtárszobát összeköthették volna *ezzel* az íróasztallal vagy *azzal* az íróasztallal *ezt* a könyvtárszobát, ahonnan az asztalt nézi, mert fogalmilag ugyan összetartoztak, de a stílusuk egészen más volt. még nem a fogalmak ostorával szelídített vadság, és nem is talált olyan darabokra, legalábbis mindeddig, mindmeddig? amelyek egyetlen képbe, léttájba rendezték volna a meghökkentő párhuzamossággal egymást nem érintve kavargó részleteket. A könyvtárszobából lassan eljutott a londoni, a manchesteri, végül a genfi lakásig, ahonnan – csak együttesükből érthető részletekben – a Nautilusz tervrajzait küldte szét a különböző gyáraknak, amelyekben az akkor még rejtélyes alkotás készült, teljes szakértelemmel és teljesen tudatlanul. A lakásokhoz hozzáillettek a lángok is, azok, amelyek hercegi palotáját emelték egykor a magasba tenyértelen ujjakkal, de az íróasztal nem illett sehova, holott a könyvtárszobába és a lángok közé kellett volna illeszkednie, mert emlékezett, ha jól emlékezett – és ha rosszul, vajon miért fantáziált olyan jól? –, hogy a könyvtárszobában révült először az íróasztalra, ami még nem volt, és a galambkor rejtelmeire, holott az 1800-as évek vége felé még nem volt olyan fürdőruha a nőkön, amilyent az a szőke galambleány hordott, aki most, az előbb most berepült az ablakon, olyat csak 1930 körül kezdtek gyártani, ha jól emlékezett, de akkor már egészen máshogyan volt a könyvtárszobában, mint az 1800-as években még, egészen másféle révületekből ébredt, vagyis nem tudhatta, hova illik a galambkor, gondolni, illetve inkább csak érezni, arra tudott csak, hogy párhuzamosokban él, és mivel nem mindig úgy, hát keresztben: egyik életén nyom nélkül hatol át egy másik, és halad egy bizonyos helyzetig, ahol is véget ér, azaz egy másik kirakósjáték utolsó darabjához, ami után semmi sincs, csak a semmi van, ahogyan a világ végén is, az Óperenciás-tengeren túl, csak a semmibe lógathatja a lábát, akinek van.

Egymást átmetsző, egymáson áttetsző kirakósjátékok síkjai lennének az életem? töprengett, miközben inni kezdte már majdnem kihűlt kávéját, és érezte, ahogy a koffein szellemei beledúlnak a haja alatt lustuló vérbe. Lenne egy nagy, amit a többi átszel? De az sem tűnik lehetségesnek, holott van olyan életem, amelyik nagyobbnak tűnik, mint a többi, az íróasztaltól induló galambkor is mintha a lángok és a Nautilusz első könyvtárszobája között indulna garázda útjára, és semmi sem érezteti, hogy valami is megszakította volna azt a pondrókkal végződő életet, és mégis, honnan tudjam, talán minden attól függ, hogy mikor is emlékezem, mikor és miért és hogyan. Meg aztán, nézett mohón, de hasztalanul a kávéscsésze már üres és sima fenekére, az is igaz, hogy vannak olyan kirakósjátékok, amelyeknek a képei egymásutánba rakhatók, van a végzetnek, amíg végtelen, valami hátborzongató linearitása is – ettől a kényszerképzettől, ha igaz, ha nem, megszabadulni képes nem vagyok. Van, ami nem rakható sorba, és nem is metszi egymást, hanem mintha egymás mellett lebegne, olykor elhelyezhetetlenül, mint most a galambkor. Olykor az egyik áthatol a többin. Nyom nélkül hatol át, és ez a rejtély. Hiszen lehetetlen, ha szilárd testekre gondol az ember, a kirakósjáték darabjai pedig eléggé szilárdak. Csak folyadé-

kokon és gázokon lehet nyom nélkül áthatolni. Meg a bőrön, amíg több köze van az embernek a vízhez, amelyből született, mint a földhöz, amibe hal. Vagy talán úgy van, hogy a játék, amikor összeáll, amikor ki lett rakva, már egyetlen látomásként lebeg, mint az úszómedence mozaikpadlója, amelyik nem a medence fenekén, hanem feneketlen mélyközepében imbolyog, ott, ahova látom, és úgy, ahogyan? Tört fényű mélyközép? Ezért úszhatnak át, amíg úszom, képeimen képeim nyomtalanul? Minden életjáték uszodamozaik. Látomás, amit benne úszva látok. Úgy úszok át ezért önmagamon is, hogy még csak nem is vehetem észre? Önnön fészkemben lennék kakukktojás? Igen, töprengett, végzetem diagonális, linearitásom keresztül-kasul, és huzamosaim dehogy is párosak, végül is mindenütt végtelen vagyok, és ellentéteim egybeesése, ez a láthatatlan emlékmű, amelyben lakom, mindenütt áll, ez az a műlék, amelyen át kifolyok magamból, de sohasem igazán, mert mindig csak magamba, uszodából uszodába, mozaikpadlók tört fényű hullámzása felett.

Arcához ért, szinte érezte, ahogyan bőréből nő a szőr. Olyan is vagyok, mint a rét, ámult. De hamarosan jönnek a szállítómunkások, rezdült belé egy gondolat, és felállt, megindult a fürdőszoba felé, hogy megborotválkozzon. A bőröndökre pillantott, békésen várakoztak, egyikük még nyitva, vajon mire? Változás kezdetén érezte magát, úgy, mint amikor a Nautilusz megépítését határozta el, sőt még örvénylőbb változás sodrában. Akkor bosszú dolgozott bennem, és egy céljára ismert harag. Most azonban miért él? És mi az, ami él, és miért él? Mennyivel egyszerűbb volt az a tengermélyi tagadás, a felszín alatti távolságtartás, a rejtett és rejtélyes agresszió, és mennyire lehetetlennek tűnik, amivé éppen válik, az egyszerűbb élet. Most az ízetlenből kell fogadnia az ízeket, mint a csecsemőnek. A szinte megfoghatatlanban kell tájékozódnia, rezdülésből rezdülésbe, homályból homályban közeledve homályon át és túl vetülő kontúrok, egyelőre sejthetetlen helyek felé.

A TÖRTÉNETEK A VÍZBŐL JÖNNEK

FISCHER BOTOND

Mythophobia

■ A tengernek nincsenek történetei. A történetek a vízből jönnek, mert az ember is a vízből született. Kevesen merik mindennap megkísérteni a halált azzal, hogy történetet lopjanak a víztől, ezért ritka a mesecsináló. De a tengernek nincsenek történetei, a vizét nem lehet meginni. A halászok a kikötőben ugyan tudnak mesélni. Lejárok hálót javítani és meghallgatni a sós szavaikat, melyekről azt állítják, hogy a tenger adta őket. Nem tudom, mit higgyek. Szavakat nekem is sikerült már kicsikarnom ettől az óriáskurvától, hínárba ragadt mormolást, csigahéjból kiszippantott esti imát, kifejni egy-egy sorsfoszlányt a tajtékból, de történetté még sosem álltak össze ezek a zsebből metszett félmondatok.

A lápról költöztem a tengerhez, de ez így nem igaz, mert csak akkor jöttem el, mikor már nem volt láp. 1898-ban, a lecsapolás utolsó évében. A Lecsapoló Bizottság épülete most már rendőrség, elátkozott ház, elátkozottak építették. Mert a lápot nem lehetett ismerni, még annak sem, akinek száz évig volt az otthona, nem létező állatok hemzsegtek benne, és a nem létező állatok csak a lápon törhették át a létezés víztükrét.

Minden éjjel a tengerről álmodtam. Egyszer elmeséltem Sikidinek, hogy mit látok minden álmomban, amit nem a Nap alatt álmodok, ő árulta el, hogy a tengert álmodom. Mikor a Lecsapoló Bizottság az első árkokat megásta, tudtam, hogy előbb-utóbb mennem kell, és hova máshova jöhettem volna. Ha nincs már hova hazamenni, akkor az ember a tengerhez megy.

A tengerhez az álmok miatt, a történetek miatt és a halak miatt. Annyiféle halat ismertem, mint a legöregebbek a lápon. Mindegyikről, amelyik valóban létezett, tudtam, hogy miféleképpen kell megsütni vagy megfőzni, hogy a legfinomabb legyen. A nem létezőkhöz pedig kitaláltam egy új receptet. Mikor először jöttem le ide, a kikötőbe, a hajnali piacra, és a halszag úgy nyomult vastagon az orrlyukamba, mint egy éhes szerető, azt hittem, minden jó lesz végre. Három év után végre mindennap halat eszem. De körbejártam a standokat, és egyik halnak sem tudtam a nevét.

A láptól a legtöbb történetet a halakkal loptam el. Csíkból nagyon sokat kell enni, hogy történetet emésszek belőle, és az is olyan lesz, mint amilyen a legutóbbi volt, mikor egy nagy fazéknyi csíkot főztem bele a sós vízbe. A ragadozó halakkal könnyebb volt, mert tűfogaikkal apró darabonként szaggatták ki a vízből a történeteket, ezeket a darabokat már tényleg csak megenni kellett, és újra összerakni őket. A nem létező víziállatok húsában viszont nem létező történetek rakódtak le, ezeket is ki tudtam főzni, le tudtam nyelni és el tudtam mondani őket. Nem ijedtem meg, mikor a tengeri állatok és halak húsából és zsírjából nem lett semmi bennem. Az evés csak egyik módja a lopásnak. Finomak a tenger halai, bármennyire is hiányzik a húsukból a sár íze. De semmilyen létező vagy nem létező

csellel sem sikerül a kurvától egy százszor elmondott, unalmas történetet sem kicsikarnom. A tengernek nincsenek történetei.

Eladtam őket. Lisztért, tojásért, ruháért, cipőért, csónakjavításért, pénzért, és az árat én szabtam, mert az én portékám kelendőbb volt. Itt, a tengernél, kurvának nevezik azt, aki pénzért mesél, és pénzért szeretkezik. Ott, a lápon, istenkáromlásnak mondták, ha valaki a családján és a szeretőjén kívül másnak ingyen odavesztegette az ölét és a nehezen megtalált szavait. Meszelt kunyhókba és putrikba mentem házalni. Ha kellett, és volt olyan történetem, amiért érdemes volt, akkor bejöttem a lápról, be akár a városba is. Nem létező halat ritkán ettem, és még ritkábban sikerült összerendeződő szavakat orozni, egy nem létező történetet meghallhatóvá mondani. Nyolc ilyen történetem volt. Kettőt a feleségemnek adtam, egyet nászajándékul, egyet csak úgy, az ágyban. Egyet adtam a kisfiamnak, egyet a szeretőmnek. Egyet eladtam a városban, a grófnak, az árából házat építettem. Három maradt, mikor 1898-ban elindultam a láp helyén maradt, ágyasrabszolgának fogott földről, ezeket Sikidinek adtam el, hogy láthassam a tengert.

A Lecsapoló Bizottság emberei közül hárommal üzleteltem. Az első, bajuszkás kistisztviselő, aki gyűlölte az irodát, gyűlölte a lápot, de gyűlölte a lecsapolást is, a szavakat nagyon szerette. Aggodalmasan válogattam, hogy az idegen valami különlegeset, színeset kapjon a pénzéért, de emezt csak a legolcsóbbak érdekelték. Az volt a véleménye, hogy egy történet attól igazi, ha ismeri az ízét.

A másik kettő mérnök volt, az elátkozottak között a legátkozottabbak. Hallották a bajuszkás történetét, hallották, honnan vette, nekik is kellett. A szúnyogzümmögte, párás unalmukat akarták enyhíteni, de nem a megvásárolt történettel, hanem a vásárlással. Mert jó viccnek érezték, hogy behívjanak egy sárszagú lápit, és alkudjanak vele egy éppen megfelelő ajándékra, amit hazavihetnek magukkal mutogatni, mikor már befejezték az idomítást, és a láp szemében már csak az engedelmességet látni. De egy történetet nem lehet becsomagolni. Vagyis nagyon nehéz, nehezebb, mint maga a történet. Mérgezett történetet adtam nekik, lassan emésztette fel őket. Hazamentek, lefogytak, unatkoztak, és a sár szagával az orrukban haltak meg.

A tengernek nincsenek történetei. De felkelek az ágyamból minden reggel. Lemegyek a kikötőbe, kimegyek a halpiacra, meztelenre vetkőzöm, a bőröm sós és ráncos, és fürdöm a vízben. Úgy csinálok, mintha lennének neki.

MOLNÁR BEÁTA

a tenger szaga

Barabás Andinak

– tengerillatú öblítőt vegyél!
– jó, de az milyen?

a tengerillat zöld és zajos, mint amikor
a gyerekek homokot szórnak a szemedbe,
de te csak mosolyogsz, hogy semmi baj,
és visszaadod az elejtett bálna alakú játékot.
a tengerillat fehér és halk, mint amikor
kicsapódik a só az úszógumikra,
a kiterített lepedők vizesek és gyűröttek,
és te sarkaddal karcolsz homokot a bokádra.
a tengerillat kék és kocsmahangos, mint amikor
egész este feltűrt ingujjal könyökölsz egy asztalon,
de nincs miről beszélgetni, inkább magadban
dúdolgatod a nyári angol slágereket.
a tengerillat fekete és néma, mint amikor
a csillagok ugyanolyan távolinak tűnnek,
mint a szomszédos kikötő fényei,
a hullámok tudtod nélkül beléd költöznek,
ha becsukod a szemed, hallod a belső morajlást.

gyerekrajz, kikötő nélkül

rajzoltam neked tájat felhőkkel: puhák és fehérek,
ha hozzájuk érsz, elered az eső lefelé
és összemossa a sátrakat.
azokat is én rajzoltam, háromszögű
mindegyik, pedig nekünk nem is olyan van,
a miénk iglu alakú, és ti, felnőttek
nem tudtok felállni benne.
a sátrak mellett vannak az autók,
azokkal jöttünk kirándulni, a miénk a piros,
hátul látszik a kipufogócsöve, elöl a kormánya,
a csomagtartójában van egy úszógumi.
a sátrak elé szandálokat rajzoltam,
azokat le kell húzni, amikor bemegyünk a vízbe,
a víz hideg és sós, ha bemegy a számba, kiköpöm,
inkább kagylókat gyűjtök, megmutatom mindenkinek.
a parton emberek vannak, fekszenek a napozóágyakon,

van mellettük könyv és felfújható labda,
rajzoltam tengert is, most épp nem hullámzik.
vannak rajta hajók, két vitorlás és egy rendes nagy.
már csak egy kisebbfajta kikötő kellene,
de nem tudok kikötőt rajzolni.
hogy kell kikötőt rajzolni?

nem baj, akkor majd elúszik a nagy hajó,
és találkozik a felhőkkel, megöleli őket,
ettől majd elered az eső, elmossa a sátrakat,
elmossa az autót is, a piros belefolyik a kékbe,
már nem látszik az úszógumi, a szandálok se,
az emberek elszaladnak, úgy félnek az esőtől,
hogy nem is csukják össze a napozóágyakat,
és hagyják elgurulni a felfújható labdákat.
a fehér felhőkből szürke pacák lesznek,
már nem puhák, látszik, hogy egyre nagyobb a vihar,
oldódik a só a tengerben, attól lesznek a hullámok,
a hullámokból lesz a szél, elfújja a vitorlás hajókat is.
lassan egyetlen színes folt lesz minden,
végül a felhőim is eltűnnek, mert mind eső lett belőlük.

mozdulatlanság

ha ráállsz a tenger szélére
lábujjaid lassan kikötővé duzzadnak
a köröm beékelődik a bőrbe
és kifehéredik.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Tengergyakorlatok

Délnek utaztam előbb, aztán északnak
A szárazföldről vittem szomjamat a víznek
Délen szél volt, várerőd, a dombon kanyargó utak
Északon vad hajósünnep, rákok, halak,
Országhatárokon át kígyózó villamossínek

*

Kihalt fürdővárosban keresni nyárnyomokat:
összecsukott napernyők és bezárt boltok,
egy sövény, amely mögött csókolózni lehet,
egy múzeum, mely együtt őriz sínt, embert, bozótot.

*

Addig nézik a sínpárt, amíg egyszer együtt ülnek vonatra,
s egy kikötővárosban szállnak majd le, virradatkor.
Nincs ott semmi dolguk, együtt lenni csak –
Nem számít: imbolygó fülkefény vagy úszó kajütablak.

*

A kikötőben ül, egy kávé mellett
Előtte térkép, utcáké s a környék szigeteié
Szemében a parkoló hajók nyugalma
Lábában feszülő séták lökik abból kifelé

*

A véletlenből letört szikladarab éle
Színes nyomot hagy bőrödhöz érve
„Holnaptól te legyél a tenger
Csiszolj könnyűvé tekinteteddel”

*

Elképzelte, hogy csak vizet lát az ablakából, semmi mást.
Azt, ahogy mindennap változik a színe kicsit.
Más tajtékformát farag a szél, azonos mondatokból,
S nincs egy olyan újabb, ami mindent elsimít.

BENKE ANDRÁS

EI

Két lábfej szemben áll, s ami láb és fej
köztes tartománya, az nincs ott egészen.
Kivárni, hogy merre indul, hol vannak
azok a kanyarok, ahol a kereszteződés
lehetősége még csak ígéret.

És nem a másiknak tett, de a kívül-belül
cseréjén értett tett. Elérni oda, hogy
a kölcsönkapott, megtörten is ép, épphogy
kopott mozdulatot töltse fel valami,
ami egyediségében közös.

Csapkodni a kétes, zöld vizet, a pupillába
olvadt láthatáron innen, túl a szóba oltott
giccsen. Itt, ahol az ott határoz, meg az még,
hogy a körbeérő, karokba vésett, ereket érő
lüktetés máshonnan jön.

És oda ér el, ahol megreked, cseppenként
ütött réseket szigetel, hogy később, belülről
cseppenként mart réseken folyjon el. Közben
bízni csak abban, hogy át- és átváltható lenne,
de só marad csak benne.

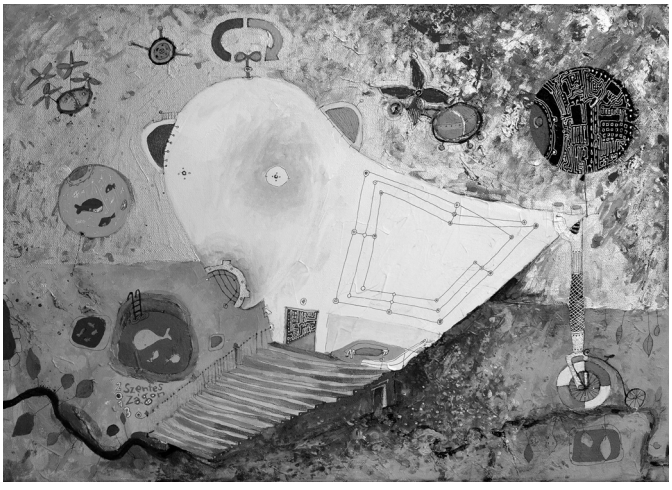

SZABÓ R. ÁDÁM

A TÜKÖR VISSZANÉZ – TENGER A FILMEKBEN

A *400 csapás* utolsó képe: Antoine Doinel, aki sosem látta a tengert, végre megérkezik a partra, a kép kimerevedik, Antoine tengernézése a filmen túl is folytatódik. A végtelen vízfelület mindig is mozgatta az emberek fantáziáját, számtalan mozgóképes alkotás örökítette meg a tenger hullámzását. Némely filmben egyenesen szereplővé lép elő a személytelen víztömeg, de kérdés, hogy beszélhetünk-e önálló, az emberszereplők reflexiójától függetlenül létező személyiségről, amikor antropomorfizáljuk a végtelennek tűnő sósvíz-gyülevényt.

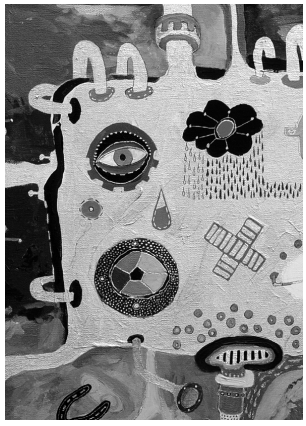

Víziwestern – Waterworld (1995)

■ Kezdjük rögtön egy olyan filmmel, amely címével is adja magát ezen íráshoz, Vízivilágként aposztrofálva a meghatározatlan jövőnk Földjét. Kevin Reynolds 1995-ös filmje a nem túl távoli jövőbe (a 2500-as év környékére) kalauzolja a vizes világ látványára szomjazó nézőt. Első képeként az ismerős Universal stúdió földgömbjét árasztja el vízzel, és az érces hangú narrátor sokat nem filozofálva közli velünk, hogy a jégsapkák elolvadásának köszönhetően a Földet teljes egészében elárasztotta a víz, egyetlen nagy tengeren éli életét a kataklizmát túlélő kisszámú emberiség. Főszereplőnk (akinek előbb csodálhatjuk meg vizeletét, mint az arcát), a Kevin Costner által megformált névtelen Tengerész egy „drifter", napjait egyedül tengeti kütyükkel felszerelt villámgyors vitorlásán, megélhetési forrása a cserekereskedelem, a legértékesebb valutát a föld és a régi világ megmaradt relikviái jelentik, ezért cserébe tiszta vizet (a

Tükröz csupán, a ránk visszanéző szemek azonban valósak...

filmben hidróként megnevezve) lehet vásárolni, hogy ne a számtalanszor újrahasznosított vizeletet kelljen inni a tenger világában, hiszen kínos lenne egy ekkora vízfelület kellős közepén szomjan halni.

Reynolds filmjének egyik írója, David Twohy a *Mad Max* második részét emlegette fő inspirációs forrásként, és ez a kijelentés teljesen megállja a helyét (hogy ne mondjuk azt: ez a film a *Mad Max 2* története más helyszínen): a „mogorva főhős egy posztapokaliptikus világban száguldozik és túlél", alapszituációjának színtere nem a homoktenger, hanem ennek cseppfolyós megfelelője. Egy ennyire víz által dominált világban elvárható, hogy az evolúcióra fogékony embereknek legyen valamiféle érzelmi kapcsolatuk a tengerrel, ennek megfelelően főszereplőnk lábait úszóhártya borítja, nyakán funkcionális kopoltyúk mozognak, ezek segítségével pedig olyan mélységekig képes merülni, ahová még nem evolvált embertársai képtelenek lennének.

Némiképp érthető, némiképp érthetetlen módon azonban a mogorva sellő képességeit nem nézi jó szemmel környezete. Amikor a Tengerész meglátogat egy korallzátonyon létesült, sodródó települést, és egy szóváltás során kiderül róla, hogy embertársainál valamivel jobban alkalmazkodott a posztapokaliptikus világ körülményeihez, rögtön egy kalitkában találja magát, és az „újrahasznosítástól" (vagyis egy zöld, emberi testekből összefőtt trutyiba mártástól) csak a véletlennek köszönhetően menekül meg.

Az érthető, hogy a másság elleni mindenkori emberi ellenérzés túléli a civilizált világot, azonban az sokkal kevésbé, hogy miért nem tisztelik a körülményekhez mesés módon alkalmazkodó hőst a zátonyfalubeliek. Amíg szárazföldi emberként villog a kis településen, felajánlják neki egyik helyi lány megtermékenyítésének lehetőségét (hogy szórják a genomot), de miután kiderül a spermadonornak szánt hajósról, hogy az evolúció egy magasabb fokán áll, ahelyett, hogy kapnának a fejlődési lehetőségen, inkább trágyalétre ítélik.

A *Waterworld* igazi hollywoodi film: adott a lehetőség egy teljesen megváltozott világ bemutatására, ahol a tenger valóban önálló szereplő, azonban semmiféle igazi érzelmi kapcsolat vagy tisztelet nem létesül a szereplők és a víztömeg között. Egyáltalán nem lép ki a helyszín-létből ez a legyőzni való, gyűlölt környezet. A film női főszereplője, Helen egy ponton ki is jelenti a Tengerésznek: ez nem nekik való világ, nem erre lettek teremtve, hiszen lábuk van és kezük.

A megmaradt, szánalmas emberiség még mindig (jó néhány száz év után is) a mesés Drylandet, Szárazföldet keresi az egyik főszereplő, a Tina Marjorino által alakított Enola hátára rajzolt térkép alapján (amelynek koordinátái – egészen frappáns ötlet – a Mount Everesthez vezetik az olvasóképes hajósokat), elválni próbál átalakult Földjétől, az azzal való együttélést pedig elveti.

A bibliai Özönvíz történetét idézi meg a végén a víziwestern: egy fehér madár (ezúttal galamb helyett sirály) jelzi szereplőinknek, hogy megérkeztek a víz és útjuk végéhez. Egyedüli evolváltként csak a magányos Tengerész nem találja helyét a száraz világban, és szinte rögtön elsuhan a naplementébe vitorlásának hátán, ahogy az a vizek John Wayne-jétől elvárható.

Noé kicsiny bárkája – Pi élete (2012)

■ Második példánk is merít Noé történetéből, a *Pi élete* nagy részében egy fiatal fiú hánykolódik a tengeren egy Richard Parker nevű tigris társaságában, és a *Waterworld*höz hasonlóan a tenger némiképp itt is akadály, mostoha környezet, ahol a legfontosabb a túlélés. A film központi kérdése azonban nem egyszerűen az, hogy hogyan élte túl lehetetlen körülmények között egy fiú több hónapon keresztül a ha-

jótörés viszontagságait, az alapvető boncolgatott kérdés az Istenbe vetett hit, a fiú megpróbáltatásai is ennek vannak alárendelve.

A Rafe Spall által játszott Író felkeres egy egyetemi tanárt, akihez indiai ismerőse küldte, mondván, ha meghallgatja élettörténetét, hinni fog Istenben. Pi, teljes nevén Piscine szinte predestinált a vízzel való kapcsolatra, hiszen nevét a francia piscine, vagyis medence szóról kapta. A történet szerint szülei nem értettek egyet vallási kérdésekben, apja ateista, anyja hívő hindu volt, Pi pedig tizenéves korára meglepő ökumenikus kombináció, keresztény-muzulmán-hindu lett, aki apja állatkertjének tigrise, Richard Parker szemében is Isten létét keresi.

A család anyagi okok miatt Kanadába kényszerül áthajózni az állatkert teljes állományával, hajójuk azonban elsüllyed egy nagy viharban, a csapást egyedül a fiú éli túl, aki egy mentőcsónakban menekül meg (azért egyedül *ő*, mert a hatalmas viharban egyedül *ő* ébred fel, megy a fedélzetre a dühöngő vízáradatban és villámlásban Istent látni és csodálni), és a tigrist embernek nézvén, megmenti a vízbefúlástól. Egy zebra, egy hiéna és egy orangután, valamint az említett tigris társaságában vág neki a túlélő tengeri túrának. A sokszínű kompániának hamarosan már csak két tagja marad, a törött lábú zebrát és az orangutánt a hiéna, azt pedig a tigris öli meg, így marad végül Pi kettesben a tigrissel.

Ebben a filmben már sokkal több interakció történik ember és tenger között, Pi több jelenetben is beszél a háborgó elemekhez, Istennek címezve szavait. Interakcióról pedig akkor beszélhetünk, ha válaszreakció is érkezik a tenger részéről, itt pedig erről van szó. Pi szavakban kommunikál, de sem a tigris, sem a tenger nem képes erre, ők a maguk módján reagálnak és kommunikálnak a szereplővel. Amikor Pi minden reményt felad, kijelenti a tengernek (és a benne tükröződő égnek), hogy kész, *ő* győzött, akkor egy azelőtt senki által nem látott, paradicsominak látszó, sodródó sziget kerül útjába, rajta ivóvízzel és étellel a csónak lakói számára. Éjszaka pedig arra is jelt kap a fiú (legalábbis *ő* így értelmezi), hogy tovább kell állnia innen: egy növény virágjában emberi fogat talál, és rájön, hogy a sziget húsevő, megemészti éjszakánként a rajta lévőket, ezért az egyetlen esélye a túlélésre a továbbindulás.

Természetesen explicite soha nincs kijelentve a filmben, hogy a tenger Isten, azonban a férfivá érett Pi saját történetének átértelmezésével, tényei valóságtartalmának megkérdőjelezésével (talán nem igazi állatokkal utazott, hanem ezek egy-egy utasát szimbolizálták a mentőcsónaknak: anyja az orangután, a zebra egy tengerész, a hajó kellemetlen modorú szakácsa a hiéna, aki megöli a másik két utast, a fiú pedig a tigris, akiből a hiéna-szakács előhozza a vadállatot, majd végül általa nyeri el méltó halálát), majd végül az Írónak szegezett kérdésével kanyarítja a dolgokat az isteni létet „bizonyító" értelmezés felé: tehát hallott két történetet, a tények és az eredmény (anyagi kár, hajótörés) ugyanazok, a mögöttük lévő ráció ugyanannyira hiányzik (egyik történet sem magyarázat arra, hogy a hajó miért süllyedt el), a kérdés csak az, hogy melyik történetet preferálja az Író. Pi még hozzáteszi, szerinte Istennel is ez a helyzet, az Író pedig megértő mosollyal igazat ad a mesélőnek.

A bolygó neve: tenger – Solaris (1972)

■ Harmadik példánk az egyetlen, ahol a benne szereplő tenger valóban gondolkozó, embertől függetlenül létező lény: Andrej Tarkovszkij Stanislav Lem *Solaris* című klasszikus sci-fijét dolgozta fel, amelyben az emberiség rátalál egy teljesen tenger által borított bolygóra, ezúttal azonban nem Kevin Costnert találnak ott, csupán kérdéseket.

A filmben a víz mindenféle formájában jelen van képileg, a legelső snitt rögtön egy vízfelülettel indít, melyben az algákat mozgatja az áramlat, ezt bámulja eszeve-

szetten Kris Kelvin. A pszichiáter másnap készül útnak indulni az utolsó solarisi űrállomásra a legénység három, némiképp megőrült tagjával beszélni és dönteni a következő lépésről: az űrállomás felszámolását, esetleg a bolygó-tenger lebombázását kell választani.

A *Solaris*szal foglakozó egyik tudós elmélete az, hogy a bolygót borító óceán gondolkodó lény. Ezt az űrállomásra érkező Kelvin testközelből tapasztalja meg: a három tagból már csak ketten maradtak életben, ettől függetlenül viszont felbukkannak még emberek az amúgy szinte néptelen hajón. Miután az óceánt a legénység röntgensugárral pásztázza, az óceán visszanéz, letapogatva a férfiak tudatalattiját, és létrehoz egy élő, lélegző emberi lényt, mindenkinek mást, Kelvin például rég halott feleségével, Harival találja szembe magát, aki a Földön miatta lett öngyilkos.

Az óceán tükörként viselkedik, és bár kimondták, hogy tulajdonképpen egy űrlényről, idegenről, tanulmányozandó jelenségről van szó, a három tudós tulajdonképpen saját magával, lelkiismeretével szembesül, és ennek általános emberi vetületeiről beszélget a festményekkel telezsúfolt könyvtárban (ahol nagyon fontos szerepet kap egy lassú svenk erejéig Brueghel *Vadászok a hóban* című festménye is – ismét víz, csak ezúttal tömör formában, akár az űrállomás hívatlan „vendégei”).

A három filmet összevetve itt lehet ténylegesen kijelenteni, hogy a víz reagál az emberekre, azonban pontosan itt mutatkozik meg leginkább, hogy ez a reakció a tükrözés. Hiába, hogy az óceán nem földi lény vagy vízfelület, és képes arra, hogy halottakat támasszon fel, ezek a halottak mindenkinek a sajátjai. Ráadásul nem emberi mivoltukkal is egyre inkább tisztába kerülnek az életre hívott halottak, (a második) Hari ezt elviselni nem tudván folyékony jeget iszik (víz, újabb formában), a kamera pedig egy torzított tükörképet mutat az újrahalt testről.

A film vége a legelső képére rímel: ugyanaz a snitt, ugyanaz a földi vízfelület, ugyanazok az algák, ugyanaz a kelvini nézés. A főszereplő ezután benéz a szülői házba, ahol apját látja tevékenykedni, aki láthatóan nem veszi észre a vállára megállíthatatlanul, a plafon irányából zúduló vizet, a kamera pedig felemelkedik: a szülői ház kicsiny szigete Solaris tengerének közepén él tovább a pótapja lába előtt térdre boruló Kris Kelvinnel.

Legyen szó az egész Földet beborító végeláthatatlan tengerről, isteni kommunikációs csatornáról vagy óceán formájú űrlényről, a tenger szerepel a filmekben. Ritkán cselekszik többet a tükrözésnél, ez azonban nem vesz el fontosságából, önállóságából: mindenik esetben többet hoz ki az emberi szereplőkből, mint amennyi nélküle lenne bennük. Tükröz csupán, a ránk visszanéző szemek azonban valósak, s ahogy a filmek szereplői is általában reflexiók, szimbólumok, történeteik példák, az említett filmekben lencsevégre kapott arctalan tengerek is hasonlóan emberiek. Történetük sosem független emberi társaikétól, de azok sem függetlenek tőle.

ANGELO MITCHIEVICI

„SZÁZ ÁRBOC KÖZÜL"

Radu Tudoran *Dagadó vitorlákkal* című regényéről

A *Dagadó vitorlákkal* című regény 1954-ben jelent meg, egy évvel Sztálin halála után, erős kulturális aszály idején, egyszerre tiltó és inhibáló kontextusban, amikor a szocialista realizmus normái az írók számára törvényerejűnek számítottak. Mintegy hatvan évvel a megjelenés után olvasva újra a könyvet megállapíthatjuk, hogy ez a kedvezőtlen kontextus nem hagyott nyomot rajta; hiányzik belőle az ezópusi ellenzékiség, a jól kiszámított hermetizmus, a mágikus realizmusra jellemző többértelműség, a rendszerrel való szembeszegülés. A regény eltekint az ideológiai viták viharaitól, és sikerül neki bevonnia az olvasót egy párhuzamos univerzumba, amely a kalandé és a tengeri utazásé. Fiktív utazás ez ugyan, de olyannyira jól dokumentált, hogy a részletek anyagszerűsége révén megőriz valamit a megidézett világ hangulatából. Szinte csodával határos, ahogy Radu Tudoran vitorláit a szabadság szele dagasztja, azoknak az ötvenes éveknek a kontextusában, amikor a román irodalomból alig néhány regény tűnik ma is érvényesnek esztétikai szempontból: ilyen George Călinescu *Bietul Ioanide*-je (*Szegény Ioanide*) 1953-ból, Marin Preda *Moromeţii*-jének (*A Moromete család*) első kötete 1955-ből, Eugen Barbu 1957-es *Groapa* (*A gödör*) című regénye, illetve Petru Dumitriu háromkötetes *Cronică de familie*-je (Családi krónika) ugyancsak 1957-ből.

Mindezek közül azonban csupán Tudoran regényére érvényes, hogy egy másik világ felé nyit

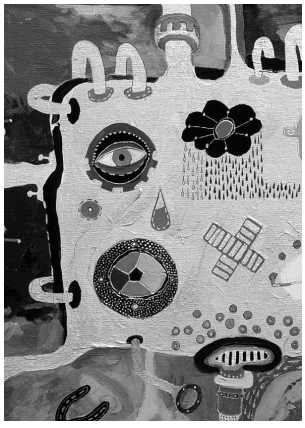

Az újdonságot itt a szabadon vállalt elgyökértelenedés, a „bennszülött" szülőhelytől való elszakadása jelenti, amit emez a világ határtalanságának megtapasztalása érdekében vállal.

Az írás eredetileg a *LaPunkt* című online folyóiratban jelent meg, 2013. július 10-én.

ablakot, a legtágabb horizontokig. Călinescut a morálisan lezüllött polgárság foglalkoztatta, amint a szertartások szokványos hálójában és a mániákus korlátozottság keretei között vergődik. Petru Dumitriut a kifulladt és korrupt polgári társadalom – legalábbis ő maga így mutatta be ezt a társadalmat, finoman ráhangolódva az új rezsim politikai elképzeléseire –, Marin Predát a nagy változások küszöbén álló paraszti közösség, a második világháború környékén. Eugen Barbu a periféria világáról írt, a külvárosok agresszív és nyers energiáiról, a maga legendás késelőivel és bunyósaival. Mindezek a regények enklávékat, mikrotársadalmakat keresnek fel, [...] ebben a kontextusban pedig Radu Tudoran regénye különleges, hiszen a legkülönfélébb kultúrákat és civilizációkat helyezi egymás mellé: Keletet (vagyis Levantét) és Nyugatot, várost és falut, központit és periferikust, Európát és Amerikát, olyan interakciók keretei között, amelyek az egyéni és csoportidentitásokat egyaránt reflektorfénybe állítják, és ugyanakkor a toleranciának és megismerésnek olyan mélységeit mutatja fel a könyv, amelyek a történelmi pillanat osztályszempontú és ideologikus elkülönítéseit figyelmen kívül hagyják. A felvilágosult bojár Párizsba küldi a fiát tanulni – ez a negyvennyolcas forradalom örökségének megidézése –, ez a fiú pedig kiváló, széles látókörű és művelt mérnökké válik, de közte és a képzetlen, egyszerű emberek között, akik a regényben szerepelnek, a távolságok inkább az emberi adottságok révén csökkennek le, és nem a képzettség vagy a társadalmi háttér hatására.

Lupan kapitány egy szilárd elvek szerint élő elithez tartozik, amelyik egyfajta nevelői hivatást is fölfedez önmagában, és életmodellé válik a többiek számára. A Speranţa kapitánya egy olyan ideált testesít meg, amelyik képes arra, hogy mozgósítsa a többieket – és éppolyan makacssággal és rátermettséggel társul, mint amilyet Ahab kapitány, Hatteras vagy Nemo esetében is tapasztalhatunk. A román kalandregények egyetlen más szereplője sem állt ennyire közel Herman Melville vagy Jules Verne szellemiségéhez, és egyiküket sem kísértette erősebben az ismeretlen területek felfedezésének vágya, vagy egy titokzatos körülmények között eltűnt barát megtalálásának reménye. Ez a kényszerképzet pozitív értelemben írja körül a főszereplő karakterét, de ugyanakkor egyfajta hübrisz is, egy lényegi sorsmeghatározó tényező. Hiszen mi másnak tekinthetnénk a megfoghatatlan Pierre Vaillant-t, mint egy fedőnévnek, amely Anton Lupan kapitány központi életeszménye helyett áll? Mi más lenne a regény végkifejlete, mint az utazás végtelenítésének vágya, amit a remény motivál? A regény szerzője annak idején maga is tervezett egy valódi utazást, amelynek érdekében elkezdte egy hajó megépítését. Az utazásra nem kerülhetett már sor egy olyan közegben, amely mindenféle utazással szemben gyanakvónak mutatkozott, azonban elmondhatjuk, hogy a fikció szintjén beteljesült az utazás. Lupan kapitány reménye magába foglalja a regény szerzőjének reményét is.

Van a regénynek egy másik kontextusa is, az útleírás-irodalomnak a korabeli kontextusa, amelyik gyakorlatilag kizárólag a befutott írók Szovjetunióban tett látogatásairól szóló beszámolókból áll össze – ezek valódi politikai zarándoklatok, amint ezt igyekeztem alátámasztani a témáról írt könyvemben is. (*Umbrele Paradisului. Călători români şi francezi în Uniunea Sovietică*. Humanitas, Bucureşti, 2011.) E politikai zarándokokhoz képest, ahogyan Paul Hollander nevezi meg az olyan írókat, mint Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Cezar Petrescu, Petru Dumitriu, Geo Bogza, Tudor Arghezi, Zaharia Stancu, Tudor Teodorescu-Branişte, Demostene Botez stb., Radu Tudoran hősei és képzeletbeli utazásuk más irányok felé visznek bennünket – Nyugat, Kelet, Európa, Latin-Amerika felé –, céljaik pedig kivonják magukat mindenféle ideológiai elkötelezettség alól, és maga a barátság válik a legénység szolidaritásának legfőbb viszonyítási pontjává. A *Go East* imperatívuszával, amely „a fény Keletről jön” elvén alapul, itt egy *Go West* szegeződik szembe, amely gyakran a Far Westet jelenti, máskor pedig a Dél nosztalgikus vonzása erősödik fel. Lupan ne-

veltetése Párizsban teljesedik ki, de Charles Darwin révén Lupan a nyugati éthosz egy másik dimenziójához is kapcsolódik, a hozzá tartozó tudástőkével együtt.

Van a regénynek egy nosztalgikus rétege – Tudoran tengerikaland-története a kalandos szellem visszavételének jegyében íródik, és ez az ideál vezeti Lupan kapitányt el a világ végéig, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. A kommunizmus Romániájában nem jutott hely a tengeri kalandoknak és a távoli tájak felé történő nagy utazásoknak. Mihai Tican Rumano, Emil Racoviţă, Julius Popper utazásai felfedésbe merültek, akárcsak Jean Bart *Europolisz*a. Pavel Chihaia Konstanca-regénye, a *Blocada* (Zárlat) 1947-ben jelent meg – ez a többé-kevésbé demokratikus államberendezkedés utolsó éve – a regényt pedig a hatalom visszavonta a könyvesboltokból, a példányok bezúzásra kerültek. Románia elszigetelődése már a második világháború idején megkezdődik, és 1948 után válik teljessé, amikor a Nyugat felé vezető tengeri utak lezárulnak, a Fekete-tenger pedig hosszú időre „orosz tóvá" változik. Pavel Chihaia fióknak írt regénye, a *Hotarul de nisip* (Homokhatár), amely csupán a rendszerváltás után véglegesült és jelent meg, egy meghiúsult szökés története, és azokból a szökési tervekből táplálkozik, amelyeket szerzőjük előbb a Nyugat, majd a Kelet irányában tervezgetett. 1947-ben a határok hosszú időre lezárultak, úgy, ahogy Alexandru Vona egyetlen regényének címe, a *Ferestrele zidite* (Befalazott ablakok) jó előre jelezte. Mindezeket figyelembe véve Radu Tudoran könyve rejtélyes és felkavaró kivételt jelent, mint egy rég letűnt civilizáció maradványa, amely az idők mélyéről kerül elő.

A Radu Tudoran által elbeszélt történet 1881-ben kezdődik, kevés idővel azután, hogy Dobrudzsa Románia részévé válik a függetlenségi háború után, akkor, amikor megjelennek a Fekete-tengert átszelő első román hajók, és amikor a román zászló alatt közlekedő hajók elkezdik a világtengereket is járni. A Duna tengeri torkolatát a Duna Bizottság felügyelte és adminisztrálta, a Sulina csatorna hajózhatóvá tételének munkálatai pedig 1861. szeptember 3-án zárultak, amikor Dobrudzsa még török fennhatóság alatt volt. A román termékek iránt is érdeklődő nagyhatalmak jelenlétét egyfajta gyarmati légkör lengte be, amelyet a brit sorhajók hoztak magukkal a levantei kikötőkbe. A regény fikciós rétegéből az derül ki, hogy a Speranţa útja az első, amely román lobogó alatt jut el az óceánokig – ez az első út a világ végéig. A nyitásnak ez a totális jellege elkerülhetetlenül látványos ellentétbe került a kommunista Románia izolacionizmusával, amely ekkoriban egyaránt jelentette a Nyugat irányában, de a Közel-Kelet irányában történő bezárkózást is. Miközben Tudoran a nagy kiterjedésű óceánokra vezette fiktív utazóit, a történelem alagsoraiból napvilágra került új politikai osztály épp lehúzta a redőnyöket Romániában, ügyelve arra, hogy senki ne jöhessen se ki, se be.

Miért állíthatjuk, hogy ez a regény szubverzív volt akkor is, ha maga a szerző nem ezt a célt tűzte ki maga elé? Elsősorban azért, mert egy olyan általános nyitást feltételez, amely a felfedező hajóutakra mindenkor jellemző, sokkal inkább, mint bármilyen egyszerű magánútra, amelyet az utazás gyönyöre és a kikapcsolódás vágya határoz meg. A Speranţa legénységének tagjai közül kétségtelenül mindenkinek megvannak a saját motivációi, ezek azonban túlterjednek az előnyös anyagi feltételek racionális szempontján. A Beszterce folyó mellől érkező tutajos, Busuioc, vagy Mihu, a hajósinas számára a tenger egy olyan határ, amelyet át kell lépniük. Teljesen nyitottak a kalandok befogadása iránt, és egy velük született megismerési vágy határozza meg sorsszerű útjukat. Az újdonságot itt a szabadon vállalt elgyökértelenedés, a „bennszülött" szülőhelytől való elszakadása jelenti, amit emez a világ határtalanságának megtapasztalása érdekében vállal. […] Gerászim és Iszmáil számára, akik már tapasztalt tengerészek, a tenger második természetüket, életformájukat jelenti, ugyanakkor viszont az óceán számukra is nagy kihívás, nagy kaland. Haralamb és

Ieremia számára a tenger maga is felfedezendő terep, amelynek a befogadásához időre van szükség. A tengeri horizont mindannyiuknak egyfajta szabadságlecké jelent, annak modelljét, ahogyan saját korlátaikhoz viszonyulnak. Szabadságlecke? Lehetett volna-e ennél kevésbé helyénvaló témát választani az ötvenes években?

Az, ahogyan az emberi kapcsolatokat kezeli a regény, ugyancsak botrányosnak számíthatott az ötvenes évek ideologikus eticizmusa számára. „A barátság nagy könyve", amelyet a regényben emlegetnek, főként a sorsfordító pillanatokban egy olyan lelki nemesség elvei szerint működik, amelyet Lupan kapitány mindvégig követ, és nyomában a hajó többi tengerésze is. Az elköteleződés más formái nem nyernek kitüntetett szerepet, a lojalitás pedig az együtt töltött időben alapozódik meg, és a példaértékű magatartásra, a tengerészi rátermettségre, valamint a nemeslelkűségre épül. Ezek az erények nem levezethetők abból az időből, amelyben a regény szerzője él, sőt egyfajta időeltolódást tapasztalhatunk, hiszen eltűnt világokat idéz meg, és olyan elveket, jellemvonásokat, amelyeket a kor megpróbál kiiktatni magából. A regénybeli jók és rosszak nem valamiféle ideológiai kritériumrendszer alapján bizonyulnak jóknak és rosszaknak, hanem ilyen jellegű meghatározottságoktól függetlenül. A barátságnak sikerül feloldania a történelmi múlt maradványait, azokkal a történelmi örökségből eredeztethető ellentétekkel együtt, amelyeket fegyveres konfliktusok határoztak meg, egy olyan pillanatban, amikor a függetlenségi háború következményeképpen Románia épp csak kilépett az Oszmán Birodalom fennhatósága alól. Nem a történelem, hanem a földrajz itt a meghatározó; a térképek nem csupán a tengeri utakat nyitják meg, hanem képesek a történelmet is a mese terepére áttolni, és Seherezádé óta tudjuk, hogy aki mesélni tud, az legyőzi a halált, és felfüggeszti az időt. Radu Tudoran regényének nagy teljesítménye nem a történelem zárójelbe tétele, inkább az olyan elfogultságok és *ressentiment* kiiktatása, amelyeknek a kijátszása konfliktusokkal, ellenérzésekkel telíthetné a cselekményt. Nincs helye ebben a regényben a románok és törökök közötti „történelmi" csatározásoknak, sokkal inkább a szép barátságok kivételes pillanatainak, amelyek „gyaurok" és igazhitű muzulmánok között szövődnek.

A korszak ideológiai-politikai légkörében további elfogadhatatlan vonatkozást jelenthetett maga a levantei világ mindazzal együtt, amit jelöl: a gyönyörködés, az élet szeretete, a szemlélődés öröme, a szabad kereskedelem annak mindenféle hagyományos megnyilvánulási formájában, a színek és illatok tobzódása, ugyanakkor mindenféle dogmatizmus relativizálása, emberek és áruk szabad közlekedése. Ez utóbbi jellegzetesség nélkül Levante elképzelhetetlen. Az adásvétel a nyelvek keveredését is jelenti ebben a mozgalmas Bábelben, implicit módon tehát a tolerancia gyakorlatával is együtt jár a látványos sokszínűség és a már-már érzéki keveredés kontextusában. Másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Anton Lupan a Nyugaton képzett ifjú prototípusa, akinek szellemi mentora Charles Darwin, jóbarátja pedig Pierre Vaillant, a mérnök. A szultán megvásárolja szolgálatait, és így részt vesz a Szuezi-csatorna építésében, a modernizáció tehát magának a modernségnek a feltűnésével jár együtt, és ezek elválaszthatatlanok, ahogy ezt magának Lupannak a neveltetése is jelzi, aki olyan mérnök, akit a természettudományok és a földrajz is érdekel. A nyugati kulturális megalapozás kulcsfontosságú Anton Lupan jellemformálódásában, akinek apja szakít a magánoktatás és a helyi oktatási formák improvizált jellegével, és mindent saját fia nyugati iskolákban történő neveltetésébe fektet. Ha mindezt nem egy távoli múltba helyezi vissza a történet, az ifjút a kozmopolitizmus vádja fenyegethette volna, annál is inkább, mivel Anton Lupan egész magatartásával a nyugati protokoll morális-karteziánus viselkedésformáihoz igazodik, és nem a bizánci mentalitásból eredeztethető reflexekhez. A Levante vonzáskörében töltött idő azonban az élet iskolájaként olykor mégis arra kényszeríti a kapitányt, hogy rugal-

masan viszonyuljon az adott helyzetekhez olyankor, ha üzleti partnerei mindenfajta átverésre készznek mutatkoznak, és a két világ többször is összeütközik, anélkül viszont, hogy a kapitány erkölcsi nézeteinek strukturálisan változniuk kellene. A levantei erkölcsök viszonylagossága, megfoghatatlansága megtörik az erős jellem egyenességének jelenlétében.

Visszatérek a kérdéshez: hogyan jelenhetett meg egy ilyen regény azokban az években? Egyfajta leegyszerűsítő választ arra vezethetnénk vissza, hogy a hatalom alighanem a kalandregények műfajába illesztette be a könyvet, és így gyermekirodalmi, ifjúsági irodalmi olvasmányként kezelte. Ez a „kiskorúság" tehette lehetővé a megjelenést. Vannak még a világirodalomnak hasonló sorsú remekművei, mint Jonathan Swift műve, a *Gulliver utazásai*, vagy Ion Barbu verseskönyve, a *După melci* (Csigák nyomában). Ez a magyarázat azonban mégsem válaszolhatja meg teljesen az évtized mindenható cenzúrájának vakságára vonatkozó kérdésfelvetést. Lehet, hogy egy könyv esélye valójában túlmutat a megmagyarázhatóságon, és ez az esély vezeti őt a siker vagy a felejtés felé. A Speranţa mindenesetre egy olyan történelmi pillanatban nyitotta meg a vérbeli irodalom felé vezető kapukat, amelyben épp a remény látszott eltűnni. A hajó neve több, mint egyszerű név, hiszen ontológiai kategóriává válik, távol azonban attól, amelyet André Malraux azonos című könyve idéz meg. Ha van ebben a regényben valamiféle eszmény, akkor ez nem az ideológiai meghatározottságból fakad, hanem a barátság és a megismerésvágy központi kategóriáiból, amelyeken keresztül egy másik kor szelleme beszél hozzánk.

A Speranţa két világot tár fel, Levante tájait, és Dél-Amerika legtávolabbi részét, a Tűzföldet. Közel járunk időben a 19. század végéhez, és kevéssé nyilvánvaló, hogy ez a századvég sok mindennek a lezárulását jelenti még. A vitorlás hajók kora a végéhez közeledik, csupán emlékeket hagyva maga után. Éppen a Fekete-tenger vadabb partvidékein található tengeri temető írja meg számunkra nem is annyira a kalózkodás történetét, inkább a vitorlások lezáruló történetét, amelyek hamarosan átadták helyüket a gőzhajóknak és a gépi, műszerekkel történő navigációnak. Kevesen írtak arról, hogy Anton Lupan utazása voltaképpen a vitorlások egyik utolsó, romantikus kalandja, egy olyan kaland, amely egyben magába is foglalja a világtengereken és óceánokon megtett korábbi utazások történetét. De nem csupán a vitorlások korszaka zárul le rövidesen, hanem a nagy földrajzi fölfedezések kora is. Anton Lupan útja egyik utolsó felfedezőút is. Végül is ez az indíttatás alapozza meg Lupan és Pierre Vaillant barátságát, és ez köti őket össze Charles Darwinnal, a természettudóssal. Ugyanakkor a tűzföldi utazás a Magellán-szoroson keresztül az első román felfedezőút is; Lupan biológiai és földrajzi stúdiumokat folytat, hogy kellőképpen felkészüljön arra a szerepre, amelyet maga Darwin is betöltött korábban. Emil Racoviţă neve nem hangzik el a regényben, ahogy egy másik utazó neve sem, amely további inspirációként szolgálhatott az író számára: Julius Popperről van szó, aki 1857-ben született, politechnikai tanulmányokat folytatott Párizsban, és alig harmincéves korára már a „Patagónia konkvisztádora" címmel emlegethették, vagy a Tűzföld aranyának Don Quijotéjeként, hiszen ugyanúgy településeket hozott létre a dél-amerikai kontinensen, mint Anton Lupan. Elképzelhető, hogy ezeket a neveket a regény megírásának idején amúgy sem lehetett volna szóba hozni, hiszen szimbolikus értelemben a román kiválóságok ügyét idézték volna meg.

Julius Popperhez hasonlóan Anton Lupan mérnöki képzettséggel rendelkezik, és a Tűzföldre szervez expedíciót. Emil Racoviţához hasonlóan a kapitány egy természettudós szerepét ölti magára, igaz, egy autodidakta természettudósét, aki viszont komolyan veszi feladatát, hogy feltérképezze azon kevés területek egyikét, amelyek még fehér foltnak számítanak. Kőzeteket és növényeket gyűjt, és új dél-amerikai madárfajok meghatározását, kitömését is elvégzi. A körülmények számára kedvezőtle-

nek, és nem tud mélyebben behatolni a kontinens szívébe, de felfedezőútja ettől nem válik kevésbé autentikussá és terra incognitát feltáró ténykedésének megélése kevésbé intenzívvé. Lupan kísérletet tesz az alkalufok törzseinek civilizálására, egy első kolóniát is megalapít, de gyarmatosító törekvései teljes ellentétben állnak annak primitív változatával, amely a nyersanyagok és emberek teljes és kegyetlen kihasználásra épül, és amelyet a regényben Martin Stricland képvisel. Lupan az európai kultúra és civilizáció képviselőjeként lép fel, azoknak az értékeknek a nevében, amelyek Európát a legnemesebb értelemben határozzák meg. Fentebb említettem már, hogy ezekben az években a nagy földrajzi fölfedezések korszaka már lejáróban van – igaz, az utolsó gyarmatok majd csak a második világháború után tűnnek el a történelem színpadáról. A felvilágosult utópizmus ott kísért természetesen abban a törekvésben, amelyik egy jobb világot próbál létrehozni az emberiség teljes megismerésére alapozva és a hátrányos helyzetűek életlehetőségeinek javítását tűzve ki célul. Elképzelhető, hogy ez a Franciaországban kapott neveléssel függ össze Lupan esetében? Valószínűleg igen, de Lupan mégsem Fourier vagy Saint-Simon utópikus szocializmusának híveként lép fel. A Speranţa kapitánya inkább Jules Verne hőseinek olykor sematikusnak is tekinthető idealizmusát érezheti magáénak, akik tiszta eszmények szerint alakítják életüket, olyan vonzások nyomában, amelyek egy felvilágosodásnál is régebbi örökségig vezethetőek vissza, és amelyek mindenkor hatással lehettek egy vérbeli író gondolkodásmódjára.

Számomra azonban nem annyira az ismeretlen felfedezése a legizgalmasabb a regényben, hanem egy másik, sodródó világé, amelyik az Oszmán Birodalom szétesésével saját történelmének egy új fejezetéhez érkezik. Levantéról van szó – ezt a szót használja a regényíró, és a szó rejtett poézise kihatással van az egész regényre. A regény első kötetében olyan határvonalak környékén mozgunk, amelyek csak látszólag ismerősek: behatárolt tér ugyan, de labirintusszerű. Az Óceán felfedezését a tengerek és tengerszorosok megismerése készíti elő. Jól felkészült kalauz vezet végig ezeken a helyeken, úgy, hogy már-már elfelejtjük, mennyire friss még az a tengeri kereskedelem, amelyet az ugyancsak frissen létrejött, de szélsebesen modernizálódó állam, Románia működtet. Az új világgal szemben azonban még ott a régi, amelyik csak lépésről lépésre enged az új előtt, és a régi világnak igencsak kacskaringós a története. Ennek a történetnek a része a kalózkodás epizódja is, amelynek a Csupasz az utolsó képviselője ezeken a tájakon. Levante mindenekelőtt érzéki és kiszámíthatatlan helye a pompának és szűkösségnek, egy amorális világ, ahol minden áruba bocsátható, fecsegők és kaméleonszerű kalandorok, naplopók tanyája, a maga rítusaival és szertartásaival, az életszeretetnek egy olyan kiáradó jelenlétével, amelyet a szerző egy pillanatra sem próbál elrejteni. Tudoran már Mircea Cărtărescu előtt jóval megragadja Levante költői voltát, amelyet Emanoil Bucuţa kontinentális festőiségében, enyhén idillikus hangnemben jelenített meg, ahogy Anton Holban is a *Ioana* című regény akvarelljében, Panait Istrati pedig az elviselhetetlenségig fokozott tragikumát mutatta meg a *Căpitan Mavromati* vagy a *Neranţula* lapjain, illetve elbeszélései egy részében. Egyfajta tengeri Panait Istrati hangulatát érzékeljük tehát a regényben, Istrati drámai feszültségeitől mentesen, amely megmutatja a Duna kikötői világának tarka népségét, a levantei kikötők mozgalmas jellegét, mindezt egy keleti, Ezeregyéjszaka-beli mese hangulatába oldva, mintha a táj egy álom kivetülése volna.

Az illatok úgy keresztezik itt egymást, mint a tengerészek útvonalai, az adásvétel savát-borsát a csempészárukkal való kereskedés adja, a csomagokban ópium lapul elrejtve, értékes műszerek társaságában, amelyek érdektelen és értéktelen apróságokként vannak felcímkézve, maguk az utazók pedig a jelentéktelenség maszkja mögé rejtőznek, mint Agop, a kereskedő. Görögök, örmények, törökök, szíriaiak és a többi népek nem csupán a kikötőkben, hanem a Speranţa fedélzetén is elkeverednek

egymással. Iszmáilnak, a töröknek négy felesége van, akiknek a neve (Gyulszum, Mufidé, Laleli, Validé) ugyanúgy költészet, mint a zene, amelyik gramofonjából árad; Gerászim, a fedélzetmester félig görög származású, Adnána európaiasodott szíriai nő, a Speranţa számos alkalmi utasa pedig örmény. A helynevek ugyancsak régi és kegyetlen történetek hangulatát vegyítik a keleti mesék atmoszférájával és a tenger színeivel.

Könnyen figyelmen kívül hagyhatnánk, hogy a *Dagadó vitorlákkal* azon kevés regényeink egyike, amelyben Törökország egy másik perspektíva felől is láthatóvá válik, főként Iszmáil révén, de nem kizárólag: látszik a gazdag kultúra, az az emberség, amelyet a bátor és ugyanakkor a főzés mesterségében is kitűnő szakács révén fedezhetünk fel. Festői, igazi levantei figura, aki sajátos módon beszéli a román nyelvet – Jean Constantin a regény filmváltozatában örökre beírta magát emlékezetünkbe azzal a Naszreddin Hodzsa-i világgal a háttérben, ahol nem csupán a népek keverednek festői módon, hanem az ételek is. Iszmáil az ezeregyéjszakai Kelet jelenlétét biztosítja a regényben mindvégig – azzal a Nyugattal szemben, amelyik ötvözi a modernség mérnöki precizitását annak a Macedonski-féle emírnek a szédült álmodozásával, aki Mekkába akar eljutni a kiszáradt pusztaságon keresztül.

Az élet ízei és öröme itt a török konyhaművészet révén válnak igazán érzékelhetővé. […] A török konyháján át az egész Levante belép a regénybe, művészete azonban nem csupán a bonyolult receptekből áll, amelyek a keleti konyhára általában is jellemzőek, hanem olyan apró trükkökből, amelyeket csak a beavatottak ismernek. Hogy Adnána saját országának milyen konyhaművészeti ízeit tudná elénk tárni, nem tudjuk meg, az ő szerepe más kvalitásai miatt fontos a regényben.

Azt, ami egyszerűnek tűnik, olykor alaposan körül kell járni. Rusztikus és közvetlen jellege révén ez a konyhaművészet arra emlékeztet, hogy nem csupán a mesék hálózták be azt a balkáni világot, „ahol mindent könnyedén vesznek”, hanem a receptek is. Más szóval, a regény ízei nem csupán a kalandokból és a felkeresett világrészek egzotikumából fakadnak, hanem azokban a fazekakban is keresnünk kell őket, amelyekben Iszmáil saját meséit készíti, a gourmand olvasók örömére.

Balázs Imre József fordítása

KK
2015/7

KESZEG ANNA

MITOLÓGIÁK. A VÁROS NYÍLT TENGERÉNEK STÍLUSEGYENRUHÁJA

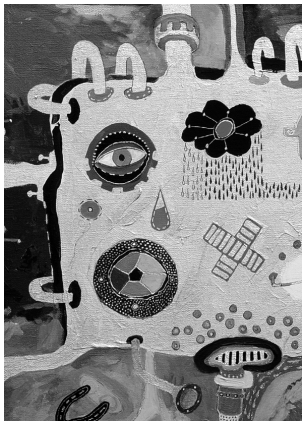

Akkoriban megpróbáltam rendszeresen átgondolni a francia hétköznapok néhány mítoszát.
ROLAND BARTHES[1]

■ Mi a közös Coco Chanelben, Pablo Picassóban, Jean-Paul Gaultier-ban, Brigitte Bardot-ban, Jean Sebergben, Jean Cocteau-ban, John Wayne-ben, Audrey Hepburnben, Madonnában, Kate Mossban, Françoise Hardyban, Orson Wellesben, James Deanben, Anthony Quinnben, Jane Birkinben, Liz Taylorban, Marilyn Monroe-ban, Fernandelben, Henry Fondában, Yves Montand-ban? A válasz felháborítóan egyszerű: mindannyian hordták a 2010-es évek stílusegyenruháját, a tengerészcsíkos felsőt. (A listára Obélixet is felvehettem volna, ő viszont nem felsőben, hanem alsóban választotta a tengerészcsíkos mintát.) A tengerészcsíkos blúz az az ikonikus ruhadarab, amely annyira európai, művészfilmes divatfétis, hogy mára már csak a sznobság jogos vádját kockáztatva viselhető. Vagy némi – csak őskreatívoknál működő – játékossággal.

Az alábbiakban azt bizonyítom, hogy a kortárs divatmitológia központi francia összetevőjét érdemes mégis adoptálni. A hozzá vezető útnak azonban van jónéhány állomása. Én például (média)történeti és földrajzi állomásoknál álltam meg, s ezen most vakációs könyörtelenséggel végigvezetem a kedves és remélhetőleg stílusérzékeny olvasót.

...ezzel a 19. század közepi mozzanattal elkezdődik az a diadalmenet, mellyel a tengerészcsík minden stílushierarchia élére kerül, s a francia stílusköztársaság egyetlen hivatalosan elismert szimbólumává válik.

A tengerészcsík, általában a csíkos minta története meglehetősen rosszul kezdődött. Michel Pastoureau[2] gyűjtötte össze a bizonyítékokat amel-

lett, hogy a csíkos textília a különcök, a társadalmi renden kívül rekedtek anyaga volt, a(z udvari) bolondoké, a prostituáltaké, a csepűrágóké, a zabigyerekeké. A 17. századtól jelenik meg először tengerészek viseleteként, viszont a nemesek egyáltalán nem, a szolgák és a rabok viselik mindössze. Ehhez képest 1858 divattörténeti episztemikus fordulatot hoz, a fehér-kék csíkos felső a francia tengerészet hivatalos egyenruhájává válik ezzel az előírással: a fehér felső huszonegy fehér mezőből áll, melyek egyenként kétszer olyan szélesek, mint az őket szegmentáló indigókék csíkok, melyből 20, maximum 21 van. A koncentrációs táborok és a rabruhák textíliája is marad még a csíkos, de ezzel a 19. század közepi mozzanattal elkezdődik az a diadalmenet, mellyel a tengerészcsík minden stílushierarchia élére kerül, s a francia stílusköztársaság egyetlen hivatalosan elismert szimbólumává válik. Aki a történetben a katalizátor, az természetesen nem más, mint a stílusdiktátor-tradíciót megalapozó Coco Chanel. Az a kis vidéki vadóc, aki számomra máig érthetetlen módon azzal a veleszületett tudással járta a világot, hogy mindenkinél jobban tud öltözni, s emiatt másoknak is szemükbe mondta, hogy miért öltöznek annyira rosszul. Pedig nem akármilyen társaságokban mozgott. Tehát ez a Cocónak mondott Gabrielle kezdi el először elirigyelni a francia tengerészfiúk csíkos blúzát. Hordja mindenekelőtt önszorgalomból (Audrey Tautou 2009-es Chanel alakításából alighanem ez marad az egyedüli emlékezetes mozzanat: nagyon *prechaneles* abban a tengerészcsíkos felsőben – *Coco avant Chanel*, r. Anne Fontaine), aztán árulja a francia riviérán, Deauville-ben. A női emancipáció fantasztikus pillanata: a virágokkal díszített, karcsú ruhákból a tengerészcsík funkcionalitásába átöltözni maga az új világrend. Mázli, hogy lassan száz éve kezdték építeni. A második állomáson Yves Saint Laurent várja a tengerészcsíkot, aki az intézményesen egyre intenzívebben szerveződő divatvilág legfelső rétegébe ragadja: az *haute couture* lehetőségét is megmutatja benne. De a java még hátravan: Yves Saint Laurent pozícióját a nyolcvanas években megörökli Jean-Paul Gaultier, s az eddig csak statisztaszerepet játszó tengerészcsík megkapja a főszerepet. És azóta nem is engedi ki a kezéből. 2015 tavaszán a Grand Palais-ba érkezett az eredetileg Montréalban felállított Gaultier-kiállítás. A tengerészek ott voltak már az első teremben. Gyakorlatilag ők az elsők Gaultier városi dzsungelében, akikkel találkozunk. Ezek a tengerészek matrózcsíkos felsőt hordanak hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára jellemző testesztétikák szerint kigyúrt bicepszeiken és fehér trapéz, feneken feszülő csípőnadrágjaik fölé. Időnként *drag queen*es szempillát viselnek. A fülünkbe suttognak. A matrózbábok arcára életnagyságú emberi arcokat vetítenek, a vetített arc beszél, általában önértelmező vallomás vagy csábító szó érkezik a bábok felől. A tervező-bábu oldalán a tengerészcsík estélyibe vált át: Gaultier híres ruhaterve, a tengerészcsíkos póló szintén kék-fehér csíkos tolluszályba torkollik. Gaultier tengerészcsíkjait mindenhova védjegyként viszi: a híres Pierre et Gilles portréra a margaréták közé, a korai Helmut Newton-fotón a fekete öltöny alá, a Coca-Cola formatervezett üvegére vagy az Elle Décoration patronálta lakótérprojektbe 2010-ben. A tengerészcsíkokkal bevont polgári otthon darabjai Vasarely *Testek*éhez hasonlóan csak kitüremkedő formákként jelennek meg a csíkok optikai illúziójában, s a matrózblúzos tervező is csak ebben a szimulált textiltengerben artikulálódó test. De ott van minden idők legemlékezetesebb parfümösüvege is, Gaultier szintén matrózcsíkokkal bevont férfitorzót mintázó *Le mâle*-ja, melynek kampányai rendre visszatértek a matróz testének egzotikumához.

A tengerészcsík divattörténete azonban nem állt meg a felszivárgás e mintapéldáinál, vissza- és le- is szivárgott. Egész egyszerűen azt jelenti, hogy Made in France. 2011-ben döntenek arról, hogy a francia nemzeti futballválogatott matrózcsíkos mezt kap – az előtt a matrózcsík előtt tisztelegve, mely a „francia nemzeti örökség”

része a 19. század óta. 2012 októberében, a François Hollande megválasztása után megalakult kormány gazdasági minisztere, Arnaud Montebourg a *Le Parisien Magazine* borítóján tengerészcsíkos felsőben jelent meg, s e képpel indította útjára a francia termelés támogatását megcélzó kampányát. A felső Armor-Lux darab, csuklóján Michel Herbelin óra, kezében Moulinex mixer. A fotónak olyan mémes feldolgozása is volt, ahol a Moulinex helyére egy óriási üveg *Le mâle* került. A nők és homoszexuálisok emancipációját hirdető textília elkezd a franciaság helyettesítőjeként működni. A tengerészcsík márkaidentitást határoz meg: az Armor-Lux (ruházat) logójában a tengerészcsíkos póló, a Petit Bateau-ében (ruházat) kék-fehér hajó, a Le Petit Marseillais-ben (kozmetikumok) pedig egyenesen a rombuszba ültetett matróz matrózcsíkos felsőben látható. Aki a matrózcsíkot levédi, a francia piacot védi le.

A matrózcsík filmtörténetében olyan megállók vannak, mint az *Intermezzó* (r. Gregory Ratoff, 1939), a *Halál Velencében* (r. Luchino Visconti, 1971), a *Kifulladásig* (r. Jean-Luc Godard, 1960), a *Jules és Jim* (r. François Truffaut, 1962), a *Hullócsillag* (r. George Hickenlopper, 2006) vagy az *Észvesztő* (r. James Mangold, 1999). Most maradjunk csak a franciáknál, ha már Made in France. Legalábbis megdöbbentő, hogy a kultikus francia újhullám két legkultikusabb filmjének két legkultikusabb nőalakja (Patricia Franchini/Jean Seberg és Catherine/Jeanne Moreau) egyaránt hordja a tengerészcsíkot. Catherine csak egyszer és indokolt esetben, a tengerparton, a Jules–Catherine–Jim hármas legharmonikusabb időszakában, a mindkét férfi részéről elkezdődő udvarlás kezdetén. Az ikonikus képen a két férfi matrózcsíkos úszóöltözetben látható – vékonyabb és sűrűbb csíkok Jim, valamivel vastagabbak Jules úszónadrágján –, míg Catherine klasszikus, háromnegyedes ujjú matrózfelsőt visel térnadrággal, fehér, bokára kötős balerinával – fehér napernyő alatt. Ebben az öltözékben érti meg Catherine a világ működésének mechanizmusát: az univerzum egy gömb belseje felé végtelen, nem pedig kifelé. A nő nem úszik, úgy viseli a matrózcsíkos felsőt, mint ahogyan az értelmezhetetlen szerelmet keresi: hordja szabadsága szimbólumát, de élni nem akar vele, kiváltja a szerelmet, de élni nem tud vele. A *Kifulladásig*ban Jean Seberg ruhatára azonban végig a csíkokról szól – jórészt a matrózcsíkról. A férfi főhősnek is vannak csíkjai, de azok vertikálisak, míg a női ruha csíkjai horizontálisak, valódi matrózcsíkok. A férfinak csak az intim ruházata csíkos (fürdőköpeny, ing). Patriciának két ikonikus helyzetben is matrózcsíkos öltözete van, s ezek az öltözetek egyre komplexebbé válnak: először a matrózcsík egy klasszikusan francia kombinációban jelenik meg. A fehér zoknival viselt sötét balerinához rakott szoknya társul és kék-fehér (nem fehér-kék) alapon csíkos matrózpóló bézs trencskóval. Ebben a ruhában beszél először Patricia a modernitás klasszikus paradoxonáról: nem tudom, hogy azért vagyok boldogtalan, mert nem vagyok szabad, vagy pedig azért nem vagyok szabad, mert boldogtalan vagyok. Ha most egymásra akarjuk olvasni a jelentéseket: a matrózcsík a modernitás e paradoxonának rabruhája. Patricia aztán komplexebbet is mutat: az az ikonikus csíkos ruha (mely egyébként nem is biztos, hogy kék-fehér, csak sejthető, hogy az) már azoknak a morális döntéseknek a súlyát is hordozni képes, amelyeket a karakter a *Kifulladásig* végén meghoz. Úgy tűnik, a második világháború után a modernitásnak újra nekifutó Európa csak tengerészcsíkosan tudta kamaszos-gyermekes díváit elképzelni.

A francia stílusdemokrácia szimbólumát éppen olyan nehéz adoptálni, mint a francia sikket. Kulturális iparágak épülnek rá, kampányok szerveződnek köré, s el kell hozzá végezni a kötelező kulturális zarándoklatot is. A 2013-ban kulturális fővárosi rangjában kitisztított és emancipált Marseille-ben mindenképpen meg kell állni, ha a matrózcsíkra telepedő szuvenírgyártást látni akarjuk. A régi kikötő felé ve-

zető La Canebière utcán kirakatokban, a Quai des Belges-en pedig sok kis bazárban függnek a matrózcsíkos pólók, rugdalózók, kezeslábasok, az espadrille-ok. Hattól húsz euróig terjedő skálán vásárolható meg az időtlen francia sikk – olcsó kiadásban. A franciák nem újragombolják, hanem újracsíkozzák. Marseille kikötője mindenben rásegít arra, hogy működni lássuk a sztereotípiákat: a tengert még sehol nem láttam olyan kéknek, mint a Quai du Port-ról. Ezzel a kékkel értettem meg, miért van jelentősége annak, milyen árnyalata van a kéknek az igazi matrózegyeneruhán. Olyan, mint a tenger színe Marseille-nél. Pantone árnyalatszáma PMS 286.

■ JEGYZETEK

1. Roland Barthes: *Mitológiák*. Ford. Ádám Péter, Európa, Bp., 1983. 5.
2. Michel Pastoureau: *L'Étoffe du diable, une histoire des rayures et des tissus rayé/Az ördög szövete, a csíkok és csíkos textíliák története*. Seuil, Point Essais, Paris, 1991.

PAPP ATTILA ZSOLT

Hány tenger mossa partját

Egyszer egy francia város marokkói
negyedében, közel a tengerhez,
néhány magyar, történetesen
Erdélyből, belga söröket
vedelve hallgattunk egy lányt,
ki litván, lengyel és orosz
és egy másik tenger partján énekel
olyan tengerekről, melyek *tőle*
vannak távol, meg madarakról,
ahogy röpködnek a partjaik között,
a föld felett, miközben lent,
a föld alatt, és ez már egyre
biztosabbnak látszik, rejtett
alagutak nyílnak, titkos
kijáratok, lázas sürgés-forgás,
seregek készülődnek át az idő
körein, a déltengeri nyárba,
kereskedők és napkeleti bölcsek,
illuminátus felforgatók hozzák-
viszik azt, mi legjobb tudomásuk
szerint a bölcsek kövét pótolná
egy párhuzamos világrendben;
tehát mindez így, ha összeállna is
egy most készülő elbeszélés
vázlatává, és e történetben
hosszú, kanyargós föld alatti
út kötné össze a Baltikumot
a Mediterráneummal, és ezen
túl csak sárkányok laknának,
mi úgysem tudnánk erről semmit,
csak az utca egyre tompább
moraját, a halkuló imát a
szemközti teraszajtó mögül,
hogy hajnali négy múlt, ittasak
vagyunk, a Leffe fogyóban,
s a bizonyosság, hogy valahol
valakik, soraik között azzal
a madarakról énekelő litván
lánnyal, épp most indulnak el
egy másik tenger partjai felé.

POSZET SZILÁRD

A PARTVIDÉKEK – AHOL A TENGEREK ÉS EMBEREK KÖZTI HATÁROK ÖSSZEMOSÓDNAK

A tengerek „végtelen” kiterjedései és ismeretlen mélységei rengeteg felfedezni valót rejtegetnek még napjainkban is kutatók, kalandorok, turisták vagy egyszerű halandók elől. Elég egy futó pillantást vetnünk a Földet ábrázoló térképekre vagy műholdképekre, és azonnal szembetűnik, hogy felszínének legnagyobb részét (71 százalékát) tengerek és óceánok borítják. Akármerre nézünk, minden oldalról körülfogják az általunk benépesített szárazulatokat. Sőt az egykori nyomaik még a jelenlegi partoktól több száz méteres (például a kolozsvári Fellegvár oldalában) vagy akár néhány kilométeres magasságban is (például az Alpok magasabb régióiban) megtalálhatók, különböző kagylók vagy csigák kövületeiben gazdag rétegek formájában.

A végtelennek tűnő távolságok sokáig babonás félelemmel töltötték el az embert, aki csak nagyon nehezen tudott elszakadni a partvidék biztonságos, jól ismert hajózási sávjától. Ezt a rettegést csak fokozták a víz alatt lakó tűzokádó sárkányokról keringő legendák (ezek valószínűleg tenger alatti vulkánkitörések lehettek), a pusztító viharok, vagy csak az ismeretlentől való félelem. Szerencsére a kalandvágy, a kíváncsiság nyomán és természetesen a technika fejlődése által is segítve elődeink mégis elkalandoztak a partvidékről, és bejárták az óceánokat, a vizek széltében-hosszában és mélységeiben egyaránt. Az ismeretek gyarapodásával egyre több apró részletet sikerült feltárnunk, de ezzel párhuzamosan egyre bonyolultabbá válnak az egyes elemek közötti összefüggések.

Valójában nem kifejezetten az emberekről vagy a tengerekről szól ez a könnyed nyári olvasmány-

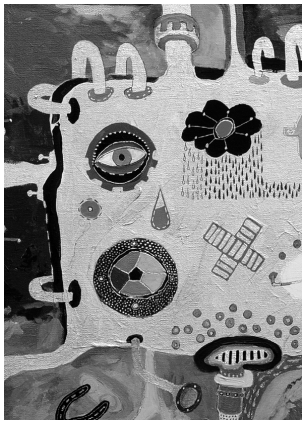

A tengerparton maradunk, és a partvidékeknek is elsősorban a változatos formavilágánál.

nak szánt eszmefuttatás, mivel ez nagyon tág fogalomköröket ölelne fel, hanem arról a keskeny sávról, ahol ember és tenger találkoznak. A tengerparton maradunk, és a partvidékeknek is elsősorban a változatos formavilágánál. Nem babonás félelemből, hanem azért, mert a partok alaktani, geomorfológiai változatossága az, ami először szembetűnik, és ami meghatározza, hogy milyen mértékben alkalmas az ember letelepedése szempontjából.

Egyes feltételezések szerint az emberek a víz és a szárazföld közötti keskeny partszakasz teremtményei,[1] mivel itt voltak legkedvezőbbek a létfeltételek. Ezen a kis területtel rendelkező (a szárazföldek 5-6 %-a), nagy hosszanti kiterjedésű és sajátos formakinccsel rendelkező 150 kilométeres keskeny tengerparti sávban tömörül a Föld népességének szinte fele,[2] és a tíz legnagyobb városa közül nyolc kikötő. Ezek a számadatok az állandóan ott élő népességre vonatkoznak, és ha még ideszámítjuk azokat (magunkat) is, akik hosszabb-rövidebb időre előfordulnak a tengerparton, akkor időszakosan jelentős növekedések tapasztalhatók.

A légkör-vízburok-kőzetburok-élőburok összefonódó és egymást kiegészítő nyílt rendszerekként működik.[3] Akármennyire szeretnénk ezeket a folyamatokat egymástól különválasztva és az országhatároktól függetlenül tárgyalni, nem lehet. Abban az esetben, ha ez az egyensúlyi állapot valamilyen természeti (El Niño, La Niña – ezekről akár külön tanulmányokat is lehetne írni) vagy antropogén hatásra megbomlik, annak visszafordíthatatlan környezeti következményei lehetnek, legalábbis emberi léptékben mérve.

A partvidékek nagyon érzékenyek a környezeti változásokra, erőteljesen terhelik őket a szárazföldek belső területei felől érkező hatások, amelyeket főként az antropogén tényezők generálnak: az erősen szennyezett nagy folyamok, az egyre nagyobb méreteket öltő erdőirtások, a part menti hajózás, ipari tevékenységek.

A partvonal helyzete változik vagy a vízszint ingadozik?

■ A part nem egy vonal, hanem egy állandóan változó szélességű sáv, amelynek a szárazföldhöz tartozó, de tengervíz által kialakított szegélyének szélessége területenként és időszakonként nagyon változatos lehet.

A tenger és a szárazföld csatájának frontvonalát alkotó partok helyzete rövidebb ideig kivételesen változatlan maradhat, ellenben hosszabb időn belül a partvonal futásvonala módosul.[4] Ezeknek a változásoknak a következtében módosulhat a partok alakja (meredek vagy lapos part lesz), illetve kisebb-nagyobb partszakaszok kikerülhetnek a tengervíz felszínalakító tevékenységének a hatása alól. A szintváltozások nagymértékben bonyolítják a parttípusok osztályozásának feltételeit is.

A tengerek olykor előrenyomulnak, elöntve a szárazulatok egyes részeit, és egyre nagyobb területeket foglalnak el a szárazföldek rovására. Ezt a transzgressziónak nevezett jelenséget előidézheti a szárazulatok süllyedése vagy a tengerszint emelkedése (ami például lehet az éghajlat felmelegedésének egyik következménye). Transzgresszióról tanúskodnak a napjainkban tengervízzel borított kontinentális talapzatokon fellelhető egykori folyóvölgyek és medrek (a Kongó, Mississippi, Rajna, Duna völgyei több száz méter mélységig folytatódnak a tengerfeneken), a fjordok (tenger által elontött gleccser vájta teknővölgyek), az emberi telepeket feltáró régészeti leletek, amelyek a jelenlegi tengerparttól jelentős távolságra és változó mélységben arra utalnak, hogy a mai kontinentális talapzatok egykor kedvező szárazföldi létfeltételeket biztosítottak.[5]

A szárazulatok emelkedése vagy a tengerszint glaciális időszakokban történő süllyedése nyomán a tengerek visszahúzódnak (ez a regresszió), és területeket veszítenek. A szárazföldi területek gyarapodását jelzik a jellegzetesen tengerparti környe-

zetre utaló üledékek, amelyek sok száz méterre vagy kilométerre a mai tengerpartoktól, a szárazulatok belső részein találhatók.

A tengerpartok dinamikusan változó környezetként jellemezhetőek, ahol a partszegély domborzati formáinak kialakulásában általános érvényű szerepe van a tengervíz mozgásainak (tengeráramlásoknak, árapálynak, hullámzásnak), illetve ezek hatása erősen függ a partvidékek szakaszonként változó geológiai, szerkezeti és domborzati viszonyaitól. Az emberi beavatkozások felerősíthetik vagy fékezhetik a partalakító folyamatokat.

Az áramlás, árapály, hullámzás hatásai

■ A tengervíz mozgásai közül a tengeráramlásoknak nagyon kevés szerepe van a part menti domborzat formálásában, de hatással lehetnek a hullámzás – vagy tengerjárás – által keltett part menti áramlásokra. A Hold tömegvonzásának következtében kialakuló tengerjárás jelenségének már jelentősebb szerepe van a partalakulás folyamatában. A Hold felé néző oldalon közvetlenül az égi kísérőnk tömegvonzása miatt emelkedik meg a vízszint, míg az átellenes oldalon a centrifugális erő következtében. Ugyanazon a helyen (hatóránként) naponta kétszer van dagály, illetve apály. Egy hónap leforgása alatt ugyanazon helyen kétszer van az átlagosnál magasabb, illetve alacsonyabb vízszint. Attól függően, hogy a Nap és a Hold egymáshoz viszonyítva hol helyezkednek el, felerősödhet vagy lecsökkenhet a szintingadozás mértéke. Szökőár (újholdkor és holdtöltekor) Nap és Hold együttállás (konjunkció) esetén tapasztalható, amikor a tömegvonzásuk hatása összeadódik, és a dagályszint 20 százalékkal is magasabb lehet az átlagosnál. Szökőárkor a hullámzás partalakító (romboló vagy építő) hatása különlegesen erőteljes lehet. Vakár első és utolsó negyedkor alakul ki, mikor a Nap és Hold árkeltő ereje egymást rontja, ilyen helyzetben éri el a tengerjárás a legalacsonyabb szintet, és az apályszint akár 20 százalékkal is az átlag alatt lehet. A kozmikus okok mellett a tengerjárás mértékében tapasztalható egyenlőtlenségeket a földrajzi tényezők is jelentős mértékben befolyásolhatják: a tengerek és óceánok helyzete, a partvonal tagoltságának mértéke – ezért partszakaszonként elég nagy eltérések lehetnek.

A nyílt óceánok (vagy tengerek) esetében nagyobb a szintingadozás (néhány decimétertől akár 10–15 méterig is változhat), és akár szélsőségesen magas dagályhullámok is kialakulhatnak, mint például a Fundy-öbölben (20 méter), a Bristoli-csatornában (16 méter) vagy a Saint-Malói-öbölben. A folyók torkolata (a Temze, az Elba, a Szajna, a Loire) erőteljesen eltölcséresedik, annak következtében, hogy dagálykor behatol víz a torkolatba, és apálykor a torkolaton keresztül visszaáramló víz kisodorja az ott található hordalékot.

A kontinensek között elhelyezkedő – zárt jellegű – tengerek esetében a vízszintingadozás mértéke sokkal kisebb: a Földközi-tengerben mintegy 20 centiméter; a Balti-tenger esetében átlagosan 14 centiméter; míg a Fekete-tenger partjainál alig éri el a 10–12 centimétert.[6] Árapály hatására a sekély vizű part menti lagúnák (vagy öblök) csatornákkal behálózott mocsaras (iszapos) területekké válnak. Tulajdonképpen a tengervíz által felhalmozott hordalékon kialakult sós mocsarakról van szó, ahol még ilyen mostoha körülmények között is hosszabb-rövidebb ideig megtelepedhet a növényzet. Ilyenek a mérsékelt övezeti alacsony növényzetű marschvidékek (Hollandia és Németország északi részén) vagy a trópusi mangroveerdők.

A tengervíz mozgásjelenségei közül a hullámzásnak van a legfontosabb szerepe a partok alakításában. Számos tényező hozzájárulhat a hullámzás kialakulásához a tenger alatti földrengésektől a vulkánkitörésekig, de a legtöbb esetben a vízfelszín fö-

lött áramló levegő biztosítja a tengervíz hullámzásához szükséges (mozgási) energiát, hatékonysága függ a szél erejétől, tartósságától és irányától.[7]

A nyílt vízi területeken – ahol nagyobb mélységek esetén a fenék még nem gyakorol fékező hatást a hullámok terjedésére – megfigyelhető valamely tetszőlegesen kiválasztott vízrészecske megközelítőleg kör alakú (orbitoidális) pályán történő mozgása. A szomszédos felszíni vízrészecskék egy adott pillanatban saját körpályájuk más-más pontján helyezkednek el. Ezeket a pontokat összekötve kapjuk a felszín jellegzetes hullámvonalát. A felszín alatti részecskék a felszíniekkel azonos fázisban, de kisebb átmérőjű pályákat írnak le, így a felszíni hullámmozgás a mélység felé haladva gyors ütemben kioltódik (a hullámmozgás mélysége körülbelül fél hullámhossz). A részecskék állandó mozgása miatt a hullámvonal végigfut a felszínen, és azt a benyomást kelti a vizet szemlélő emberben, hogy a víz egész tömege elmozdul. Ez azonban csak látszat. A részecskék valójában megmaradnak zárt pályájukon, csak a hullám tűnik tova. Ezért ha egy rumoshordót vagy parafadugót vízbe dobunk, megfigyelhetjük, hogy miként himbálják őket az érkező és továbbvonuló hullámok, felemelik, majd leejtik, de nem viszik magukkal. A hullámok (hullámhegyek és hullámvölgyek) haladnak, de maga a víz és a benne lebegő testek megközelítőleg helyben maradnak.[8]

A sekély vizű területeken, ahol a fenékhatás kezd érvényesülni, a hullámok haladása fékeződik. Ezzel párhuzamosan magasságuk számottevően megnő, és a vízrészecskék körpályái kezdenek elliptikus pályákká laposodni. A mélységgel egyre erőteljesebb lesz a torzulás mértéke, a feneken már csak vízszintes irányú mozgás észlelhető.

Ezek a sekély területek már a parti övezetek sávjához taroznak, ahol a hullámok partromboló vagy -építő tevékenysége a legintenzívebb. A különleges hullámjelenségeknek – morajló hullámoknak és a hullámtörésnek – kiemelkedő szerepük van a part alakításában. Az esetek többségében a parti övezetben jól el lehet egymástól különíteni azokat a sávokat, ahol ezek a hullámtípusok dominálnak, de hatásuk a (magas vagy alacsony, meredek vagy lapos) parttípusok függvényében eltérő lehet.

Hullámmorajlásról akkor beszélünk, mikor a sekély part menti sávba érkező hullámok alsó része erősebben fékeződik, ezért magasságuk megnő, és a hullámfrontok meredekebbé válnak. A hullámszörfösök ezeket a partmenti övezeteket szeretik a leginkább. A végső szakaszba érve átbukó és összeomló hullámok dörgő, morajló hang kíséretében futnak ki a partra. A folyamatot kísérő hang miatt nevezik ezt a jelenséget hullámmorajlásnak.

Az alacsony partokra kifutó hullámok tehát fokozatosan lelassulnak, és veszítenek az energiájukból. A kifutó hullámok által a partra juttatott víztömegek gravitációs hatásra a feneken gyors ütemben visszaáramlanak, erőteljes szívóhatást fejtve ki; ez esetenként annyira erőteljes, hogy kimossa talpunk alól a homokot.

A hullámtörés partromboló tevékenysége, abráziója a mélyebb vizű magas (sziklás) partok esetén a legerőteljesebb. Mivel az ilyen partszakaszokon a fenék fékező hatása kevésbé érvényesül, a hullámzás nem veszít az energiájából. Ezért az akadály nélkül partnak csapódó víztömeg nyomása és ütközési energiája révén a legellenállóbb partfalat is kikezdi.

A tengervíz a magas, sziklás partokat rombolja, és a lapos, homokkal borított partokat építi. Ez a kijelentés általában igaz, de természetesen lehetnek kivételek, és a partvidékek mentén a különböző partszakaszoknak eltérő tulajdonságai lehetnek.

A sziklás partok látványos képződményei

■ A hullámtörés és hullámverés abráziós tevékenysége nagyon erőteljes lehet a magas partok esetén, amelyek csak ideig-óráig tudnak ellenállni a rájuk zúduló víz rom-

boló tevékenységének. A hullámtörés energiája hatszorosa lehet a normál hullámzásának, de tevékenysége különböző tényezők hatására fokozódhat. A partfalnak csapódó hullámok nagy mennyiségű levegőt ejtenek csapdába, ami nagy erővel nyomódik össze, így a repedésekbe (hasadékokba) beszorult, illetve bepréselődött levegő szétfeszítheti a sziklatömböket. Ehhez hozzáadódhat még a fagyás vagy a sókristálynövekedés feszítő tevékenysége is. A hullámverés által szállított durva, kavicsos hordalék az ütközések során tördeli és lazítja a kiálló sziklatömböket vagy azok sarkait.

Ahol a meredek sziklafalak belemerülnek a tengervízbe, ott érződik leginkább a hullámverés hatása, a kezdeti szakaszban még csak keskeny sávon érvényesül, és kisebb-nagyobb fülkéket alakít ki. A fülke fokozatos mélyülése nyomán a partfal stabilitása megbomolhat, és a felette levő sziklatömeg leomlik. De az is megtörténhet, hogy a fülke tovább mélyül, a partfal viszont nem omlik le, és így abráziós barlangok alakulhatnak ki. A mészkőből álló magas partok különösen kedvező körülményeket biztosítanak az abráziós barlangok kialakulásához.

Az abráziós fülkék folyamatos mélyülése miatt a meredek abráziós partfal (nevezik még kliffnek is) fokozatosan hátrál, aminek következtében a tenger felé enyhén lejtő sziklafelület keletkezik, amelyet abráziós terasznak nevezünk.

Az abráziós teraszok között kiugró hegyfokok maradhatnak vissza, ahol a hullámzás energiája koncentrálódik. Ezeket a hullámverés mindkét oldalról megtámadja, és egymás felé mélyülő abráziós fülkéket alakít ki. Az egymás felé hátráló abráziós fülkék a fokozatos mélyülés, tágulás következtében egyesülnek, és létrejönnek abráziós ívekkel vagy hidakkal fedett kapuk. Az abráziós sziklahidak leomlása után kisebb abráziós szirtek jönnek létre, amelyeknek további pusztulásával kialakuló tornyok úgy maradnak vissza a hullámzásban, mint valami magános ellenállók, de a hullámverés ezeket sem kíméli, minden irányból pusztítja, amíg fokozatosan ezek is elfogynak, és összeomlanak.

Az előbbiekben vázolt idealizált pusztulási folyamat partszakaszonként változó lehet, ami függ a kőzetminőségtől, a domborzati adottságoktól és még számos tényezőtől. A magas, sziklás partok változatos családjának néhány jellegzetes képviselőjét szeretném csak kiemelni, ezekkel találkozhatunk leggyakrabban a utazásaink vagy olvasmányaink során.

A dalmát típusú partszakaszok (klasszikus példa az Adriai-tenger horvát partvidéke) kialakulása döntő módon a szerkezettől függ, mivel csak azokon a helyeken alakul ki, ahol a hegyláncok vonulatai a parttal párhuzamosan haladnak. A partszakasz süllyedése következtében a tengervíz keresztülhatol a hegyvonulatokat keresztirányba szabdaló töréses árkokon, és elönti a mögöttük húzódó völgyeket. A parttal párhuzamos hosszanti elöntések csatornák módjára szegélyezik a partot, innen származik a „csatornapart" megnevezés. Abban az esetben, ha a hegyvonulatok süllyedése folyatódik a transzgresszió (tengerszint-emelkedés) hatására, a partvidék rendkívül tagolttá válik: szigetek, félszigetek, öblök szegélyezik. Egyes esetekben, mikor a tengervíz áthatol a parti láncok közötti keskeny átjárókon, és a hegységek mögötti terület domborzati feltételei is megengedik, például medenceszerűen kiszélesedő térszín következik, a benyomuló tengervíz nagyobb méretű öblöket is kialakíthat, legismertebbek a Kotori-öböl (Montenegró partvidékén) és a San Franciscói-öböl.

A ria típusú partok estében a hegyláncok csapásiránya a partra merőleges (vagy majdnem merőleges). Nagyon tagolt és változatos partszakaszokat képeznek. Az elnevezés spanyol eredetű, mivel az első részletes tudományos munkák a galíciai partszakaszt tagoló tölcsértorkolatokat írták le, Északnyugat-Spanyolországban. A partok süllyedése, illetve az eljegesedést követő tengerszint-emelkedés egyaránt okozhatja a folyótorkolatok elöntését. Ennek következtében a folyók (spanyolul: ria) szinklinális völgyeibe mélyen benyomul a tengervíz, és tölcsértorkolataik öblökhöz hasonló

bemélyedésekké válnak (riaöblök). Az öblök által közrefogott hegyláncok tengerbe nyúló részei szigetek és félszigetek alakjában maradhatnak a víz fölött. Ide sorolhatók a galíciai, bretagne-i partok vagy Írország és Nagy-Britannia délnyugati partjai.

A fjordos partok kialakulását a kéregszerkezet kevésbé befolyásolja, formálódásuk döntő mértékben a pleisztocén kori gleccserek tevékenységéhez kapcsolódik. Rendkívüli mértékben tagolt (csipkézett), szinte függőleges falú magas partszakaszok jellemzik. A gleccserek által kimélyített teknő alakú völgyek gyakran a mai tengerszintnél mélyebben értek véget. A fjordos partok a pleisztocén jégtakaró olvadását követő tengerszint-emelkedés következtében alakultak ki, miután a tenger benyomult a gleccserek által kivésett völgyekbe; „a fjordok tengerbe fulladt glaciális teknővölgyek”.[9] A fjordok a szárazföld belsejébe hosszan benyúló – általában U keresztmetszetű –, meredek falú, viszonylag keskeny és mély (gyakran 600 méternél mélyebb) öblök, amelyek szerteágazó öbölrendszereket alkotnak például Norvégia, Izland, Skócia, Grönland, Dél-Chile, Új-Zéland partjai mentén.

Homokszemekből összerakott tengerparti világ

■ A kellemes-napozós, sekély vizű, lapos partok épített formaelemeinek létrehozásában általában a kis energiájú hullámzás tevékenysége játszik fontos szerepet, amely ebben az esetben nem pusztítja, hanem építi a partokat. Különleges feltételek mellett a partok építéséhez hozzájárulhat még az árapály jelensége, illetve a növény- és állatvilág is. A felhalmozódási formák kialakulásának egyik alapfeltétele a bőséges hordalék-utánpótlás. Minél több a hordalék, annál kevésbé tud vele a hullámzás megbirkózni. Az építőanyag minősége partszakaszonként változik – homok, iszap, kavics –, és eredetét tekintve is többféle lehet, származhat helyi aprózódásból vagy folyóvízi szállításból is.

Az épülő lapos partok felszínformálásában lényeges szerepe van a hullámmorajlásos övezetben megvalósuló törmelékfelhalmozásnak. A fenéksúrlódás miatt lefékeződő és átbukó hullámok a szállított hordalékot kisodorják a parti övezetbe, ahol ennek egy része lerakódik és felhalmozódik. A fövenyen (strandon) felhalmozott homokszemcsék a parttal párhuzamosan mozdulnak el. A lapos partszegélyen felhalmozódott homok, kavics, iszap, illetve kagylóhéjdarabok törmelékgátakat, turzásokat építenek fel.

A partra merőlegesen vagy kis szögeltéréssel érkező hullámok parti (szegély-) turzásokat, illetve lidókat építenek fel. Az említett két turzástípus kialakulási módja hasonló, abban különböznek, hogy a parttól milyen távolságra képződnek.

A parti vagy szegélyturzások akkor alakulnak ki, ha a tenger mélysége csak a part előterében, a partszegélyen csökken annyira, hogy a fenéksúrlódás következtében lefékeződhetnek a közeledő hullámok. Ebben az esetben a turzás közvetlenül a parthoz kapcsolódik. Építőanyagát az abráziós törmelék mellett folyóvízi szállítású szárazföldi hordalék képezi. A hordalékmennyiség és a hullámzás energiájának függvényében magasságuk folyamatosan növekedhet, de ritkán haladja meg a 2-3 métert. Ez a magasság nagyjából megegyezik a kifutó hullámok dagály idején elért magasságával (kb. 2 méter). A partok előterében kialakult képződmények helyzete évszaktól függően ciklikusan változik. Nagyon eltérő képpel találkozunk, ha ugyanazon a partszakaszon telelünk vagy nyaralunk. Télen gyakoriak az erős viharok, a hullámzásnak nagyobb az energiája, és az anyagmozgás a parttól a mélyebb részek felé történik. Ilyen esetekben a turzások a partoktól kicsit távolabb épülnek. Még a durvább anyagok is a tenger felé vándorolnak, és a pusztuló homokos part egyre keskenyebb lesz, nincs is hova kitenni a napernyőt. Nyáron a hullámzás energiája kisebb, és az anyagáthalmozás iránya is megváltozik, a partok felé történik. A partok a hozzájuk

kapcsolódó turzásrendszerek révén a nyári évszakban épülnek, és szélesebb homokos föveny (ún. strand) képződik.

A lidók közepes tengerszint fölé emelkedő part előtti turzások. A parttól nagyobb távolságra elhelyezkedő lidók futásvonala a parttal párhuzamos. Fejlődési menetük a szállított anyagmennyiség függvényében változó lehet, és nem minden esetben alkotnak összefüggő turzásgátat, mivel a fejlődési menetük szakaszonként eltérő lehet, egyes helyeken lassabban képződnek, máshol pedig gyorsabban. A gyorsabban fejlődő részek turzásszigetek alakjában vízszint fölé magasodnak és szigetláncot alkotnak. Olaszország Adriai partvidékén nagyon sok ilyen lidó sorakozik: Lido de Jesolo, Lido Pelestrina, Lido di Dante, Lido Adriano.

A lagúnák a lidók (vagy rekesztőturzások) által leválasztott tengerrészek. Az elzáródás nem azonnal történik, hanem fokozatosan. Így a turzás növekedésével a lagúnáknak egyre inkább megszakad a nyílt vízzel való kapcsolata. Amíg ezek a kapuk léteznek, addig sós vizű „élő" lagúnáról (laguna viva) beszélhetünk, mivel a lagúna és a nyílt tenger összeköttetésben van. Nyereséges vízháztartású területeken az élő lagúna is kiédesedhet. Azokon a szakaszokon, ahol a lidókapuk eltűnnek, és megszűnik a lagúna nyílt tengeri összeköttetése, a teljesen elzárt „holt" lagúna – éghajlat és vízellátás függvényében – sajátos fejlődési folyamaton megy keresztül. A lassanként félsós vizűvé (brakkvíz) váló, majd kiédesedő lagúna elmocsarasodik, és területén megjelennek a sajátos körülményekhez alkalmazkodó növények.

Végső fejlődési szakaszában a lagúna szárazulattá válhat, mivel teljesen feltöltődik szerves anyagokkal (pusztuló növényzettel) és a part felől érkező hordalékkal (főként iszapfelhalmozódás esetén). Az így létrejött laza, iszapos üledékkel feltöltött, süllyedő, mocsaras parti síkságokat nevezik marschnak.

Lagúnák képződnek abban az esetben is, amikor a rekesztőturzások sekély vizű öblök bejáratát zárják el részlegesen vagy teljesen. Amikor a rekesztőturzás mindkét vége a parthoz kapcsolódik, a lagúnák vize teljesen kiédesedhet. A rekesztőturzások előfordulása nagyon gyakori a Balti-tenger déli partvidékén (pl. a Gdanski- és Kalinyingrádi-öböl rekesztőturzásai), az Amerikai Egyesült Államok keleti partjai mentén (Bostontól Florida déli részéig), a Fekete-tenger ukrajnai és romániai partvidékén.

Itt említhetjük meg a limánokat, azokat a tószerű képződményeket, amelyek olyan süllyedő, pusztuló partszakaszok esetében alakulnak ki, ahol a folyó által kivésett völgy torkolati szakaszába benyomul a tenger, és ennek következtében a szárazföld belseje felé szűkülő öblök alakulnak ki. A limánokat keskeny, hosszan elnyúló rekesztőturzás zárja el a nyílt tengertől. A turzások építőanyaga döntő mértékben szárazföldi eredetű hordalék. Esetenként teljesen el is zárhatják a limánokat. Ukrajna fekete-tengeri partvidékén, a Duna-deltától a Don torkolatáig számos kisebb-nagyobb folyónak van limános öble, például a Dnyeszternek, Dnyepernek, Bugnak, hogy csupán a jelentősebbeket említsük.

A Fekete-tenger Romániához tartozó partszakasza, annak ellenére, hogy rövid (244 km), nagyon változatos. A déli részén, ahol a mészkő–homokkő táblákat csapkodják a tenger hullámai, egy viszonylag keskeny fövennyel szegélyezett magasabb partszakasz húzódik. Itt találhatóak a legismertebb, de napjainkban talán nem a leglátogatottabb tengerparti üdülők. Északi része az alacsony parttípusba sorolható, ennek legjellegzetesebb alakzatai a különböző nagyságú rekesztőturzásokkal elzárt lagúnák, a limánok és a Duna deltája. A Duna-delta fokozatosan fejlődő és épülő képződménye fokozatosan nyomul előre a tenger rovására, így történhetett meg az is, hogy az egykori tengerparti város, Sulina már nem pontosan a parton, hanem attól 3-4 kilométerre található. Tökéletes helyszín arra, hogy alakulás közben figyeljünk meg egy állandóan változó természetes környezetet.

Sekély vízű iszapos mocsárvidékek Európa és Afrika partvidékein

■ A hullámzástól védett sekély vizű, csendes partszakaszok különleges formáinak képződése és fejlődése a tengerjárás szabályos ritmusához igazodik. Az iszapsíkságok kialakulásának feltételei olyan partszakaszok esetében a legkedvezőbbek, ahol erős a tengerjárás, a part lassan süllyed, és nagy mennyiségű finom szemcséjű folyóvízi hordalék érkezik a szárazföld felől. Ha mindezek a feltételek teljesülnek, és a növényzet is elősegíti a feltöltődést, feliszapolódást, iszapsíkságok alakulhatnak ki. Földrajzi helyzetétől és megjelenési formától függően az iszapsíkságoknak több típusát különböztethetjük meg, a legjellegzetesebbek a mérsékelt éghajlati övezet watttengere és a trópusi mangrove mocsárerdők.

A watt-tengerek az Északi-tenger déli partvidékének Flandriától Dániáig tartó szakaszára jellemzők. Változó szélességű sávban kísérik a tengerpartot. A Flandriai-alföldön még viszonylag keskeny, a Holland-síkságon éri el a legnagyobb szélességet (a 20 kilométert is meghaladhatja) és mélységet (–6,7 méter). Ezt követően a Németsíkság területén fokozatosan elkeskenyedik, és az Elba torkolatán túl végződik.[10] A wattok a sekély tengerpartok időszakosan vízzel borított iszapos síkságai, amelyeket a tengerjárás folyamata alakít. A wattok (jelentése: gázló) gyakran a marschföldek előterében helyezkednek el, amelyek átmenetet képeznek a magasabb partrészek – geestperemek – felé. Megnevezése a holland partvidéken található Watt-tengertől származik. Az európai wattvidék különlegessége és egyedi jellege a páratlan élővilágnak köszönhető, illetve a kialakulását és fennmaradását szabályozó kényes dinamikai egyensúlyi állapotnak.[11] A szigetsor – ami tulajdonképpen a vihardagályok által feldarabolt turzásrendszer maradványa – védelme mögött kialakult változó szélességű (5-40 kilométer) és fokozatosan mélyülő tengerszakasz övezetét dagálykor víz borítja, apálykor pedig részben szárazra kerül. Ennek következtében a sík wattfelületen iszap rakódik le, aminek anyaga fokozatosan finomodik a szárazföld felé. Az iszapos aljzaton megtelepedő alacsony sótartalmú vagy brakkvizű környezetet kedvelő növényzet szintén hozzájárul a feltöltődéshez. A wattok területén zajló tenger-szárazföld párharcban az ember a szárazföld védelme és saját érdekében gátakat épít területnyerés céljából. A gátak mögötti területek kiszárítása és feltöltése nyomán létrejött, művelhető területeket poldereknek nevezik.

A mangrove mocsárerdők kizárólag a trópusi területek hullámzástól védett, erős tengerjárású partszakaszain alakulnak ki. Hiányoznak az olyan lapos partok esetében, ahol kicsi az árapály ingadozás – például zárt tengereknél. Sűrű mocsárerdők alakulnak ki azokon a partszakaszokon is, ahol a bőséges hordalékot szállító folyók torkolatait turzások vagy korallgátak védik. Másik jellemzője az ilyen típusú sekély vizű partszegélyeknek, hogy mocsaras öblök és lagúnák tagolják. A mangrovetársulások sűrű és kusza támasztó- és léggyökér hálózatuk révén nagy mennyiségű iszapot képesek megkötni. Ennek következtében a szárazföld felőli rész egyre jobban feltöltődik, ugyanakkor a mocsárerdő fokozatosan előrenyomul a tenger rovására. Szélességük esetenként elérheti a 20 kilométert is – például a Fülöp-szigetek partvidékén vagy Borneó északi részén. Nem alkotnak ilyen széles sávot, de jellemzőek Afrika nyugati partján Alsó- és Felső-Guineában; Észak-Ausztráliában vagy Florida partjain. A mocsárerdőket a fák változatos fajgazdagsága jellemzi, amelyek a parttól távolodva sávonként váltakoznak vízmélységtől és sótartalomtól függően. A legnagyobb változatosság Délkelet-Ázsiára jellemző. A kis vízborítású sávban a nagy szívóerejű fehér mangrove (*Avicennia*) fajok jellemzőek; a nagyobb mélységű sávban élnek az erőteljes támasztógyökérrel rendelkező vörös mangrove (*Rhizophora, Sonneratia)* fajok. Az élővilág szerepét szükséges erőteljesen kiemelni, mivel meghatározó szerepe van a part épülési folyamatában, és azt sem szabad elfelejteni, hogy

a mangrovéknak nemcsak az üledékmegkötésben, hanem a partvédelemben is fontos szerepük van.

A korallok – szorgalmas és igényes tenger alatti építészek

■ A korallzátonyok a trópusi területek[12] sekély vizű partszakaszainak jellegzetes képződményei, amelyek a kontinensek vagy szigetek peremén egyaránt létrejöhetnek. Kialakulásukban meghatározó szerepet játszik a telepes korallok építő tevékenysége. Az általuk kiválasztott meszes zátonyok felépítéséhez különféle feltételek együttes megléte szükséges, mivel a zátonyépítő korallok nagyon érzékenyek a környezeti hatásokra.

A képződési feltételek ismerete szükséges a korallépítmények sajátosságainak jobb megismeréséhez, ezért ezt részletesebben ismertetjük.

A korallok képződése elsősorban a trópusi meleg tengerek partvidékén lehetséges (a 30ş északi és déli szélességek között), ahol a magas hőmérséklet következtében a tengervíz $CaCO_3$-ban túltelítetté válik. A korallnövekedés optimális hőmérséklete 25-29 ^{0}C, a hőmérsékleti alsó határ 18 ^{0}C, a felső 30 ^{0}C körül van (ezeken túl a zátonyképződés nem lehetséges). Az alsó határértéknél hűvösebb vízben már csak néhány korallfaj képes megélni, ezek nem telepes, hanem magányos korallok. A telepes korallok csak a tiszta vizet kedvelik. Azokon a partszakaszokon, ahová nagy mennyiségű szárazföldi hordalék érkezik, nincs korallzátony-képződés. Lényeges tényező a tengervíz sótartalma. Tűréshatáruk általában 30–40‰ között ingadozik (optimum 34–36‰), tehát az átlagos sótartalmú tengervíz esetében kedvezőek a képződési feltételek.

A tengermélység meghatározó tényezője a zátonyépítésnek. A napsugárzás nem képes túlságosan mélyre hatolni, ezért az intenzív növekedés maximum 30 m mélységig lehetséges.[13] A mélységgel fokozatosan csökken a korallfajok száma, és ezzel együtt a zátonyépítés is megszűnik, 100 m alatt egyáltalán nincs.

A korallzátonyok optimális növekedésének másik alapvető követelménye a tengervíz oxigén- és táplálékellátottsága, ezeket a friss tengeráramlás és az élénk hullámtevékenység biztosíthatja.

A koralltelepek kialakulási feltételeinek ismeretében röviden felvázoljuk a zátonyok fejlődési menetére vonatkozó elképzeléseket, amelyek két elmélet köré csoportosultak. Charles Darwin 1842-ben úgy gondolta, hogy a szárazulatok süllyedése késztette növekedésre a koralltelepeket, elméletét aztán W. M. Davis, neves geomorfológus fejlesztette tovább 1928-ban. R. A. Daly 1934-ben megfogalmazott elmélete szerint a korallzátonyok fejlődésének egyik alapvető feltétele az volt, hogy igyekeztek lépést tartani a – pleisztocén kori glaciális időszakot követő – holocén tengerszint-emelkedéssel, ami többek között a gyorsabb növekedést is elősegítette.

Az elfogadott elméletek igyekeznek a fent említett elképzeléseket összevonni és egységes magyarázatot adni a zátonyfejlődés menetére. Ez azért is szükséges, mivel a két elmélet nem zárja ki egymást. A két tényező együttes hatására bekövetkező tengerszint-emelkedést követő zátonymagasodás a legelfogadhatóbb és több szempontot is kielégítő magyarázat. A korallképződményeknek három alaptípusát különböztethetjük meg, amelyek egyúttal a fejlődési stádiumra is utalnak: szegélyzátony; sánczátony; atoll. A szegélyzátony közvetlenül a szárazföld szomszédságában épül fel, amitől egy legfeljebb száz méternyi csatorna választja el (ez a zátonyfejlődés első szakasza). A sánczátonnyá fejlődött korallépítmények a parttól nagyobb távolságra helyezkednek el, a szárazulattól ezeket több száz méter széles lagúna választja el. Ennek a típusnak legismertebb képviselője a Nagy-korallgát (Ausztrália keleti partvidékén) –, hossza majdnem 2000 kilométer, és helyenként akár 250 kilométerre is

eltávolodhat a parttól. A Nagy-korallgát futásvonala híven mutatja, hogy hol húzódott hajdan a kontinens széle.

Az atollok (korallgyűrűk) a nyílt tengeri – sok esetben vulkáni – trópusi szigeteket övező, különböző méretű és nem teljesen zárt (hézagos), kör alakú korallszigetek. A korallgyűrűk lagúnát ölelnek körül. A süllyedő alapzatú vulkáni szigetek szegélyén megtelepedő korallok zátonyépítő tevékenysége igyekszik lépést tartani a süllyedés ütemével. Első szakaszban szegélyzátonyok alakulnak ki. Abban az esetben, ha az izosztatikus süllyedés folytatódik (második szakasz), sánczátony képződésről beszélünk, ami a parttól egyre nagyobb távolságban történik. Az utolsó szakaszban, miután a kúp alakú sziget teljesen víz alá kerül, a zátony növekedése tovább folytatódik, atollokat képezve. A titokzatos korallgyűrűk kialakulásának süllyedő alapú vulkáni szigetekkel történő magyarázata Darwintól származik (1842), de az elmélet (hipotézis) egyértelmű bizonyítására több mint száz évet kellet várni (1953). Az Eniwetok-atollon (Marshall-szigetek, Csendes-óceán) végzett két mélyfúrás igazolta a fokozatos süllyedés elméletét, ugyanis a fúrások csak 1500 méter mélységben érték el a bazaltos aljzatot, addig végig korallmészkőben haladtak. A zátony alját képező eocén kori korallok képződési feltételei a maihoz hasonló környezeti adottságokat igényeltek (csak egyet említenénk: 100 m alatt nincs zátonyépítés). Azóta a sziget fokozatosan süllyed, amivel az atoll épülése napjainkig képes lépést tartani. A csendes-óceáni atollok közül a legismertebbek: a Bikini-, Eniwetok-atoll (Marshall-szigetek); Bora Bora-, Mururoa-atoll (Francia Polinézia).

■ JEGYZETEK

1. Peter Hagget: *Geográfia. Globális szintézis*. Typotex Kiadó, Bp., 2006.
2. www.oceansatlas.org
3. Kerényi Attila: *Általános környezetvédelem. Globális gondok, lehetséges megoldások*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2006.
4. Poszet Szilárd – Pál Zoltán: *A felszínformák ismeretének alapjai*. Ábel Kiadó, Kvár, 2011.
5. Báldi Tamás: *A történeti földtan alapjai*. Tankönyvkiadó, Bp., 1991.
6. Szabó Lajos (szerk.): *Tengerek és óceánok földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2009.
7. Czelnai Rudolf: *A világóceán*. Vince Kiadó, Bp., 1999.
8. Dale Ingmanson – William Wallace: *Oceanography. An Introduction*. Wadsworth Publishing Company, Belmont-California, 1979.
9. Szabó László (szerk.): *Általános természetföldrajz*. Tankönyvkiadó, Bp., 1968.
10. Gábris Gyula (szerk.): *Európa regionális földrajza. Természetföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2007.
11. Szabó József: *Egy különleges árapály övezet – a Watt-tenger vidéke*. Földrajzi Közlemények 1983/1. 23-39
12. Itt álljunk meg egy gondolat erejéig. A korallok tipikusan trópusi élőlények. Ebben az esetben a Kolozsvártól két kilométerre levő Plecska-völgyében található megkövült koralltelepek is csak trópusi körülmények között képződhettek millió évekkel ezelőtt. Globális felmelegedés?
13. Charles Sheppard: *Coral Reefs. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2014.

HORVÁTH ANDOR

SZÁZ NAP – KÉTSZÁZ ÉV

*„A köztársaság reménye szétfoszlott, be kell érnünk a régi renddel. Undorodom már a politikától és a mészárlástól, de a szerencse, mit a Gondviselés Lord ** [Castlereagh]-re pazarol, csak azt bizonyítja, mily kevéssé értékelhetik az istenek a haladást, ha ilyen ***-oknak, mint ő és az a részeges káplár, Blücher, megengedik, hogy terrorizálják a jobbakat. No, Wellington azért kivétel. Ő* igazi *férfi – a mi Hannibálunk Scipiója. De a waterlooi győzelmet ő is csak az orosz fagynak köszönheti, mely elpusztította a francia sereg elitjét."*

BYRON LEVELE THOMAS MOORE-NAK, 1815. JÚLIUS 7.[1]

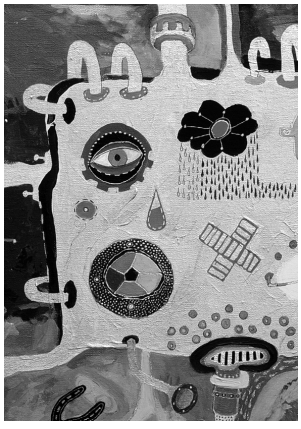

Kereken kétszász év telt el a nevezetes csata óta, amellyel végleg lezárult Napóleon pályafutása. Alkalmas téma az elmélkedésre. Három nézőpontból közelítek hozzá az alábbiakban. Az első Victor Hugo egyik költeménye – a nevezetes csata remek művészi megörökítése. A második: a császárral szemben kritikusabb kortárs, Chateaubriand beszámolója az eseményekről, és végső ítélete Napóleonról. A harmadik: a francia–német viszony alakulása, ahogyan az két nagy író, Goethe és Kleist reakcióiban kifejeződik.

Álljunk hát meg egy percre Waterloo mezején. Foglaljuk össze először röviden azt, ami előtte történt.

Az oroszországi vereség után Napóleon csillaga leáldozott. A lipcsei csata (1813) után a szövetségesek (Anglia, Poroszország, Ausztria, Oroszország) hadserege francia földön indított hadjáratot a császár ellen. A hadjárat sikeres volt. Megsemmisítő csapást nem mértek ugyan a francia hadseregre, de a császárt annyira nehéz helyzetbe hozták, hogy felszólították: mondjon le. Egynapi töp-

Waterloo után következett a császár második lemondása, majd élete végéig tartó száműzetése Szent Ilona szigetén. Waterloo csupán megismételte és véglegessé tette az egy évvel korábban történteket.

rengés után, 1814. április 6-án Napóleon magához hivatta marsalljait, és rövid beszédet intézett hozzájuk: „...én alávetem magam sorsomnak, önök is vessék alá magukat sorsuknak. Törődjenek bele, hogy a Bourbonok alatt fognak élni, szolgálják őket hűségesen. Önök nyugalomra vágytak, nos, lesz részük benne..." – mondotta többek között, jókora adag iróniával fűszerezve a keserű döntés bejelentését.[2]

Ezt követően felolvasta, majd kézjegyével látta el az alábbi nyilatkozatot:

„Miután a szövetséges hatalmak kihirdették, hogy az európai béke helyreállításának egyedüli akadálya Napóleon császár, ezért esküjéhez híven kijelenti, hogy mind a maga, mind örökösei nevében lemond Franciaország és Itália trónjáról, mert nincs olyan személyes áldozat, még életének feláldozása sem, amelyet meg ne hozna Franciaország érdekében."[3]

Következett az első száműzetés: Elba szigete, majd 1815 márciusában a váratlan visszatéréssel a Száz Nap, amelynek Waterloo vetett véget.

Napóleon akarta, hogy újra a katonai erő döntsön? Nem feltétlenül. Bécsben, ahol a lemondása utáni rendezés céljából összehívott kongresszus ülésezett, könnyű volt fejére olvasni, hogy semmibe vette saját, korábbi nyilatkozatát. Miután elismerte, hogy személy szerint ő „az európai béke helyreállításának egyedüli akadálya", visszatérésével megszegte adott szavát, s ezzel feljogosította a szövetségeseket az ellene való katonai fellépésre. A hazafelé tartó cári csapatok parancsot kaptak, hogy forduljanak vissza.

A waterlooi csata négy napig tartott. A belgiumi Gand városába menekült XVIII. Lajosnak június 18-án küldött jelentés alapján a szintén ott tartózkodó Chateaubriand így foglalta össze emlékirataiban a történteket:

„[Napóleon] június 12-én hagyta el Párizst, 14-én érkezett meg csapataihoz. 15-én megtámadja az ellenség állásait a Sambre mentén. 16-án csapást mér a poroszokra Fleurus mezején, ahol a győzelem örökké kitartani látszik a franciák mellett. Beveszi Ligny és Saint-Amand falvakat. Quatre-Bras mellett újabb győzelem: Brunswick herceg a halottak egyike. Blücher sietve visszavonul, és csatlakozik a Bülow tábornok parancsnoksága alatt álló, 30 ezer főnyi tartalékhadtesthez. Wellington herceg Brüsszelnek veti a hátát angol és holland katonáival.

Még mielőtt eldördültek volna az ágyúk, [Wellington] 18-án reggel kijelentette, hogy délután háromig ki tud tartani, de Napóleon szétveri, ha addig nem érkeznek meg a poroszok, hátrálnia ugyanis lehetetlen, mivel Brüsszel és Planchenois van mögötte. Miután Napóleon váratlanul tört rá, nem ő választotta, hanem csak elfogadta ezt a pocsék hadállást.

Az ellenség balszárnyán a franciák kezdetben elfoglalták az hougoumont-i kastély fölötti magaslatot egészen az Haie-Sainte és Papelotte nevű tanyákig, a jobbszárny Mont-Saint-Jean falu irányában indított támadást. Közben Jérôme herceg elfoglalta Haie-Sainte tanyát. Hat óra körül azonban Saint-Lambert irányában feltűnik a porosz tartalékhadtest, Haie-Sainte mellett újabb, dühödt támadás indul. Megérkezik csapatával Blücher, és már bomlófélben lévő csapatainktól elszakítja a császári gárda négyszögeit. E halhatatlan phalanx körül a porfelhő, a szikrázó füst, a kartácstűz, a lövedékek közepette, háromszáz bömbölő ágyú és huszonötezer ló vágtájának hangja mellett mindent magával sodort a menekülők áradata. [...]

A halottak számát a szövetségesek oldalán 18 ezerre, francia oldalon 25 ezerre becsülték. Életét vesztette 1200 angol tiszt, meghalt vagy megsebesült Wellington herceg szinte valamennyi szárnysegédje. [...] A vitézséget és a elszántságot, amellyel a két hadsereg összemérte kardját és tűzerejét, tíz évszázad nemzeti ellenségeskedése lelkesítette. Amikor Lord Castlereagh a Lordok Házában beszámolt az ütközetről, kijelentette: »Az angol és a francia katonák a dolog végeztével ugyanazon patak vi-

zében mosták tisztára véres kezeiket, és kölcsönösen méltatták a másik bátorságát.« [...]

Francia részről nagy hibákat követtek el: összetévesztettek ellenséges és baráti hadtesteket, túl későn foglalták el a Quatre-Bras melletti hadállást, Grouchy marsall, akire az a feladat hárult, hogy 36 ezer emberével tartóztassa fel a poroszokat, hagyta őket elvonulni, mert nem érzékelte mozgásukat – tábornokaink mindezekért szemrehányásokkal illették egymást. Bonaparte, szokásához híven, frontális támadást hajtott végre, ahelyett, hogy bekerítette volna az angolokat, és annak a beképzeltségével, aki a helyzet ura, azzal volt elfoglalva, hogyan vágja el az ellenség menekülésének útját, még mielőtt legyőzte volna. [...]

Az ütközet végén Turenne úr [Napóleon szárnysegédje] sürgette: vonuljon vissza, nehogy az ellenség kezébe kerüljön. Mintha álomból ébredne, gondolataiból ocsúdva előbb felfortyant, majd hirtelen nyeregbe szállt, és menekült."[4]

Victor Hugo *L'Expiation* című költeménye a *Les Chatiments* című kötetében jelent meg 1853-ban. Magyarul *Bünhődés* címmel Illyés Gyula fordításában olvasható. (A fordító cím-választásáról annyit: az „expier" ige jelentése „levezekel, megbűnhődik, meglakol", és amint a továbbiakból kiderül, a fordító választása indokolt.)

Minden iskolázott francia betéve tudja a költemény második részének kezdő sorait:

Waterloo! Waterloo! Waterloo! morne plaine!
Comme une onde qui bout dans une urne trop pleine...

Illyés Gyula fordításában:

Waterloo! Waterloo! Waterloo! Zordon pálya!
Mint a túl-teli üst, ha forr s vizét dobálja...

Stilisztikai elemzések iskolapéldája lehet a magánhangzók hangulatkeltő erejének kiemelése az eredeti első két sorában: a mély hangok túlsúlya az elsőben – a-e-o-a-e-o-a-e-o-o-(ö)-e-(ö) – majd a magas hangok fölerősödése a másodikban: o-ü-o-(ö)-i-u-a-ü-ü-(ö)-o-e-(ö): 7/6, 5/8. A zárójelbe tett „ö" hang a francia „*e muet*" („néma ö"), amely a deklamált versszövegben hagyományosan hallható. Itt jegyzem meg: a vers alexandrinusban íródott, Hugo azonban a 12 szótagot olykor – miként a nyitó sorokban is – 13-ra bővíti.

A magyar változatban: a-e-o-a-e-o-a-e-o-o-o-á-a / i-a-ú-e-i-ü-a-o-i-é-o-á-a, vagyis 10/3, 7/6. Illyés tehát – hogy úgy mondjam – „túlteljesíti" a két sor mélyre hangoltságát.

A tüzetesebb elemzés azt sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a két sor szavainak mássalhangzói szintén a mély fekvésű, búgó hangzás érzetét keltik (Waterloo-morne-onde-bout-urne-trop).

A csatáról a költő egyértelműen Napóleon-párti képet fest („Vak volt a sors, te meg áruló – győzelem!") Szövegéből az is kiderül, hogy a helyszín évtizedek múltán is ugyanazt a magasztos megrendülést váltja ki:

Negyven év tűnt le már, de ez a néma pálya,
Waterloo néptelen kietlen gyászhatára,
isten temetője, reszket ma is: minő
óriásokat láthatott futni ő!

Figyelmet érdemel e négy sor közül az utolsó kettő, a költő ugyanis ezek tanúsága szerint közvetlen isteni beavatkozásnak tulajdonítja a francia vereséget:

Ce champs sinistre où Dieu mêla tant de néants,
Tremble encore d'avoir vu la fuite des géants!

A „néants-géants" szavak hatásos ríme a magyar változatban sajnos elsikkad (a „néants" szó jelentésére Illyésnél a „kietlen" jelző utal), s emiatt nem érzékelhető a kérdés sem, amelyet a „néant" szó használata felvet. E szó jelentése: „a semmi", Sartre is ebben az értelemben szerepelteti filozófiai értekezése címében: *L'Être et le Néant* (A Lét és a Semmi, 1943). A filozófia régtől fogva a „nemlét" értelmében használja, így fordul elő például Descartes szövegében: „Je suis comme un milieu entre l'être et le néant" – „Amolyan közép vagyok a lét és a nemlét közt."

Meglepő viszont, hogy Hugo többes számba teszi, amire van ugyan példa az irodalomban, bár fölöttébb ritka. A sor szó szerinti jelentése magyarul: „E gyászos mező, ahol Isten elvegyített annyi semmit". Az értelmező szembesül a kérdéssel: miféle „semmi(k)", miféle „nemlét(ek)" keveredtek-kavarogtak Isten akarata folytán ezen a harcmezőn?

A francia nyelv értelmező szótárának (Petit Robert, 1970) „néant" címszavából kiderül: a szó személyekre is vonatkozhat („un homme de néant" / „semmi ember", „des gens de néant" / „holmi senkik"). Ekként értelmezve a „néants" kifejezetten a császár ellenfeleinek táborára utal: ők, „a senkik", felelősek azért, hogy a harctér „óriások" menekülését láthatta.

A terjedelmes, hét részre tagolt költemény nem Waterlooról szól, hanem a „bűnhődésről". Annak nyitánya az oroszországi hadjárat és a Grande Armée megsemmisítő veresége (1), azt követi a waterlooi ütközet leírása (2), majd a száműzetés rajza Szent Ilona szigetén (3). A következő részek már utóéletéről szólnak: a halott császár emléke átértékelődik, elfeledik a zsarnokot, és dicsőítik a hőst („Tündöklése maradt csak emlékezetül") (4), nagysága egyre fényesebben ragyog az idő múlásával, egyenrangúnak látják a történelem legnagyobb alakjaival (5), holttestét hazahozzák, és a nemzet „dísztemplomába" helyezik, ahol végre megpihen (6). Ekkor azonban valami hallatlan, förtelmes dolog történik: a halott arra ébred, hogy megcsúfolják emlékét (7):

Kék panteonodból kicibáltak Nagyúr!
Lerángattak, uram, magas szép oszlopodról!
Nézd a zsiványhadat, rajuk körötted tombol,
szörnyű sehonnaik, hullarablók, ezek
foglya lettél, ezek tettek reád kezet.

E rész végén választ kapunk arra, amire eddig nem volt válasz: miért kell Napóleonnak bűnhődnie. Az első három rész végén a vereséget szenvedett, majd a halálra készülő császár a Hadak Urától azt tudakolja: eljött a büntetés órája? A válasz mindhárom alkalommal az: nem, még nem. A rejtélyt a költemény befejező sorai oldják fel:

Mint a szavak, miket Baltazár láthatott,
császár szeme elé két izzó szó ragyog.
Reszket Napóleon, sápadtra válva látja
és olvassa: Brumaire Tizennyolcadikája.

Hugo abból az 1799. november 9-én (a forradalmi naptár szerint ez a nap Brumaire 18-a) végrehajtott államcsínyből eredezteti Napóleon bűnhődését, amely előbb a konzulok egyikévé, rövidesen első, majd örökös konzullá emelte, hogy utóbb császárrá koronáztassa magát (1804).

Hugo ítéletének azonban nem ez a csattanója. Napóleonnak az a fő bűne, hogy mintegy példát mutatott, precedenst teremtett, államcsínyének ugyanis utánzója akadt távoli unokaöccse személyében, aki III. Napóleon néven lett 1851-ben a franciák második császára.

A *Bünhődés* a meggyőződéses republikánus ítélete a köztársaságot császársággá torzító Napóleon fölött, akitől azonban Hugo nem tagadja meg csodálatát.

Waterloo után következett a császár második lemondása, majd élete végéig tartó száműzetése Szent Ilona szigetén. Waterloo csupán megismételte és véglegessé tette az egy évvel korábban történteket. A Bourbonok visszatértek Párizsba, Bécsben pedig a szövetségesek folytatták az európai rendcsinálást.

Napóleon pályafutását összegezve az emlékíró Chateubriand-nak van egy fölöttébb mélyenszántó eszmefuttatása.

Nem kétséges – írja – hogy a forradalom (katonai) sikereinek folytatójaként hozzájárult a királyok és népeik közötti szálak fellazításához, a függetlenség gondolatának elhintéséhez, a múltból örökölt eszmék és erkölcsök erejének gyöngítéséhez, s ezáltal előmozdította a társadalmi felszabadulást. Ebből azonban nem következik, hogy szándékosan és tudatosan törekedett a népek politikai és állampolgári szabadságának növelésére, a zsarnokságra pedig csupán azért volt szüksége, hogy ily módon széles körű jogokat biztosító alkotmánynak szerezzen érvényt Európában vagy pláne Franciaországban, más szóval zsarnoknak álcázott néptribunus volt.

A fejedelmekhez hasonlóan egyedüli célja a hatalom volt, s mivel 1793-at írtak, amikor a közelébe került, megszerzését a korábban kivívott szabadságnak köszönhette. A forradalmat azonban, amely utat nyitott előtte, rövidesen ellenségének tekintette, és szembeszállt vele.

Rejtély – folytatja Chateaubriand –, hogy az arisztokratikus érzelmű, csöppet sem népbarát Napóleon hogyan lett annyira népszerű egy olyan nemzet körében, amely mindennél többre tartja látszólag a függetlenséget és az egyenlőséget. A magyarázat szerinte abban keresendő, hogy a franciák ösztönösen vonzódnak a hatalomhoz, és nem annyira a szabadságot, mint inkább az egyenlőséget eszményítik. Egyfelől katonai sikerek, másfelől társadalmi nivellálás – Napóleon ezzel a kettővel ragadta meg őket. Lealázta a királyokat és a főurakat, a népet pedig maga mellé ültette a trónra.

Végül még két fontos észrevételét idézem. Legyezgette a franciák hiúságát azzal, hogy nemzetüket Európa fölébe emelte. Másfelől sorozatos katonai sikerei megbabonázták az ifjúságot, és rajongást ébresztettek benne a brutális erő iránt, miközben magasra ívelő saját pályája feltüzelte sokak becsvágyát.[5]

A forradalom és Napóleon: mit jelentenek együtt és mit külön-külön?

A forradalom jelentősége elsősorban a régi rend eltörlésével felszabadított, politikai és jogi értelemben egyenlő egyének közösségévé tett nemzet létrehozása. Világtörténelmi érdem, a forradalom minden bűne és tévelygése ellenére.

Ezt a nemzetet változtatta Napóleon saját önvédelme érdekében fegyvert ragadó közösségből világhódító hatalommá. Ki volt a hódító? Egyszerre volt a francia forradalom és a francia (1804-től császári) állam. A franciák egyképpen exportálták saját forradalmukat és saját nacionalizmusukat (amely kezdetben forradalmi patriotizmus volt). Kettős hatás, két irányba mutató történelmi következmények.

A középkor háborúi királyok és fejedelmek között zajlottak, a francia forradalom – és nyomában Napóleon – megnyitotta a nemzetek közötti, ideológiai alapokon álló háborúk korát.

A korabeli német reakciók kiválóan érzékeltetik ezt a kétértelműséget. Egyrészt elismerés és csodálat, másrészt gyűlölet és bosszúvágy.

Vessünk egy pillantást Goethe Napóleon-képére. Ismeretes, hogy a francia császár tisztelte Goethét, és Erfurtban az ő kérésére találkoztak 1808-ban. Ezzel együtt meggondolkodtató a német költő *Szelíd xéniák* című ciklusának egyik, a császár halála után született darabja. Holta után „hős Napóleon" lelke az isteni ítélőszék elé járul. A Sátán rögvest előveszi a róla és húgairól szóló bűnlajstromot, de az isteni háromság egyike – nem dől el, hogy melyik: az Atyaisten-e, a Fiú vagy a Szentlélek – közbeszól és leállítja:

Az Isten előtt gondold meg ezt jól!
Szavalsz, mint egy német professzor.
Tetteit tudjuk: azok ma mind
csak annyit nyomnak, mint a f...
De hogyha elég sok merszed volna,
nem bánom, fogd meg s vidd a pokolba.[6]

Mit is látunk? A Sátán sürgeti, hogy az elhunyt császár nyerje el a megérdemelt büntetést mindazért, amit földi életében művelt. A Legfőbb Bíró azonban meglehetősen durván és ironikusan („szavalsz, mint egy német professzor") leinti, s szinte kihívóan arra biztatja, vigye személyesen a pokolba, ha ugyan van hozzá „elég sok mersze".

Főként az meglepő ebben a versben, ahogyan Goethe Napóleon alakját szemléli, ahogyan nagyságát függetleníti a közönséges emberi mérce nézőpontjától. E perspektíva azt sugallja: Napóleon akkora volt, hogy talán még a Sátánnak sem ajánlatos ujjat húznia vele...

Ez a nézőpont művészi és nemzet fölötti. Eckermann beszámolója szerint (1830. március 14.) Goethe „kiváló költő"-nek nevezte Béranger-t, és elismerte, hogy neki sikerült „nemzeti érdekű" politikai dalokat írnia. Őt magát azonban soha nem vonzotta a politikai költészet. Igaz ugyan, hogy másfél évtizeddel korábban („amikor végre meg akartunk szabadulni a franciáktól"), hasonló politikai költészet a németeknél is született, de ő már csak azért sem művelhette, mert mindig csupán azt tudta megírni, amit valóban átélt:

„Hogyan írhattam volna meg hát a gyűlölet dalait gyűlölet híján! És, magunk között szólván, én nem gyűlöltem a franciákat, még ha hálát adtam is Istennek, amikor megszabadultunk tőlük. [...] Egyáltalán [...] fura dolog ez a nemzeti gyűlölködés. Mindig a kultúra legalsó fokán fogja a legerősebbnek és leghevesebbnek találni. Van azonban egy fok, ahol teljesen eltűnik, és ahol az ember bizonyos mértékig nemzetek fölött áll, és a szomszéd nép javát és baját úgy átérzi, mintha a saját népével találná szemben magát."

Goethe szavaira élesen rácáfol a kortárs Heinrich von Kleist. Ő az ellenpélda, aki – jóllehet távolról sem állott „a kultúra legalsó fokán" – hatásosan szólaltatta meg a gyűlölet motívumát *Germánia szól gyermekeihez* című ódájában:

Kórus:

Hallgassátok csak! – Az égből
Eget-földet mely hang ráz föl?
Föltámadsz, Germánia?
Itt a bosszú hajnala?

[...]

Kórus:

Ti is így – elől a császár,
Nyomotokba' megtorlás jár,
Habzón, mint az áradat,
Elnyelni a frankokat!
(4 §)
Minden dűlő, mart, verem, tér
Csontjuktól fehér legyen:
Kiből holló s róka nem kér,
Az legyen hal-élelem!
Tetemükkel torlasszátok
El a Rajnát győztesen:
Kerülje körül a Pfalzot,
S ekképp határunk legyen![7]

Ez a vers 1809-ben keletkezett, és röplapokon terjesztették. A lipcsei csata után, a franciák kivonulását követően elszavalták a brémai színházban. A Napóleon-ellenességével híressé vált Friedrich von Gentz német publicista ezeket írta Metternichnek 1814-ben: „Szerencsénkre olyan ellenséggel van dolgunk, amellyel szemben, a világ mostani vélekedése szerint *soha nem lehetünk igazságtalanok.* A világ úgy gondolkodik és beszél, ahogyan Kleist 1809-ben: Pusztítsd! ha jő Ama Nap, / Nem kérdi az okokat!"

Ugyanabban az évben írott cikkében (*Mi a tétje ennek a háborúnak?*) Kleist arról is vallomást tett, hogyan gondolkodik saját nemzetéről:

„A tétje egy közösség, melynek gyökérzete, akár a tölgy, ezer ág-boggal kapaszkodik az idők talajába: melynek csúcsa, erény és erkölcs fölé nyúlva, felhők színezüst szegélyét verdesi: melynek létét megszentelte a földkor harmada. Egy közösség, amelyik mit sem tudva a hatalomvágy és hódítás szelleméről, van annyira érdemes a létezésre és türelemre, mint bármelyik másik, mely saját dicsőségére gondolni se bír anélkül, hogy a földi térséget benépesítő összes közösség dicsőségére és üdvére ne gondolna, melynek legféktelenebb és legfélelmeletesebb, költők és bölcsek képzeletének szárnyán magasba lendülő gondolata a testvérnépek összessége által szabadon választott világkormánynak való alávettetés. A tétje egy olyan közösség, melynek baráttal és ellenséggel szemben rendíthetetlen igazságossága és nyíltszívűsége, stb..."[8]

Aligha kétséges, hogy a német nacionalizmust – kezdetben a honszeretet, a patriotizmus értelmében – a napóleoni hódítás kiváltotta megaláztatás érzése hívta életre. Az adott a továbbiakban lendületet az erős német állam megteremtésére irányuló törekvéseknek is. A napóleoni hódítások megszüntették a Német-Római Birodalmat (1806), a bécsi kongresszus létrehozta a Német Szövetséget (1813), annak helyét átvette az Északnémet-Szövetség (1867), a porosz–francia háború (1870–71) befejezését követően pedig megszületett a Német Császárság. A sikeres német bosszúhadjárat után következett az európai nemzetek két szörnyű 20. századi kataklizmája, ezúttal az egész földgolyó hadszínterein. Miközben a 20. század a forradalmak kora is volt: francia mintára előbb az oroszoké, majd az ő nyomdokaikon más nemzeteké szerte a nagyvilágban.

A francia forradalom és a napóleoni tekintélyuralom történelmi tapasztalatát a liberalizmus egyik nagy teoretikusa, Benjamin Constant abban a felismerésben foglalta össze, hogy a hatalomnak mindig korlátokat kell állítani. Annak is, amelyet a szuverén nép átruház egy vagy több személyre, de még annak is, amelyet a megosztott hatalmi ágak gyakorolnak. A szabadságjogokat nemcsak attól kell védelmezni, aki,

ha akar, visszaélhet hatalmával, de még az egyébként jogszerűen működő intézményekkel szemben is.

■ JEGYZETEK

1. Byron: *Naplók, levelek.* Európa, Bp., 1978. 323.
2. J. Tarle: *Napóleon.* Gondolat, Bp., 1961. 371.
3. Uo.
4. Chateaubriand: *Mémoires d'outre-tombe.* Librairie Générale Française, Paris, 1973. Tome II. 366–368
5. I.m. 408–409.
6. Goethe: *Versek.* Európa, Bp., 1963. 469. Eörsi István fordítása.
7. Heinrich von Kleist: *Összegyűjtött művei II. Esszék, Anekdoták, Költemények.* Jelenkor, Pécs [1996], 73–74. Tatár Sándor fordítása.
8. I.m. 120. Forgách András fordítása.

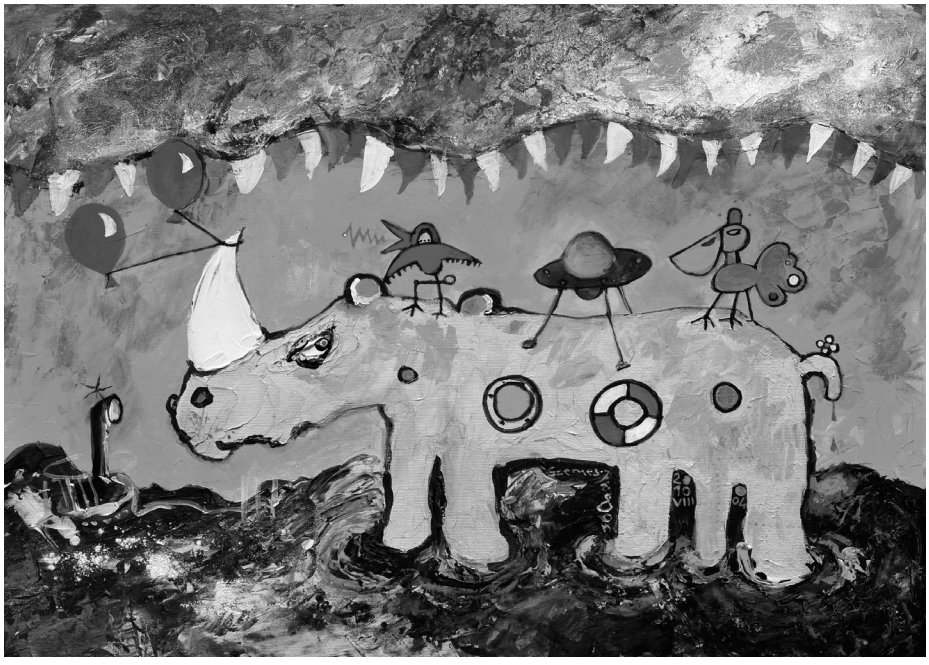

DRAGOMÁN GYÖRGY

Vízvezeték

(Segovia)

■ Úgy érkezem meg Segoviába, hogy előre elhatározom, azért se fogok megilletődni a római vízvezeték látványától. Megnézem, igen, megtapogatom a köveit, igen, felnézek rá, igen, átmegyek az ívei alatt, igen, csodálkozom, hogy ennyi idő után is úgy áll, hogy olyan, mintha tegnap építették volna, igen, ezt mind lehet, de meghatódni, nem, azt juszt se fogok. Hajlamos vagyok pedig az ilyesmire, amikor az Akropoliszon álltam, akkor végig azon gondolkoztam, hogy Szókratész is itt és erre járt, mentségemre szolgáljon, hogy akkor még fiatal voltam, éppen csak kinőttem a kamaszkorból, és egyszer Londonban a British Múzeumban is mélységesen megilletődtem, amikor elkeveredtem valahogy az asszír reliefek termébe. Nem, Segoviában nem lesz ilyen, rezignált nyugalommal sétálgatok majd a történelem árnyékában,

Este tízre érkezem a városba, zuhog az eső, de nincs maradásom a szállodában, ernyőm nincs, de a spanyol szó eszembe jut, paraqua, mondom a recepciósnak, és kapok egyet, kilépek az esős utcára, aztán megyek amerre visz a lábom.

A fejem fölött vadul dobol az eső az ernyőn, egyre gyorsulnak tőle a lépteim, a végén majdnem rohanok már, egyszer meg is csúszom a síkos kövön, majdnem elesem, az ernyővel hadonászom, úgy nyerem vissza az egyensúlyomat, az ernyő előreránt, ki az utca fordulójának íve mögül, és akkor váratlanul meglátom a Főteret, fölötte a kivilágított vízvezetékkel, és tudom, hogy hiába minden fogadkozásom, erre nem készülhettem fel, túl nagy és túl valóságos, egyáltalán nem olyan, mint amilyennek képzeltem, nem valami túlméretezett díszlet, hanem igazán olyan, mintha mindig ott lett volna, ahogy ott áll az esőben.

Mire kiérek a térre, majdnem egészen eláll az eső, már csak finoman permetez az arcomba, ahogy leengedem az ernyőt, és felnézek a vízvezeték boltíveire. Kő áll kövön, habarcs nélkül, a saját súlya tartja mindegyik tömböt a helyén több mint kétezer éve. Nézem, forgatom a fejem, az alig permetező eső befolyik a gallérom mellett az ingem és a zakóm alá, nem érdekel, nyitott kabátban sétálok át a vízvezeték alatt, át és vissza, át és vissza, közben megérintem a követ, erősen rányomom a tenyerem, megsimogatom, síkos és hideg a tenyerem alatt..

Nem vagyok egyedül, a tér tele van emberekkel, sétálnak, sietnek, taxiba szálnak, üdvözlik egymást, élnek, egyáltalán nem törődnek a vízvezetékkel. Műemlék és mégsem az, része a városnak, és nem múzeumi tárgy. A Pergamon Múzeum jut eszembe, a mesterséges térbe állított Pergamon-oltár, amit sose éreztem valóságosnak, és az, amikor pár évvel ezelőtt a Múzeumok éjszakáján a zenétől és a világítástól és egyszerre csodálatosan megelevenedett a tér, és pár órára elveszett belőle az a steril áhítatosság, ami máskor mindig belengi az egészet.

Ezen az esős segoviai estén a vízvezetékkel is valami ilyesmi történik, úgy a múlt darabja, hogy közben egyszerre eleven valóság, éppen annyira része a jelennek, mint a múltnak. Nézem, és arra gondolok, hogy átrepültem fél Európát, és majdnem az egész Római Birodalmat, hiszen délután még Budapesten voltam, egy másik valaha volt római város, Acquincum romjai mellett vezetett el az utam. A vízvezetéket né-

Deagomán György és Zalán Tibor írásait a *Valahol van egy város* című, készülő Komp-Press kötet előzeteseként közöljük. (A szerk.)

zem, és az a szó jut róla eszembe, hogy infrastruktúra, és megint arra a tanácsra gondolok, amit Karl Schlögeltől kaptam egyszer, hogyha meg akarom érteni Európát, akkor próbáljam az infrastruktúrán keresztül szemlélni, utak és országutak és kereskedelmi hálózatok működő egységeként, úgy, mintha egy hatalmas gépezet volna az egész, ami mindennek a dacára működik. Sokszor megpróbáltam, de sosem tudtam így gondolni Európára, a lehetőség, hogy mindez csak egy működő rendszer, inkább megijesztett, mint lenyűgözött, de most egy pillanatra mintha megérteném, hogy mit akart ezzel mondani, és persze közben azt is megértem, hogy menyire máshonnan nézve látja ugyanazt egy történész és egy író.

A kivilágított, fényes boltíveket nézem, lassan a nadrágomba törlöm a kezem, érzem, hogy még mindig ott a bőröm alatt a kő súlyos hidege, arra gondolok, hogy most egy pillanatra talán egyszerre láttam felülről és alulról ezt a vízvezetéket, az érintés szélsőségesen szubjektív és nagyon plasztikus valóságában mégiscsak benne volt valahol az időbeliség elvont objektivitása. A követ érintem meg, de a történelmet akarom megragadni, és hiába tudom, hogy nem lehet, akkor is meg fogom próbálni újra és újra.

ZALÁN TIBOR

Abonyi emlékszilánkok

Száll a porhó. Megszülettem,
nyár végén s nem decemberben,
mégis hóra emlékezem,
lehet, hóban temetkezem.

*

Apám kubikos, egyszerű képlet,
a lapát nyelén a vére fénylett,
rég halott, de még mindig hányja
a földet. Köd van – s Tatabánya.

Amikor persze vőfély volt
rímekben beszélt és bort dalolt,
árokba esett be hajnalonta,
hóna alatt szétlapult a torta.

*

Anyám egy téglagyárban robotolt,
rakta a téglát, üvegdobokon
játszott a tó fölött egy csúf angyal.
Kórház, fájdalmak, bevérzett hasfal.

Amikor persze nagy havak jöttek,
és a gyertyák sorra lecsöpögtek
a fenyőfáról, karácsony táján
nem fogyott a nevetés a száján.

*

Piros potrohú szitakötők lüktettek
a kerítésdróton. Bátyámmal befogtuk
őket. Apró kocsit kötöttünk utánuk,
bárgyú vágyainkat az égre így dobtuk.

Aztán egyszer csak fogta magát, és elment.
Nyár volt, nagy fények, lombok közül kitörők.
A nyugodt temetőt fölverte a sírás.
S a kerítésdróton piros szitakötők.

*

Tágul a kép. Ez már a temető. A síneken túl a sírok. A síneken túl sírok. Éjjel, ha fütyül a vonat, néha a halottak belefütyülnek. Olyankor vacog a fogunk. Összekapaszkodunk a bátyámmal, együtt vigyenek el bennünket, ha jönnek. De csak a reggelek jönnek. Apánk Tatabányán ássa az árkokat, anyánk a téglagyárban, az elszedő gépnél, hármasával emelgeti a kurva nehéz nyerstéglát. Reggelire zsíros kenyér paprikával, paradicsommal. Aztán ki a kertbe, mákszárból dárdát csinálunk, a szál végébe szöget erősítünk, aztán dobáljuk vele egymást. Igazi harc ez, csodálatos, csodája, hogy a szemünk még megmaradt. Aztán a szitakötők, a szitakötő-fogatok felküldve Istennek. Aztán megint a temető a síneken túl, csigákat gyűjtünk, versenyeztetjük őket a fal menti betonon. Bolyongás a kertben, elveszünk a magas növények között. Ha már elég meleg van, leszökünk a téglagyári tóhoz, és fürdünk a rozsdás vasak között, üvegcserepek, törött, csorba tányérok között. Fürdünk a városka szemete fölött, a város szennyében. Nagyanyánk talál ránk, egy vesszővel a kezében, amivel el akar verni bennünket. Bemenekülünk előle az égető kemencének abba a részébe, ahol még elviselhető a hőség. Pár méterre tőlünk izzanak a kiégésre szánt téglák. Oda nem mer utánunk jönni, csak onnan kiabál befelé, meg segítségért kifelé. De nem segít neki senki, a melósok csak nevetnek rajta, és tréfákkal fűszerezve az eseményt, tolják a nyers téglával megrakott talicskákat be az égetőkemencébe – oda, ahol mi lapulunk. Este ezért megver anyánk a vasalózsinórral (a fakanalak már mind összetörtek rajtunk), a tóban fürdésért, a forró kemencében bujkálásért, a nagyanyánk kiröhögtetéséért. Vinnyogunk, zokogunk, hogy hagyja már abba, amikor pedig nem veszi észre, összeröhögünk a háta mögött. Bitang rossz kis utcagyerekek voltunk.

*

Azt hittük, a téglagyári kémény olyan
magas, el lehet érni róla a holdat.
Sokszor indultunk el lélekben fölfelé,
amikor a kocsmában vígan daloltak
a részeg legények, és a hold is sütött;
csak pár lépés fölfelé, máris megütött
bennünket a halál áporodott szaga.
Nem tudtuk még, mi az, de rettegtünk tőle,
koporsó az ég, és kiszakadt belőle
a halott, hittük, és ömlik az itala
végig az arcunkon és a pizsamánkon.

Ilyenkor átmentünk aludni anyánkhoz.

*

Reich néni boltja a szárítószínek között volt, messzebb a toronytól, így annak soha nem esett rá az árnyéka. Tőle lehetett cukrot lopni. Mindehhez csak egy kiló lisztet kellett kérnünk. Elfordult, lehajolt, mert a liszt az alsó polcon volt, a háta mögött, mi meg belemarkoltunk a pulton őrzés nélkül maradt nagy üvegekben felhalmozott cukrokba, és már rohantunk is teli marékkal kifelé a tenyérnyi kis boltból. Reich néni lassan megfordult a liszttel a kezében, és csak állt, állt tanácstalanul, és csak mosolygott és mosolygott. Nem gúnyosan, nem bánatosan – megbocsátóan mosolygott. Soha nem káromkodott, nem ki-

abált utánunk, nem átkozódott, nem fenyegetőzött azzal, hogy elárul bennünket az anyánknak. Emiatt-e, más miatt-e, egy idő után szép lassan leszoktunk a lopásról.

*

Hajnalban kelek, és rakom a téglát,
reggeli után rakom a téglát,
egész délelőtt rakom a téglát,
ebéd után rakom a téglát,
teljes délután rakom a téglát,
vacsora után rakom a téglát,
sötétedésig rakom a téglát,
hazamegyek, megmosakszom, lefekszem,
és egész éjjel rakom a téglát
álmomban, hajnalban kelek, és
folytatom, rakom a téglát, és
telnek a napok, és rakom a téglát,
és telnek a hetek, és rakom a téglát,
és telnek a hónapok, és rakom a téglát,
és eltelik a nyár, én rakom a téglát,
aztán visszamegyek a gimnáziumba,
ki a tengeren volt, ki a hegyekben,
ki a Balatonon, ki a táborokban,
ki külföldön, ki vidéken, én a
Kínai Nagyfalat építettem egész nyáron,
mondom, amikor rám kerül a sor,
na, fel is épült szépen, még
az űrhajókból is látni lehet,
teszem hozzá, és kihúzom magam,
és mindenki jót nevet a tréfán,
talán még irigyelnek is titokban,
az ostobábbak még el is hiszik ezt,
titkon a kezemet nézem, töredezett,
kemény, a törésekben néhol sötét vér
szárad, még sokáig rakom a téglát
éjjelente, míg más álmok nem jönnek,
mikor fekszem a fűben és az eget
nézem, számban szalmaszál,
a szalmaszál végén lüktető piros
szitakötő, s a temetőárokban
a szétmászó csigák.

*

Apai nagyanyám a falu szélén, a Mérgesen lakik. A Mérges veszélyes hely, ezt mindenki tudja Abonyban. Ott laknak a cigányok, a szökött rabok, a mindenhonnan kiutált emberek, sok a verekedés, sok a részeg, nagy a hangoskodás. Bámészkodva járom a szűk utcákat, belesek a kerítések résein, megbámulom a kidőlt-bedőlt falú házak között játszadozó purdékat, a késekkel játszkódó nagydarab cigány embereket, a puha, kövér, tarka ruhás asszonyokat. Egyszer

megkínálnak gyümölccsel, elveszem, és csak úgy mosatlanul majszolom velük, máskor a csokijába épp beleharap a cigánygyerek, amikor melléjük érek, az anyja kiveszi a kezéből, nyújtja felém, én is leharapok egy darabot onnan, ahonnan ő harapott, illendően megköszönöm, megsimogatják a fejemet. Szeretnek errefelé. Nagyanyámnál elképzelhetetlenül édes, szirupos befőtteket csámcsogok, közben megállás nélkül ordítok a fülébe, mert nagyothall, később nyargalászok a kertben, meg sokat ülök a gangján, csak úgy, hogy üljek. Szeretek a gangján ülni, szeretem ezt a gangot, legjobban talán ezt a gangot szeretem ebben a házban. Itt akasztja fel majd nagyanyám magát egy kora téli hajnalon, a gang egyik gerendájára erősítette a kötél egyik végét, úgy hal meg, hogy amikor megtalálják, a földön térdepel, mint aki imádkozik, épp csak nyakát hajtotta bele a hurokba. Én nem láttam ezt, apám mesélte. De soha többé nem mentem vissza a Mérgesbe, minek is? A purdék nyilván már felnőttek, és elkeveredtek a környékről, a kövér asszonyokat elvitte a szívük és az idő, a késsel játszó nagydarab cigány férfiak pedig nyilván sorra kikéselték egymást a kocsmában az életből. Nagyanyám háza talán már összedőlt. De az is lehet, valaki megvette, felújította, kidobálta a szirupos gyümölcsöket a szekrények tetejéről, minden bizonnyal azzal kezdte, alkonyattájban meg kiül a gangra, és egyre csak a lemenő napot bámulja.

*

A téglagyári tó Anyám a parton
Agyagtól maszatos gyermekarcom
Homályos a kép Pirosas a széle
Ráfreccsent nagyapám torkavére

S a fákról is éretten már a körte
pirosan hullt ahogy kiköhögte
Készültem a világot felképelem
De bokorban várt a történelem

érett combjáról szoknyáját feldobta
sötétlett az öle kitakart bomba
Megríkatott és kis pengő szememből
kipottyant s hazáig vitt egy rendőr-

könnycsepp gyerekségem pocakos őre
Csak érnék haza haza időre
Egyszerre lett tél nem telelődött
És hazáig az út És hó Így kezdődött

*

Sej, Nagyabonyban csak két torony látszik, énekelték a magyar (abonyi) katonák Majlandban. A nagyobbik a katolikus templomé, a kisebbik torony a reformátusokhoz tartozik. Én a katolikusba jártam. Nem sikerült hitbuzgó kisgyereknek lennem. A templomban leginkább a szobrok érdekeltek, a festmények és főként a freskók a boltozaton, melyek, ha sokáig néztem őket, megnyitották nekem a kupolát, és fölláttam egész az Istenig és az ő angyalaiig. Isten ősz, idős ember volt, lobogó nagy hajjal, de szelíd szemekkel, és kezét

mindig furcsa pózban tartotta, nem lehetett eldönteni, adakozik-e épp, vagy kéreget. Áldoztam, bérmálkoztam. Első gyónásomkor nem egészen értettem, mire szolgál ez a susmus a pappal azon a rácsos ablakon keresztül. Javasolták, írjuk föl a bűneinket, melyeket le kell majd imádkoznunk, ha a pap felold bennünket. PARÁZNÁLKODTAM. Valamiért ezt a szót firkantottam a listám elejére, bár a jelentésével nem voltam tisztában hat-hétévesen. Talán azóta sem. Valamelyik tiltó törvénysorból másolhattam ki. Az első közlést nagy csönd fogadta a gyóntatófülke másik oldaláról. Felbátorodott lendülettel folytattam. Loptam, káromkodtam (ez mindkettő igaz volt), más feleségét megkívántam… Dőltek belőlem a bűnök megállás nélkül. De ölni nem öltem, annyi eszem azért már akkor is volt, hogy az valami nagyon súlyos dolog lehet, és abba nem tanácsos belekeveredni. A pap néhány miatyánkra kötelezéssel elengedett. A gyónás és hosszas imádkozás után még sokáig kóricáltam a templomban, bámultam a gipszből kiöntött stációképeket, a kupola fölött álldogáló Istent angyali kíséretével az égben, meg Krisztus sebét nézegettem sokáig sok együttérzéssel. Valamiért nem akaródzott hazamenni. Pedig akkor már bűntelen voltam, s már alkonyodott, tudtam, lassan zárják a templomot. Valamit kerestem, de nem találtam meg. Csalódottan mentem haza, s attól kezdve valahányszor beléptem a templomba, mindig kerestem azt, amiről nem tudtam, hogy mi, csak sejtettem, hogy ott van, és nekem szükségem van rá. Így vagyok ezzel mind a mai napig, amikor az abonyi katolikus templomba belépek. Keresek valamit, immár ötven év elteltével is, és még mindig nem találom. Közben riadtan vettem észre magamon, az idők során elfelejtettem imádkozni.

*

Abonyból hová Tengerek Liánok
Utánad fordulok gerincedre látok
Az ablak fakó egén negatív darvak
Disznóvér a kövön Hajnal Akarlak

Gyémántsöprűk a háztetőkön szelek
A tónál fejemmel labdázik két gyerek
Konyhák Szerelemszag Kifosztott udvarok
A halottak szájában ezüsthomok

Mióta mindig ebben a szobában
fel-alá fel-alá bakázik a lábam
Ittam és írtam A cigarettafüstben
zöld fotelomban üldögélt az Isten

Emberiség utáni délután van
Nap égő kopoltyú verdes a hiányban
Hajamat szeretted benne maradt kezed
kócolja fésüli mintha még veled

Madarak kék árnya felbontott béke
hóban ki elindult kékellik a lépte
S viszi magával amit csak ő vihet
nem-voltat voltat Ami talán lehet

Gyávaságunkban ki asszonyom voltál
magad helyén márvány hidegeket hagytál
Eszméletem horizontján túl a vonat
Varjak az őszben hantolják arcomat

*

Hogy az iskolát, ahol jártam néhány osztályt a Szolnoki úton, miért hívták zsidó iskolának, sokáig nem tudtam. Ahogy azt sem tudtam meglepően sokáig, hogy mit is jelent az a szó, hogy zsidó. Pedig benne volt a bibliában is, hogy egy nép, Isten kiválasztott népe, de nem sok figyelmet fordítottam erre. Ronda, jellegtelen épület volt ez a zsidó iskola, a postával szemben. Volt viszont egy hatalmas udvara, és az udvaron túl egy valaha gyönyörű, jelenében romos nagy épület, amolyan templom, amit csak magtárnak használtak a mi időnkben. Csak később, felnőtt koromban tudtam meg, hogy a zsidó iskolának elnevezett házban született Háy Gyula, a jeles drámaíró. És hogy a gyönyörű nagy rom, a magtárépület egy hajdan büszke és pompás zsinagóga volt. Akkor persze, gyerekként, nem törődtünk volna ezzel akkor sem, ha valaki elmondja nekünk mindezt. Nem kérdeztünk volna rá, hová lettek a nagy ház lakói, és a magtárként szolgáló romban milyen szertartások zajlottak, és helyén van-e ott a gabona. Rúgtuk a labdát, csökéztünk, fogócskáztunk és verekedtünk – mások múltjának a romjain. S ha megbotlottunk bennük, netán elestünk, leporoltuk magunkat, felálltunk, és rohantunk tovább.

*

Csak úgy mellesleg, a másik iskolám a Kálvin úton volt. Nem sok értelmét találtam az utcanévnek – a mi utcánk Kapisztrán Jánosról volt elnevezve, akiről legalább tudható volt, hogy Hunyadi János meg a nándorfehérvári győzelem –, de ez a Kálvin név nem sokat mondott nekünk. Egyszer aztán bejelentették, hogy a Kálvin utat átkeresztelték Lenin útra. Megkönnyebbültünk. Lenint azt ismertük, az a jó bácsi volt, aki szerette a gyerekeket, és ha a labdát hozzárúgták, ő visszaadta azt nekik, miközben megállás nélkül a világforradalom eljövetelén munkálkodott. Olyan utcán azért mégis szívesebben megy végig az ember, amelyikről tudja, kiről keresztelték el, mint ismeretlen és egzotikus nevű csapásokon! Ma ismét Kálvin nevét viseli az utca. Érdekes az emberi létérzések változása az időben. Kálvint ma már pontosan tudom értelmezni. De ezt a Lenint valahogy már sehogyan.

SZŰTS ISTVÁN GERGELY

EGY VÁLLALATIGAZGATÓ NEW YORKBAN

Gulden Gyula herendi ügyvezető igazgató 1939-es úti beszámolói

■ Az 1939-es esztendő kapcsán az európai politikai változások, a háborút előrevetítő események mellett ritkán esik szó egy kulturális, gazdasági és politikai szempontból is jelentős eseményről, a New York-i világkiállításról. Az 1939 májusában megnyílt seregszemle az utolsó olyan nagyszabású program volt, amelyen ugyan már érződött a német expanzió okozta bizonytalanság, mégis komoly célokkal érkeztek oda a kiállító országok.

A világkiállítás programjai, résztvevői a fennmaradt katalógusokból, beszámolókból, újságcikkekből és filmhíradókból rekonstruálhatóak, azonban az ott megjelentek benyomásai, tapasztalatai szinte alig ismerhetők meg.[1]

Ezért különösen érdekes egy olyan utazási beszámoló, amelyet egy a világkiállításon bemutatkozó vállalat vezérigazgatója készített. Dr. Gulden Gyula, a Herendi Porcelángyár Rt. igazgatója majd öt hetet töltött a tengerentúlon, és a kiállításról, de legfőképpen New York üzleti életéről leveleiben számolt be a vezetőségnek.[2] A több nyelven kiválóan beszélő, jogot és kereskedelmi akadémiát végzett Gulden alapvetően üzleti szempontból tekintett a világkiállításra és a városra. A következőkben beszámolói alapján igyekszünk felvázolni a háború kitörése előtt néhány hónappal megnyitott kiállítás, valamint a város üzleti életének Herend szempontjából meghatározó eseményeit, illetve a vezérigazgató szubjektív benyomásait Amerikáról.

A századfordulótól a tengerentúlra utazó magyar polgárok – politikusok, egyházi személyiségek – naplói, visszaemlékezései mára részben feldolgozottak.[3] Ezekből nagyrészt az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedésének és kulturális életének magyar szempontból érdekes, pozitív vagy éppen negatív tapasztalatai olvashatóak ki. Igaz, hogy a két világháború közötti évtizedekben néhány utazó gazdasági, üzleti szempontból is írt kinti tapasztalatairól, ám ezek mind utólag konstruált visszaemlékezések voltak.[4] Esetünkben azonban kifejezetten hírközlési szándékkal hazaküldött levelek szövegei szolgálnak forrásul. Ennek köszönhetően képet kaphatunk arról, hogy egy magyar vállalkozás vezetője – elsősorban üzleti szempontból – hogyan látta az USA-t, New Yorkot, az ottani kereskedelmi életet, a fogyasztási szokásokat és ezek tükrében Herend lehetőségeit.

A New York-i világkiállítás magyarországi előkészületei már 1938 tavaszán, közel egy évvel a megnyitó előtt megkezdődtek. A kormányzat báró Kruchina Károlyt jelölte ki kormánybiztosnak, aki mellett természetesen külön szervezőbizottság is működött. A magyar állam önálló pavilon felállítását tervezte, amelynek belső kialakításával az Országos Magyar Iparművészeti Társulatot bízta meg.[5] Elsősorban jellegzetes nép- és iparművészeti alkotások kiállítását tervezték, szorosan kapcsolódva a magyar gasztronómia bemutatásához. A szakmai előkészületek zavartalan biztosítása érdekében az exportügyek intézése a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal feladata lett. Mindkét szervezet több mint egy évtizede rendszeres kapcsolatban állt a porcelángyárral, az OMIT a művészeti kiállítások szervezésében segített, míg a Külkereskedelmi Hivatal az import- és exportügyeket intézte. A sokéves együttműködés egyrészt az ügyintézésben, másrészt az intézményesült személyi átfedésekben is megmutatkozott. A világki-

A kutatás a Pallas Athene Domus Animae Alapítvány kutatói ösztöndíjának segítségével készült.

állítás egyik főszervezője, Szablya János kormányfőtanácsos ugyanis egyrészt az OMIT elnöke, másrészt a Herendi Porcelángyár Rt. igazgatósági tagja is volt.[6]

A magyar sajtó is rendszeresen beszámolt az előkészületekről, 1939 januárjában Kruchina Károly kormánybiztos nyilatkozott a magyar koncepcióról és néhány fontosabb részletről, mint például a herendi porcelánok kiállítási és használati funkciójáról.[7]

A Herendi Porcelángyár Rt. már 1938 őszétől részt vett az előkészítő munkákban, hiszen a kiállítás kapcsán az értékesítési lehetőségek kérdésében is érdekelt volt. Mivel a magyar pavilonban több hazai vállalkozás anyaga került elhelyezésre, és nyilvánvalóan mindannyian szerették volna alkotásaikat értékesíteni, ezért ennek gyakorlati lehetőségeiről értekeztek a legtöbbet. Gulden Gyula 1938. november 21-én kelt feljegyzésében megemlíti, az értékesítés pénzügyi keretei mellett az is tisztázódott, hogy a vállalatok nem delegálhatnak önálló árusító személyt a kiállításra, elsősorban a pavilon véges kapacitása miatt. Így abban állapodtak meg, hogy a magyar stand alkalmazottainak kell oktatást szervezni a porcelángyár történetéről, az egyes tárgyak, minták és motívumok formakincséről és persze az eladás feltételeiről.[8]

1939 első heteiben tovább folytatódtak az egyeztetések a porcelángyár vezetése és a világkiállítás szervezőbizottsága között. Herend, a magyar kulturális, művészeti és diplomáciai életben betöltött kiemelt szerepe, valamint gyártott termékeinek minősége okán nemcsak a kiállítási pavilonban, hanem más kísérő helyszíneken és rendezvényeken is érdekelt volt. Így például az ifjabb Gundel Károly által szervezett magyar pavilon éttermében is.

1939 márciusára összeállt az az anyag, amellyel Herend képviselte Magyarországot. E szerint a magyar pavilon számára hétládányi dísztárgy és étkészlet, valamint a Gundel-féle magyar étterem részére további nyolcládányi étkészlet, asztaltartozék került behajózásra.

A kiállítási anyag még ebben a hónapban útnak indult a tengerentúlra, ám mielőtt megérkezett volna, újabb háromládányi apró dísztárgyat kértek a szállításért felelős szervezők.

1939. április 30-án, hivatalosan május 11-én megnyitotta kapuit az USA által rendezett világkiállítás, amelyen ötvenkilenc nemzet képviseltette magát, mintegy 500 hektár kiterjedésű területen.

Az egyemeletes magyar pavilon Anglia standja mellett kapott helyet, itt kellett bemutatni a több mint kétszáz hazai kiállító anyagát.[9] Már előzetesen nagy érdeklődés mutatkozott mind az amerikai látogatók, mind az Amerikába vándorolt magyar közösség részéről a kiállított termékek iránt. A május 11-én megtartott magyar megnyitóról számos amerikai lap, köztük a *New York Times* is első oldalas cikkben számolt be.[10] Az előjelek, valamint Herend korábbi tengerentúli sikerei miatt a vállalatvezetés nagy reményekkel tekintett a világkiállítás elé. Különösen annak tükrében, hogy az 1930-as évek első harmadától biztató eredményeket ért el a tengerentúli piacokon. Ennek első pontja 1933-ban a chicagói világkiállítás volt, ahol a beszámolók szerint a bemutatott tárgyak komoly tetszést arattak mind az amerikai magyarok, mind a márkával nagyrészt akkor ismerkedő közönség körében.[11]

A chicagói sikeren felbuzdulva az igazgatóság az amerikai piacon való erőteljesebb jelenlétet tűzte ki célul. Ennek első állomása a következő évben szintén Chicago volt, ám ezzel párhuzamosan már egy viszonteladói, vezérképviseleti szerződést is kötöttek a New York-i Charles Hall céggel.[12] A tengerentúli piacon meghatározó szerepet betöltő Hall cég a következő néhány esztendőben egyre nagyobb számban rendelt porcelántárgyakat, amely egyértelműen a márka sikerességét igazolta. Ezt támasztják alá az exportstatisztikák is, hiszen 1937-re az előző évhez képest például háromszor akkora bevételre tett szert, mint egy évvel korábban.[13]

Az előjelek tehát kedvezőek voltak, így egyrészt a világkiállításon jelen lévő partnerekkel való találkozás lehetősége, másrészt új kapcsolatok kiépítése miatt határozott úgy Gulden Gyula, hogy 1939 júniusában közel öt hétre az USA-ba utazik. Bár az amerikai kivitel kedvezően alakult, az európai politikai viszonyok bizonytalanságot és bizalmatlanságot keltettek a tengerentúli kereskedők és vásárlók körében.

Gulden és Herend üzletpolitikájának egyik alapja az export-, illetve a mind több országban, megfelelő viszonteladókkal kialakított kapcsolat kiépítése volt. Gulden

ennek érdekében 1923-tól évente több hónapot is külföldön töltött, hogy személyesen tárgyaljon üzletfeleivel, bemutatkozzon különböző kiállításokon és vásárokon.[14]

Amerikai útja előtt, 1939 áprilisában például Genf, London, Brüsszel, Berlin, Prága és Bécs érintésével egy négyhetes nyugat-európai üzleti utat tett, majd hazatérve azonnal hozzákezdett a tengerentúli utazás előkészületeihez.

Gulden és felesége[15] június 7-én indult Genovából hajóval New Yorkba, ám előző nap még Padovában tárgyalt Herend olasz és német vezérképviselőjével.

New York

■ Guldenék június 15–én futottak be New York kikötőjébe, ám az első levelét csak öt nappal később küldte haza. Ebben röviden beszámolt első benyomásairól, valamint a már megkezdett és tervezett üzleti ügyleteiről írt. Bár részletes napi programjait nem ismerjük, leveleiből, beszámolóiból kitűnik, hogy a rendelkezésre álló időt igyekezett maximálisan kihasználni. Feleségével a belvárosi Fifth Avenue Hotelben szállt meg, és innen utazott ki egyrészt a világkiállítás helyszínére, másrészt a városban lévő régi és leendő új partnereihez. A szálláshelyük ebben az időszakban már a város egyik fontos üzleti negyedének része lett.[16]

New York, ahogyan szinte minden először odaérkezőt, őt is lenyűgözte. „Először is le kell szögeznem, hogy New York kolosszális benyomást kelt technikai arányokban és technikai szépségben, olyat lát itt az ember, hogy csak úgy szédül tőle. S ami az üzleteket illeti, nincs a világnak még egy városa, ahol az ember a remek üzleteknek ilyen végtelen sorával találkozhatna, mint itt."[17]

Bár Gulden gyermekkora óta rendszeresen utazott Európa nagyvárosaiba, és budapesti munkatempója is átlag feletti volt, az amerikai lépték, a ritmus és életstílus őt is meglepte. „Miután az első benyomásokból felocsúdtam, elkezdtem törni a fejemet, mit is csináljak, hogyan kezdjek hozzá a dolognak."[18]

Megérkezését követően formális és informális csatornákon keresztül azonnal az üzleté lett a főszerep. Az első jelentősebb társadalmi esemény, amelyen feleségével részt vettek, a legfőbb amerikai partnerük, Charles Hall által tiszteletükre rendezett estély volt.

A következő hetekben hazaküldött néhány oldalas beszámolói alapvetően azonos elv szerint épültek fel, azaz rövid általános helyzetjelentés után egyes áruházak, partnerek jellemzése, a kint keresett termékek értékesítési lehetőségei, valamint a sikeresnek tűnő minták és motívumok listája következett. Június 30-án kelt levele szerint itt-tartózkodása alatt – a hét hat napjában – huszonhárom nagyáruházat és tíz kisebb kereskedést tervezett meglátogatni csak New Yorkban, de emellett Philadelphiába és Washingtonban is voltak előre megbeszélt találkozói.

Vasárnaponként hivatalosan nem dolgozott, ám az ekkor szervezett informális összejövetelek – partik, kirándulások – legalább olyan fontos szerepet játszottak az üzleti életben, mint a hétköznapok.

Bár Magyarországon is a pénzügyi, kereskedelmi élet fontos színterei voltak az ilyen nem hivatalos találkozók, a New Yorkban tapasztalt munkaritmus miatt ezeknek sokkal nagyobb szerepet tulajdonított.

„A feladat annál nehezebb volt, hogy üzletfeleinkkel találkozni fél 10 és fél 1 és fél 2 és 5 között lehet, s méghozzá mindenütt kétszer kell látogatást tenni. Először tisztelgő látogatás formájában jelentkezni és csak ezután lehet esetleges albumokkal terhelten megjelenni rendelés végett. De viszont az ember sosem tudja, mikorra végezhet az egyik helyen, s így második rendez-voust nem tud fixírozni, míg az elsővel nem végzett. Közben azt is láttam, hogy az üzletvezetőkkel és bevásárlókkal az üzletben magában a legkevésbé lehet nyugodtan beszélni, a tempó óriási, három összefüggő szót nem tudsz beszélni, telefon szól, állandóan zavarják az embert. Hall céggel hosszú tárgyalás kezdődött a legkülönbözőbb helyeken és körülmények között – irodában „have a drink" közben, autón és strandon stb.–, mely tárgyalások során többször úgy látszott, hogy lehetetlen összehozni az érdekeket."[19] „A hecc[20] óriási, a munkaidők rövidek, távolságok hosszúak, így azután mindent komprimálni kell. Ezt már látom, itt üzletember, ha valamit nyugodtan akar megbeszélni egy másikkal, úgy együtt esznek! Csak a lunch és a dinner alkalmával tudsz valakivel beszélni."[21]

Gulden hamar belátta, hogy ezeknek az informális találkozóknak az otthoninál mennyivel nagyobb jelentősége van itt. Pedig vállalatvezetői szerepe mellett élénk közéleti és 1938 őszétől diplomáciai tevékenységet is folytatott Budapesten. Több mint fél évvel az amerikai útja előtt ugyanis tiszteletbeli portugál konzuli címet kapott, és feladata a két ország közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztése volt. Gulden családi kapcsolatai, Herend nemzeti értéke valamint diplomáciai feladatai révén bejáratos volt a hazai politikai, gazdasági és kulturális élet legfontosabb köreibe. Mindez pedig elősegítette a herendi porcelántárgyak értékesítését is. A porcelángyár hagyományosan exportra termelt, így Gulden is igyekezett a magyar külképviseletekkel, elszármazott magyar és az ország iránt lojális üzletemberekkel jó viszonyt ápolni.

Nemcsak Herend, hanem általában a magyar termékek, alkotások exportjának elősegítésében komoly szerep jutott a külföldi magyar követségeknek is. Gulden jól ismerte Pelényi János washingtoni magyar követet és feleségét, és természetesen szerette volna meglátogatni őket is.[22] „Pelényiék Európában vannak –, sajna, mert Pelényiné be akart volna egy-két cégnél mutatni engem.”[23] „Martin S. China Shop. Washington. Meglehetősen hűvös volt, »rém előkelő«, itt úgy látom, szükséges lesz majd Pelényinét egy kis »előfőzésre« felkérni, így »behavazódva« csak leereszkedően fogadtak. Kellő előkészítés után azonban ezt lehetne itt Washingtonban a legjobb service vevőnk.”[24] Mindkét forrásrészletből látszik, hogy milyen fontos szerepe lett volna nemcsak a követnek, hanem a már idézett informális csatornákon keresztül a követ feleségének is Herend megismertetésében. Természetesen ez – más léptékekkel ugyan, de – a hazai politikai és gazdasági életben is megfigyelhető volt. Gulden egyik levelében saját példájukon keresztül világítja meg mindezt. „Edmee ittléte üzletileg is roppant előnyös, egy országban sem olyan fontos, mint itt, ahol a privát szálak nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy ebben a hecces légkörben az ember ügyét elővegyék és foglalkozzanak vele.”[25]

A privát kapcsolatok mellett nem kell ismét bizonyítani, milyen meghatározó szerepe is volt a nagypolitikának a gazdaság működésében. Az európai bizonytalan politikai helyzet természetesen a piac minden szereplőjét érintette. „Én most valamennyiüket megnyugtattam a mi külpolitikai helyzetünket illetőleg, de ha ezután Mr. Fischer[26] visszajön Európából s közben Németország megmozdul, akkor biz Isten senki sem tudhatja mi lesz.”[27]

Gulden Gyula minden találkozóján szóba került a lehetséges háború kérdése, ám ő természetesen igyekezett megnyugtatni partnereit. Egyik fontos érve volt, hogy Charles Hall és több más nagykereskedő az érkező hírek ellenére augusztusban Európába készül. Megnyugtatásuk amiatt volt fontos, hogy a német termékekkel szembeni amerikai bojkott miatt 1938-tól megnőtt az érdeklődés például a magyar termékek, így a herendi porcelánok iránt is. Ez pedig hatalmas lehetőséget jelentett az amerikai piacon való erőteljesebb jelenlétre. Gulden kintléte alatt megpróbált tehát minél több lehetséges megrendelővel tárgyalni. Ebben komoly segítséget kapott amerikai partnerüktől, Charles Halléktól is. „Megjegyzem, Hallék igen ügyesen lanszírozták[28] személyemet is, lefényképeztek és megjelentettek szakújságukban, mindezt azért, hogy a Herend szó minél ismertebb legyen.”[29]

Gulden útja végén azt konstatálhatta, hogy az előzetesen vártaktól eltérően az étkészletekkel szemben például sokkal inkább a dísztárgyak iránt mutatkozott érdeklődés. „New York legelelőkelőbb és legdrágább áruháza. Nem is tekintik már magukat áruháznak, de méretei, felépítése szerint az. Különösen olyan figurák érdeklik, amelyekkel asztalt lehet díszíteni és amelyek valamelyest tartó felett rendelkeznek, amelyekbe virágot lehet tenni. A figurák 12–25 cm magasak legyenek, ne legyenek túl nehézkesek.”[30]

A vezérigazgató jól ismerte a tengerentúli fogyasztási szokásokat, mégis a helyben tapasztaltak bizonyos termékek esetében őt is meglepték. „Jellemző az amerikai viszonyokra – ahol a tálakat kristályból és ezüstből tartják főleg (különösen az »előkelőségek«) –, hogy étkészletekből csakis tányért és csészét mutatnak be és tartanak raktáron, de ezekből azután a legfinomabbakat. Egész külön könyvtáruk és mintagyűjteményük van az amerikai családok címerével.”[31]

A világkiállítás

■ Bár Gulden és felesége hivatalosan a világkiállításra utaztak a tengerentúlra, a minden várakozását felülmúló tempó, sorozatos üzleti tárgyalásai miatt alig volt alkalma kilátogatni oda. Levelei szerint az öt hét alatt mindössze háromszor jutott el a kiállítás helyszínére. Egyrészt messze volt a belvárostól, másrészt Gulden meglehetősen drágának is találta. Végül azonban mégsem csak ezek miatt jelent meg olyan ritkán a kiállításon. Kereskedelmi partnerei már a megérkezését követően jelezték felé, hogy komoly üzleteket nem elsősorban a pavilonban, hanem a városban zajló formális és informális találkozókon lehet kötni. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a világkiállítás ne lett volna fontos a vezérigazgató számára, bár a kiállítótérrel nem volt teljesen elégedett. „A kiállításon voltam, de még csak rövid vendégszereplésre. Az egész óriási nagyméretű és igazán szép. A magyar pavillon piciny és több tekintetben nem sikerült. A mi kiállításunk – egy kisebbszerű vitrin –, hogy ne mondjam, inkább pocsék."[32]

A pavilon mellett mindhárom alkalommal meglátogatta a magyar éttermet is, nem sokkal hazautazásuk előtt itt látta vendégül legfőbb amerikai partnerét is. „Ma este a magyar pavillon vendéglőjében vacsorát adtam a Hall család részére. Mr. Hallnak nagyon tetszettek a magyar vendéglő berendezés-mintáival készült porcelánjaink. Szeretne belőle 12 hamutálat, 12 cigarettás dobozt."[33] Ez az idézet jól kifejezi, milyen szerepe volt a pavilonnak, Gulden üzleti érzékének és az informális találkozónak a porcelántárgyak értékesítésében.

Az út megtervezésénél nemcsak New Yorkkal, hanem Washingtonnal és Philadelphiával is kalkulált. A New York-i üzleti tempó miatt azonban ebben a két városban csak néhány napot tartózkodott, így nagyon megismernie sem volt ideje őket. Első benyomásai ellentmondásosak voltak.

„Washington egy előkelő, gyönyörű város – széles boulevardok fásítva és emellett remek parkok, körülvéve szebbnél szebb, hatalmas középületekkel, emlékművekkel, kifejezetten egy reprezentatív jellegű hely, hatszázezer lakos. Philadelphia ezzel szemben egy hatalmas ipari hely kétmillió lakossal, emellett azonban egy csúnya kis vidéki város benyomását kelti, szűk utcák, piszkosak stb. Ezzel szemben a vasút több, mint félórát robog ipartelepeken, míg befut a városba."[34]

E néhány napos távollét után visszatért New Yorkba, és már a lehetséges exportügyeket és az európai találkozókat kezdte intézni.

Herend szempontjából a látogatás legfontosabb hozadéka a Charles Hall céggel kötött megállapodás mellett az volt, hogy Gulden személyesen kereshette fel a keleti part legmeghatározóbb üzleteit, illetve jelenlétével hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai vállalkozások európai üzleti körútjuk útitervébe Herendet is felvegyék. Ez utóbbi a háború kitörése miatt mégsem valósulhatott meg, hiszen a bizonytalan európai politikai helyzet miatt addig is aggódó amerikai utazók elvétve, majd a hadviselést követően már egyáltalán nem jöttek Magyarországra. Érdekes ugyanakkor, hogy legfontosabb partnerük, Charles Hall augusztusban, néhány héttel a háború kitörése előtt még ellátogatott Herendre.

Az 1939-es esztendő a háború kitörése ellenére rekordbevételt hozott, hiszen kétszer annyi pengő értékben exportáltak termékeket az USA-ba, mint egy évvel korábban.[35] Ehhez a sikerhez kellett egyrészt a német termékek amerikai bojkottja, másrészt a világkiállítás sikere és Gulden amerikai üzletkötése. A világkiállítás és a New York-i üzleti út eredményeit sajnos a háború miatt nem lehet egyértelműen megítélni. A vállalati statisztikákból az látszik, hogy 1940-ben a háborús helyzet ellenére több bevétel volt, mint 1938-ban, viszont csak feleannyi, mint 1939-ben.[36]

Az USA-nak küldött magyar hadüzenet a porcelántárgyak exportját is megszüntette, így 1941-ben már csak 1373 pengő értékben érkezett valuta Herend számlájára.

Gulden Gyula és családja kilenc évvel később ismét New Yorkba érkezett, ám ekkor már nem rövid üzleti út, hanem a kényszerű emigráció miatt.

■ JEGYZETEK

1. A világkiállítás két megbízott szervezője többek között a *Magyar Iparművészet* 1939. 8. számában közölt összefoglalót az eseményről.
2. Gulden Gyula (1898, Budapest – 1979, Syracuse, USA). Német apától és angol anyától született, iskoláit Budapesten végezte. 1923-ban került a Herendi Porcelángyár Rt-hez, 1926-ban ügyvezető igazgató lett és az 1930-as évek közepére többségi részvénytulajdonos. Számtalan szakmai tisztsége mellett 1938-tól tiszteletbeli portugál alkonzul lett, 1944. október 29 és december 8. között pedig ő

vezette a budapesti követséget. 1944. december 9-én távozott Magyarországról, 1948-ig Svájcban, majd az Amerikai Egyesült Államokban élt családjával.
3. Eőry Áron: *Utazásírók mérlegen. Három Amerikáról szóló útleírás az 1920-as évek első feléből.* Átjáró (2.) 2014. 1.sz. 45–58; Glant Tibor: *Amerikás könyvek és Amerika-kép a két világháború közötti Magyarországon.* In: *„Minden gondolatomra számtalan másik árnya hull…" Emlékkönyv Frank Tibor 60. születésnapjára.* Bp., 2008. 79–85.
4. Lásd példának Kovaltsik Sándor: *Utazásaim, külföldi élményeim. Amíg a piccolóból szakember lesz.* Bp., 1931; Drozdy Győző: *Amerika.* Bp., 1924.
5. Az OMIT Közleményei 1938. október 29. 42.sz. 67.
6. Szablya János (1880, Budapest – 1966, Vancouver, USA) mérnök, 1900-tól a Ganz és Társa Rt. alkalmazottja, később az Országos Iparművészeti Társulat tagja, majd elnöke. 1938-tól a Herendi Porcelángyár Rt. igazgatósági tagja.
7. 8 Órai Újság 1939. január 26. 5.
8. Gulden Gyula feljegyzése az 1938. november 21-én az OMIT-ban tartott megbeszélésről. In: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL VeML) Herendi Porcelángyár Rt. iratai. XI.46.c.aa. VIII.4. tétel
9. Magyar Exportkurír 1939. május 16. 3.
10. Pesti Napló 1939. június 18. 15.
11. Magyar Újság 1933. augusztus 19. 5. Gulden a siker érdekében természetesen nemcsak a kiállítással, hanem a vállalat és a kiállított termékek propagálásával is foglalkozott. A rendezvény ideje alatt több hirdetés is megjelent az amerikai Magyar Újságban és a hozzá kapcsolódó társadalmi eseményeken is jelen volt a magyar márka. Sőt az amerikai magyarok örömére és természetesen családi érdekeltségei révén Herend után a Gerbeaud-termékek is megérkeztek a kiállításra.
12. A Charles Hall cég központja, a Hall House a 3 East 40th Street, NY címen volt található.
13. Amíg 1934-ben 22 420, 1936-ban 21 285 pengő bevétele származott a vállalatnak az USA-exportból, addig 1937-ben már 61 328. MNL VeML XI.46.c.ee.10. tétel
14. Szűts István Gergely: *A műhelytől a szalonig. A Herendi Porcelánmanufaktúra a Monarchia idején.* Veszprém, 2011.
15. Edmee Pittard (1904, Genf – 1996, Syracuse USA). Gulden Gyula 1923-ban vette feleségül Edmeet, akinek édesanyja Gerbeaud Gabriella, édesapja pedig Edmond Pittard genfi jogász, egyetemi tanár volt. Egy lányuk született.
16. „New York vagyona, gazdagsága és gyönyörűsége a 23 kilométer hosszú Fifth Avenuen jelentkezik legszembeötlőbben. A zárkózott dollárkirályok exkluzív előkelőségéé volt ez az ucca. Ma már azonban napról napra zajosabbá válik és a magánpalotákat klubbok, irodák, szállók és elegáns üzletek kezdik elfoglalni. A haute-volée pedig a Hudson partjára, a Riverside-ra költözik." In: Drozdy 29.
17. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 24.
18. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 24.
19. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 24
20. A *hecc* szó ebben az időszakban zavarba ejtő, mozgalmas helyzeteket, kavarodást jelentett.
21. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 9.
22. Pelényi János (1885, Budapest – 1974, Hanover, USA). Iskoláit Budapesten és Bécsben végezte. 1907-ben a császárváros konzuli akadémiáján diplomázott, 1909 és 1916 között az USA-ban töltött be konzuli feladatokat. 1923 és 1930 között a washingtoni magyar követségen dolgozott, időközben feleségül vette egy amerikai vasúttulajdonos lányát, így családi szálakon keresztül kiváló kapcsolatokat épített ki amerikai politikai és gazdasági körökkel. 1933 és 1940 között washingtoni magyar követ.
23. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 1.
24. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 3.
25. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 9.
26. A Fischer Bruce & Co. Philadelphia legnagyobb és legmeghatározóbb díszműárukat forgalmazó vállalata, áruháza volt. A Herendi Porcelángyár Rt. 1938-ban és 1939-ben állt rövid ideig kapcsolatban velük.
27. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 20.
28. A szó korabeli jelentése, felkarolni, támogatni.
29. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 9.
30. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 20.
31. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 20.
32. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. június 24.
33. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. július 12.
34. MNL VeML XI.46.c.aa.VII.4. tétel. 1939. augusztus 1.
35. Amíg 1938-ban 44 153 pengő értékben értékesítetek porcelántárgyakat az USA-ban, addig egy évvel később már 88 952 pengő összegben. MNL VeML XI.46.c.ee.10. tétel
36. 1940-ben 53 083 pengő értékben érkezett valuta az USA-ból. MNL VeML XI. 46.c.ee.10. tétel

ONDREJČÁK ESZTER

ANTON STRAKA CSEHSZLOVÁK KULTÚRATTASÉ ÉS „MAGYAR BARÁTAI"

Ember szóljon az emberhez, szeresse az embert. Nehezen tudom megérteni azokat, akik egy nemzetet gyűlölni tudnak. Ostoba politikusokat, uszító újságokat lehet gyűlölni, de egy népet, a valódi embert – soha. Ha megismerjük egy nemzet szellemi reprezentánsait, emberi íróit, rajtuk keresztül megszeretjük a nemzetet.
(KAREL ČAPEK nyilatkozata Nádass József leírásában)[1]

■ Az 1950-es évektől egészen a kilencvenes évek közepéig jelentős szakirodalom készült Anton Strakáról, a két világháború között Budapesten is tevékenykedő csehszlovák kultúrattaséról. Leginkább kortársai emlékeztek meg a harmincas évekről. Például az *Apollo* főszerkesztője és Straka munkatársa, Gál István, aki sorra adta ki cikkeit József Attiláról, Lukáčról és Strakáról, de Szántó György, Straka barátja is jelentős cikkeket jelentetett meg. Ők ketten voltak azok, akik Straka emlékét legerősebben őrizték 1945-ben bekövetkezett halála után. Többnyire az *Irodalmi Szemlé*be, *Népszabadság*ba, *Tiszatáj*ba és *Filológiai Közlöny*be írt cikkeik mellett levelezésének egy kis hányadát is közreadták. Levelezést közölt továbbá Patyi Sándor, Sára Péter és Sándor László is, utóbbi Straka utolsó éveiben folytatott egy évig tartó levelezésüket bocsátotta közre.[2]

Irodalomtörténeti szempontból mindenekelőtt az egy évvel későbbi *Dějiny a národy* és a *Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből* című kötetek huszadik századi irodalommal kapcsolatos tanulmányai érdemelnek különösebb figyelmet.

Érdekes az a hallgatás, ami Straka eltűnését követte, ez valószínűleg a politikai légkörnek volt tulajdonítható, de az is lehet, hogy családtagjai, barátai reménykedtek, hátha visszatér még hozzájuk. Megfigyelhető az is, hogy a kilencvenes évek közepétől egészen 2003-ig nem jelent meg egyik közép-európai országban sem jelentős mű Strakáról. 2003-ban azonban, mintha csak pótolni akarnák ezt a hiányt, a Szlovákiai Magyar Írók Társasága által szervezett pozsonyi tudományos tanácskozáson elhangzik Turczel Lajos kiváló előadása *Anton Straka teljesebb portréja* címmel, amelyben széles körű tevékenységét méltatja; Budapesten pedig megrendezésre kerül az Anton Straka 110. évfordulója alkalmából rendezett konferencia a Cseh Centrumban, ahol nyolc előadó mutatja be a szlovák nemzetiségű, Kassán született csehszlovák kultúrattasé életét, munkásságát, jelentőségét. 3 órai kezdettel a Bohemia Baráti Kör, a Zuglói Szlovákok Önkormányzata, a Cseh Centrum és a Szlovák Intézet munkatársai, illetve Csoma Borbála és Straka dédunokája, Martin Palán felavatja egykori budapesti lakásánál, az Amerikai út 37. szám alatti villa falánál elhelyezett emléktáblát, és kiadják az egyetlen kétnyelvű monográfiát, a Csoma Borbála által készített *„Hidat verj, ne éket!"* című könyvet. 2003-tól minden évben megünneplik a két világháború közötti csehszlovák kulturális attasé évfordulóját Budapesten, az Amerikai út 37. szám alatti villánál, a „péntek esték" színhelyén.

Ki volt ez a Straka? És milyen szerepet töltött be a két világháború között a csehszlovák–magyar irodalmi életben? Erre a kérdésre eddig csak homályos választ adhattunk. A kortársak cikkei néhol pontatlanok, a korabeli szépirodalomban felvázolt emlékezések, illetve a családtagok, barátok visszaemlékezései nem mindig tekinthetők

megbízhatónak. Az Országos Széchényi Könyvtárban, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, a Magyar Országos Levéltárban és a prágai Külügyminisztériumi Levéltárban fennmaradt források, könyvek és cikkek keveset árultak el eddig róla. Hiányoztak a kirakós játék utolsó, legjelentősebb darabjai, így csak hézagos ismereteink voltak ez idáig tevékenységéről.

Most azonban sikerült felkutatni Straka fennmaradt hagyatékát Prágában, aminek digitalizált változata az MTA Könyvtára és Információs Központja igazgatójának, Monok Istvánnak és a Straka-örökösöknek, Martin Palánnak és Věra Palánovának köszönhetően most már az MTA Könyvtára tulajdonában van. A kéziratos hagyaték digitalizálását (több mint 7000 felvétel) a könyvtár munkatársai, Horányi Károly és Láng Klára végezték. A kiküldetést Gál Jenő, a prágai Károly Egyetem magyar tanára segítette. A kutatóutat Kabdebó Lóránt professzor, a Miskolci Egyetem tanára, a Szabó Lőrinc Kutatóhely vezetője és Kulcsár Szabó Ernő akadémikus, az ELTE Magyar Irodalom– és Kultúratudományi Intézet igazgatója tette lehetővé.[3]

Ezenkívül a budapesti Volkmann utca 8. szám alatti lakásból, Szabó Lőrinc könyvtárából megmaradt levelek, könyvbejegyzések kerültek elő. Az itt többségben levő magyar, német és francia könyvek mellett szlovák és cseh költők, írók művei is nagy számban fordulnak elő. Mindenekelőtt Emil B. Lukáč szlovák költő és František Halas cseh költő munkái. Például az *Anyókák* (*Staré Ženy*), amelyet Anton Straka fordításában 1937-ben közös vállalkozásban adott ki a Szép Szó Budapesten és az Eugen Prager Kiadó Pozsonyban. Benne kis nyomtatott lapon a fordító ajánlása: „Szíves megemlékezéssel és igaz barátsággal ajánlja Anton Straka."

Halas másik kötetének, a *Tvář*nak címlapján szintén ajánlás olvasható cseh nyelven. Benne az *Anyókák* gépelt irata,[4] a költő levélborítékja és cseh nyelvű kéziratos levele Szabó Lőrinchez. Az ajánlás és levél szövegének kétnyelvű (gépelt) változata is fennmaradt a kötetben. A cseh levél magyarra való átültetését Straka végezte. Az ő hagyatékában is megmaradt egy másolata. Az ajánlás fordítása a következő: „Szabó Lőrincnek a költőnek forrón s emlékére egy találkozásnak a »Poézisben« az ő F. Halas-a. Prága, dátum." A levél fordítása pedig: „Igen nagy örömöm van az Ön üdvözletéből s az Ön fordításaiból. A költő a költőnek nem kell hogy sokat mondjon ahhoz, hogy megértsék egymást. Néha ez hallgatással jobban megy, mint szavakkal. Kívánnám magamnak, hogy ilyen hallgatás legyen közöttünk. Az Ön verse, amelyet fordításban elolvastam, annyit beszélt nekem Önről, hogy szeretem Önt. Igen, »homlokodtól fölfelé!« Küldöm Önnek a legutolsó könyvemet. Jöjjön el Prágába s hozza el a barátait is és az én üdvözleteim nem csak az enyémek – a többiek nevében is mondom. Tegye meg ezt! Szép lesz ez, elmegyünk valami melankolikus vándorlásra mindaz után, ami itt szép éjjel és nappal. Gondoljon majd néha ismét reám! Kézszorítással az Ön F. Halas-a."[5]

A *Tvář*ban hevert továbbá Straka saját kezű aláírásával ellátott levele is Szabó Lőrinchez (1933. február 24.): „Kedves Szabó úr! Mellékelten küldöm vissza Fr. Halas levelét s a dedikált könyvet a levél s a dedikáció magyar fordításával. Megjegyzem, hogy Halas evvel a verseskönyvével nyerte el a cseh-szlovák irodalmi állami díjat a mult év őszén. Nyersen lefordítottam Halas 3 versét ebből az uj könyvből, talán érdekelni fogják Önt.[6] Továbbá csatolom a »Slovenské Pohľady« c. szlovák irodalmi lap ezévi első számát. A 36. oldalon ott találja »Homlokodtól fölfelé« c. versének igen jól sikerült szlovák fordítását Emil B. Lukáčtól, akivel bizonyára találkozott a PEN club kongresszusán Budapesten."[7]

Szabó Lőrinc 1935. május 20-án költözött családjával a ház első emeletére, kétszoba-konyhás lakásba. Dolgozószobájában található könyveit hosszú évek alatt gyűjtötte össze. Van, amelyet vásárlás útján szerzett be, de jelentős az ajándékozott, dedikációkkal ellátott művek száma is. Az itt található gyűjtemény 1957-ben 5 és fél ezer tételből állt. Azóta nem gyarapodott.[8] Ifj. Szabó Lőrinc, a versekből ismert Lóci halála után a Szabó Lőrinc-örökösöknek, különösen Szabó Lőrincné Blazovits Évának köszönhetően a könyvtár ma kutatás céljából látogatható. Ropolyi Lajos, a Szabó Lőrinc Alapítvány intéző bizottsági elnöke felügyelete alá tartozik a könyvtár és a dolgozószoba tárgyi, szellemi emlékeinek őrzése.

Trianon után Magyarországon hiányzott a hivatalos együttműködésre való készség az 1918-ban létrejött csehszlovák állammal. Ezt az időszakot az elzárkózás és politikai ellentétek kiéleződése jellemzi. Magyarországon sérelmezték az országhatárok igazságtalan kijelölését, az autokratikus Horthy-rendszer pedig rossz szemmel nézte a csehszlovák–magyar kulturális közeledéseket. Hiányzott a szlovák nemzeti emancipáció elfogadása Csehszlovákiában, és erősödtek a nacionalista nézetek is. A hivatalos magyar politika elítélte a szomszédos országhoz való közeledést, és minden ilyen irányú kezdeményezést nemzetietlennek nyilvánított.

A húszas évek második felétől a harmincas évek elejéig a csehszlovák–magyar közeledési kísérletek még inkább beszűkülnek, a két ország politikájára a kölcsönös bizalmatlanság a jellemző. Ennek ellenére 1931 szeptemberében Pozsonyban megrendezésre kerül a Sarló mozgalom kongresszusa, melynek tagjai már toleránsabb nézetet képviselnek. Az *Apollo* folyóirat mellett ez a mozgalom a szomszéd népek barátságának kiépítését szorgalmazza. 1930. november közepén Móricz Zsigmond utazik Csehszlovákiába. Előbb Pozsonyban tart előadást a *Nyugat*ról és a magyar irodalomról, majd Prágában ad elő nemzetközi irodalmi problémákról. Hazaérkezése után azonnal támadások kereszttüzébe kerül. Két évvel később megjelenik Prágában Bohumil Miller Ady-kötete, 1935-ben pedig Mirek Elpl válogatása. A pozsonyi és bécsi magyar sajtó, a *Jövő*, a *Tűz*, a *Bécsi Magyar Újság* érdeklődni kezd a szomszéd népek irodalma iránt, a *Korunk* haladó világnézetet képvisel, az *Új szó* szerkesztőségi programja pedig már a kelet-európai együttműködést hirdeti.

Ebben a légkörben kezdi meg munkáját Anton Straka csehszlovák kultúrattasé Budapesten, 1925-ben. Az első csehszlovák–magyar együttműködésről készült nyilatkozatát magyar folyóiratban 1931 májusában jelenteti meg. A *Literatura*ba ezt írja: „Hogy a nemzetek egymást megérthessék, előbb meg kell egymást ismerniök, s itt a kultúra a legfőbb specializáló, de egyszersmind összekötő terület. A nemzetek irodalmában, zenéjében s művészetében tükröződik vissza a népek lelke, szíve, s a szívek és lelkek összedobbanásában gyakran elegendő egy tekintet, egy kézszorítás. Mindig nagyon boldog vagyok, ha kölcsönös kulturális akciók szerény munkatársa lehetek s bizton remélem, hogy a jövő mindinkább meg fogja ezeket a törekvéseket könnyíteni."[9] Ebben a szellemiségben végzi egész élete során „összekötő" munkáját.

1932 körül megkezdi Karel Čapek prágai szalonjának mintájára a „péntek esték" szervezését, a csehszlovák–magyar kulturális közeledés legfontosabb eseményét. A Straka-hagyatékban fennmaradt „péntek esték" notesze bizonyítja, hogy ezeken az irodalmi, művészeti teadélutánokon, estéken több mint száz cseh, szlovák és magyar író, költő, újságíró és művész vett részt. József Attila nevét majdnem minden péntek esti bejegyzésnél ott találjuk.

Ezeken a találkozókon vetődött fel az a gondolat, hogy el kellene készíteni a cseh és szlovák költők antológiáját magyar írók fordításaiban, még 1932-ben. Ezt a gondolatot aztán tett követte, Straka vezérletével József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Patai Edith, Horváth Béla, Komlós Aladár és Berzy András hozzáfogtak a műfordításokhoz. Elkészültek a legnagyobb cseh és szlovák költők válogatott versei, a Horáé, Smreké, Bezručé, Wolkeré, Vilém Závadáé, Ivan Kraskoé és sokan másoké. A szlovák verseket mind Darvas János fordította. Így került be 18 cseh és 13 szlovák költő verse az antológiába, 8 magyar fordító munkájában. Az előszó megírására Straka Szabó Lőrincet kérte fel, a bevezetés azonban kimaradt a kötetből.[10]

A *Cseh és szlovák költők antológiája* (1936) beteljesítette feladatát, az első jelentős kezdeményezés lett három nemzet között, és közel hozta Horát, Halast, sok más cseh és szlovák költővel együtt magyar kortársaihoz.

Josef Hora látogatása ebben a körben, 1935-ben nagy visszhangot váltott ki. Erről így ír Straka november 16-i levelében József Attilának: „Holnap, pénteken este […] összejön nálam a rendes pénteki társaság – vendégünk lesz Josef Hora Prágából. Össze akarom hozni a magyar írókkal. Kérlek, jertek el ti is – már mint Hora verseinek a fordítója is kell hogy nálam légy. Emlékszel a verseire: »Könyvek az asztalon« és »Szívem testvére az idő.«[11] – Kosztolányi és Szabó Lőrinc is eljönnek."[12]

József Attila akkoriban a kb. 3 perces gyaloglásnyira eső Korong utca 6. szám alatt lakott, így közelebb kerülhetett Strakához. 1932 decemberében Szántó Juditnak írt leveléből kiderül, hogy Strakától akart ekkortájt 60 pengős csekkbefizetést kérni cipőre és egyebekre.[13] Január 28-án már Babitsnak ír, akit korábban megbántott, és kisebb összeget kér a Baumgarten Alapítványtól, mert feleségével együtt éheznek.[14]

József Attila mindig is Csehszlovákiába szeretett volna utazni. Strakát vízumkérés miatt kereste meg, Szántó Judit szerint 1930 áprilisában.[15] Ettől kezdve életük végéig tartó szilárd és mély barátságot kötöttek.

A magyar költőnek szerepe volt abban is, hogy 1937-ben megjelenhetett Straka Halas *Anyókák* című verséről készített műfordítása. A PIM Kézirattára megőrizte ennek a versnek a születési munkálatait. A Szabó Lőrinc könyvtárában talált gépelt vers irata itt József Attila és Straka javításaival olvasható.[16] Az antológiába Halas versei mindegyikét Szabó Lőrinc fordította. Ezt a verset azonban nem, és Nádass József halála előtti telefonbeszélgetéséből tudjuk, hogy később szemrehányást tettek maguknak, mivel egykét sort azért meg kellett volna változtatniuk. Straka eredetileg Szabó Lőrincet kérte fel a fordításra, aki azzal utasította el, hogy ennél jobbat úgysem tudna csinálni belőle.[17]

Szabó Lőrinc és Korzáti Erzsébet Straka segítségével utazta körbe Csehszlovákiát 1933. augusztus első két hetében. Ez a kirándulóút volt a leghosszabb Szabó Lőrinc külföldi útjai közül, és ez volt a leghosszabb időszak is, amit együtt tölthettek. Július 14-én így ír erről Straka: „A fiatal magyar nemzedék legnagyobb költője, Szabó Lőrinc úr útra készülődik a szünidőben Csehszlovákiába, hogy ismerkedjék a viszonyokkal, és érintkezésbe lépjen csehszlovák irodalmi körökkel."[18]

Vékesné Korzáti Erzsébet csehszlovákiai útinaplója részletesen beszámol az útról. A *Huszonöt év* című kiadványban helyett kapott írás első dátuma augusztus elseje. Ekkor szálltak fel a Prága felé tartó vonatra Budapestről, és érkeztek meg Pozsonyba. Az út „a Vág völgyét, Stubnyafürdőt, a Tátrát érintette, majd bejárta majdnem a teljes Csehországot keresztül-kasul, s a Szász-Cseh Svájcon át Drezdába is elvitt."[19] Ez alatt az idő alatt Szabó Lőrinc folyamatos levelezést folytatott feleségével, így a kirándulás részleteit ezekből a levelekből is megismerhetjük.

A *Harminchat év* című gyűjteményben olvasható Szabó Lőrinc Stubnyafürdőről küldött levele az akkor Debrecenben vendégeskedő feleség, Mikes Klára számára, augusztus 2-án: „…kb. egy időben érkeztünk: maguk Debrecenbe, én hirtelen kanyarral ide Stubnyára. Szerettem volna mindenekelőtt Straka dr.-t látni, beszélnivalóm is lett volna vele. De nincs otthon, pár napja kirándult családostul a Fátrába, minden percben várják haza. Ha reggelig nem jön, megyek tovább Brünn felé."[20] Blanskóból jelzi augusztus 4-én, hogy az Óriáshegységbe készülődik. Innen írja feleségének: „Nagyon hálás vagyok Strakának, szeretnék vele lenni hirtelenében – talán búcsúzáskor visszamegyek még hozzá."[21]

Levelei közül legérdekesebb az augusztus 9-én Prágából küldött képeslap, amely a Barrandovi teraszokat ábrázolja. Ezt a képeslapot a kor legjelentősebb szláv költői írták alá; Smrek, Prídavok, Hora, Závada, Halas, Egon Hostovsky. A hetedik név a Palkovičé.[22]

Korzáti Erzsébet útinaplójának legutolsó ismert bejegyzése Prágába érkezésüket jelöli 9–10-én: „Be is értünk pontosan. A Wilson pu.-ra futottunk be és a Hoover úti, szomszédos Hotel Wilsonban szálltunk meg, egy elsőrendű szállodában. Még este sétálgattunk a város legragyogóbb pontján, a Vencel téren."[23] A Wilson pályaudvarnál található hotelt a kommunizmus alatt lerombolták, most autópálya áll a helyén, nevét pedig a pályaudvartól nem messze levő Hotel Wilson tartja fenn. A *Terasy Barrandov* épülete, ahol egykor a magyar költő barátaival uzsonnázott, romos állapotban áll Prága külvárosának egyik legszebb turista látogatóhelyén.

A napló további részei, amelyek Prágáról, a Prága környéki kirándulásokról, Pilsenről, Karlsbadról, Marienbadról, Chebről, a második prágai tartózkodásról, Bodenbachról és Drezdáról számolhattak be, elvesztek. Az úti beszámoló ismerősöknek és barátoknak íródott. A háború alatt megrongálódott, de a maradvány felhasználásával Szabó Lőrinc lediktálta szövegét.[24] Ezenkívül verseiben is megörökítette a csehszlovákiai utazás emlékét. *Idegen* című költeménye az Óriáshegységben látottakról szól, amelynek magyarázatát így adja meg a költő a *Vers és valóság*ban: „Ez meg csehszlovákiai vers. A *Szabad Nép* pár héttel ezelőtt egy tátrai levélben említi, hogy Anton Straka […] jóban volt velem; idézi is egy levélrészletét hozzám. […] Ez a Straka nekem

nagyon jó barátom volt, és mi ketten dolgoztunk együtt a cseh–magyar kultúr-barátságon, és nem azok, akiket emlegetni szoktak. […] Strakától kaptam magamnak és külön Erzsikének II. osztályú gyorsvonati szabadjegyet egy egész hónapra az összes cseh vasútra… […] Én semmiféle kötelezettséget nem vállaltam a szabadjegyekért, egyetlenegy cikknek a megírását sem. »Nem baj, nekünk megéri, hogy Sz. L. egyáltalán tud a mi valóságos életünkről és szépségeinkről!«" – mondta Straka.[25] A verset később Szabó Lőrinc a *Különbéke* című kötetbe válogatta be.

Korzáti Erzsébet halála után, *A huszonhatodik év* szonettjeinek 18. darabjában *Hova?* címmel teszi fel a Villon-fordító a francia költő szavaihoz hasonlóan a kérdést, hová tűnt kedvese és jó barátja, a hű Straka? A vers magyarázatából kiderül, hogy ő figyelmeztette őket annak idején a Macocha barlangra.

Strakával Szabó Lőrinc és Korzáti Erzsébet útjuk során nem találkoztak. Az MTA Könyvtárában található augusztus 6-i levél viszont bizonyítja hű barátságukat: „Kedves jó Barátom! Roppantul sajnálom, hogy itt nem találkoztunk, de nem is sejtettem, hogy erre fogsz utazni, hisz a terv másként szólt! Még ha legalább előre értesítettél volna! Nem is tudom kimondani, mennyire örültem volna, ha itt együtt töltöttünk volna egypár napot. Juj, de bosszant a dolog! Annál inkább megörültem kedves soraidnak, amelyeket itt hagytál. Hidd el, bennem is ugyanaz az őszinte, odaadó és mélységes barátság él, amilyet a Te kedves soraidból olvastam. Nagyon boldog vagyok, hogy Téged boldognak látlak, s hogy Neked oly nagy örömöt szerezhettem!"[26]

Kabdebó Lóránt 2005. október 15-én – a csehszlovákiai utazás emlékére – a Brünn melletti Macocha szakadéknál, a Hotel Macocha turistaszálló falán leleplezte Szabó Lőrinc emléktábláját. Az emléktábla Szilaveczky István érsekújvári szobrászművész alkotása, fekete indiai gránitból készült, amit a Miskolci Egyetem, az Anyanyelvi Konferencia és a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége készíttetett. Jelenleg az emléktábla új helyére való költöztetését várja.

Egy másik emléktábla felállítását tervezzük most a Straka-örökösökkel, Kabdebó Lóránttal és Gál Jenővel együtt Straka egykori prágai lakásánál, a Za Pohořelcem 14. szám alatt. Ez az emléktábla Szabó Lőrinc és Anton Straka hű barátságát, illetve a csehszlovák–magyar kulturális megbékélést szimbolizálná.

Korzáti Erzsébet és Szabó Lőrinc levelezésükben később is megemlítik a csehszlovákiai utazást. Szabó Lőrinc Déda–Bisztrából írja 1935-ben, hogy: „Jó, nagyon jó minden. A legjobb talán az, hogy az Óriáshegységre emlékeztet lépten-nyomon."[27] Korzáti Erzsébet pedig 1933. szeptember 24-én, nem sokkal hazaérkezésük után írja, hogy „Vasárnap d. után én is magára gondoltam […]. A verset is olvastam, a Sztrakáját is láttam (képét az újságban)."[28] Ez a vers az *Idegen* című, amely a *Pesti Napló* szeptember 24-i számában jelent meg, és ugyanez közli Eduard Beneš magyarországi látogatása alkalmából azt a képet is, amelyen Straka üdvözli a csehszlovák külügyminisztert.

Németh László és társai 1935-ös romániai utazását szintén Straka kezdeményezte. Németh László második világháború utáni szláv irodalmi érdeklődése[29] a harmincas évek elejére tehető, amikor is Straka tudomást szerezve az író ilyen irányú tájékozódásáról, felkereste őt lakásában, és könyvekkel látta el.[30]

1936 nyarára József Attilát hívja Prágába: „Sokszor elbeszélgettünk róla, hogy eljönnél ide, megnézni Prágát és megismerni az itteni életet. […] Költségedbe nem kerülne, nálam laknál, mint a Szép Szó szerkesztője vasuti jegyet kapnál s itt csak meglennénk szépen, szerényen! Ha ráérsz, úgy július közepe táján jer el! […] Itt megbeszélnénk egyet s mást – közben júl. 13-án megülnénk a születésnapomat. Az anthológiának itt hallatlan sikere van a csehszlovák körökben is! A lapok szépen írnak róla. Ha kedved tartja, jer el, már csak azért is, hogy az itteni költők megismerjenek téged – a fordítójukat."[31]

József Attila 1937-ben a *Szép Szó* szerkesztőségével együtt készülődött Csehszlovákiába. Az út előtt azonban megbetegedett. Október közepéig még megvolt a remény, hogy a szerkesztőség tagjaival tud utazni, így neve is rajta maradt a tiszteletjegyen és programlistán. Straka hosszú hónapokon át szervezte Nádassal a felolvasóesteket, melyek többek közt a prágai Vencel téri „Zlaté Husy" különtermében és a Přítomnost Klubban valósultak meg.[32]

A fennmaradt, *Szép Szó* szerkesztőségétől származó, Strakának címzett levelek nagyrészt József Attila súlyos betegségéről, majd haláláról szólnak. 1937. augusztus 18-

án: „…valószínűleg olvashattad a lapokban, hogy Attila idegileg nagyon rossz állapotban most szanatóriumban fekszik. Ennek az a következménye, hogy a nála levő Halasfordításodat nem tudjuk elővenni. […] Egyébként remélem, hogy Attila szept. közepére rendbe jön és az októberi utazásban minden bizonnyal részt vehet.” 1937. december 5-én: „…bizonyára hallottad már a rettenetes hírt, Attila meghalt. Mit szóljunk erről, mit beszéljünk. Ha Prágában leszek, majd amit tudok, személyesen elmondok.”[33]

Straka özvegye mondja később Szántó Györgynek, hogy férjét nagyon megviselte Attila halála. Éppen amikor át akarták hozni barátaival, hogy egy kicsit megpihenjen a stószi fürdőben.[34] Straka volt az, aki József Attila halála után a prágai és pozsonyi sajtóba emlékezések sokaságát íratta. Fejtő Ferenc december 22-i levele kifejezi a kettőjük viszonyát: „Nagyon köszönjük megható soraidat, amelyeket József Attila halála alkalmából intéztél hozzánk. Tudjuk, hogy Téged nagyon szeretett s mindig a nagyrabecsülés hangján szólt Rólad. […] Következő számunkat teljes egészében József Attila emlékének szenteljük.”[35]

A „péntek esték”-en megfordult a *Nyugat*, a *Toll*, a *Szép Szó*, a *Századok*, az *Apollo*, *Az Est-Lapok*, a *Literatura* szerkesztőségének majdnem összes tagja. Lukáč, aki szintén részt vett egy ilyen péntek estén, a legteljesebb képét adja ezeknek az összejöveteleknek: „A budapesti Amerikai úton van egy szép villa, a cseh-szlovák követségünk sajtóattaséjának, Straka barátomnak a lakóhelye. Minden pénteken összejön ott a fiatal Magyarország szellemi elitje. Öten, tízen, húszan, mikor hogy, de eljönnek. Nincs ott elfogultság, ámbár nincsen semmi rábeszélés egyik részről sem. Szellemi találkozóhely s ahogy nézem az elmúlt péntekek névsorát, nem kis nevekkel találkozom ott az egyes csoportokból. Attasénk személyes titka, miként nyerte meg a bizalmat, miként oszlatta el a gyanakvást, amely velünk szemben ott általános […]. Nyíltság és egyenértékűség az egyedüli elvek, a költészet és művészet iránti szeretet az egyedüli törvény.”[36]

A kultúrestek azonban csakhamar szemet szúrtak a magyar jobboldali nézeteket valló hivatalnokoknak és újságíróknak. Milotay István, a *Magyarság* lap szerkesztője megtámadta Strakát és körét. 1934. április 29-én még bejelentik a vasárnapi számban a „szlovák Ady”, Lukáč érkezését, május elsején viszont már titokzatos magyar teadélutánoknak nevezik a péntek esti összejöveteleket. A Zilahy szerkesztette *Magyarország*, Szabó Lőrinc akkori munkahelye megvédte ugyan az estéket, és hangoztatta, hogy ezek politikailag semlegesek, csak kulturális, irodalmi célt szolgálnak, de a nacionalista eszmék előretörésével egy időben fokozatosan növekedett az őket ért támadások gyakorisága is. Megfigyelték őket, így csak kávéházakban tudtak találkozni, nemsokára pedig ezt is be kellett szüntetniük. Strakát végül a csehszlovák nagykövetség hazarendelte Prágába. Ekkor már tíz éve dolgozott Budapesten.

Prágába való visszaérkezését követően Straka nem adja fel terveit. Sorra jelenteti meg műfordításait. Lefordítja többek közt Móricz *Légy jó mindhalálig* című regényét és *Barbárok* című elbeszélését, s nekilát a *Hét krajcár*nak is, amit azonban befejezni nem volt lehetősége. Műfordítói munkatársával, Nádass Józseffel lefordítja Ivan Olbracht *Suhaj, a betyár* című művét és Čapek *Dásenká*ját is. Az ő fordításában jelenik meg Jan Weiss *Ezeremeletes ház* (*Dùm o tisíci patrech*) című fantasztikus regénye is 1929-ben.

Szalatnai Rezső az első cseh nyelvű Móricz-fordítást igen jelentős cselekedetnek tartotta. A szöveget elkérte annak érdekében, hogy recenziót írjon róla. Véleménye szerint más úgysem vállalkozna az ismertetésére Pesten.[37] Hogy miért nem, azt 1958-ban az *Irodalomtörténet* számára írt cikkében is kifejti *Móricz Zsigmond előszava a Légy jó mindhalálig cseh kiadásához* címmel. Ebben hivatkozik a két világháború közötti rossz csehszlovák–magyar viszonyra. Szerinte ennek a légkörnek köszönhető, hogy a cseh könyvkiadás sokáig hanyagolta Móricz regényeit, nem véve tudomást róla. Pedig Móriczot ekkortájt rágalmazták és üldözték csehszlovák barátai, baloldali ismeretségei miatt Magyarországon. Így vállalta ezt a fordítói feladatot is Straka magára.

Néhány hónappal később azt írja Szalatnainak, hogy Móricz elbeszéléseiből gyűjteményt készít, és felkéri őt a válogatáshoz. A könyv azonban a háborús körülmények miatt nem jelenhetett meg, mindössze egy fordítás lát napvilágot, a *Barbárok*. Prágából írja május 16-án Szabó Lőrincnek, hogy ennél szebb novellát életében nem olvasott. Megemlíti Babits regényét is, amelyről egy cég, feltehetően a Storché érdeklődött ekkoriban, s ehhez készíti a szinopszist. József Attilának május 24-i levelében pedig arról ír, hogy jelenleg egy Márai-regény van fordítás alatt. Földessy Gyulának 1940. decem-

ber 20-i levelében már azt jelzi, hogy pillanatnyilag Babits regényét és Móricz *Hét krajcár*ját készíti. Ezt Sándor Lászlónak is megírta ugyanezen a napon. Hozzá intézett leveleiben sokszor kitér Móriczra és a magyarországi cseh nyelvű könyvkiadás állapotára. Úgy látja, annak ellenére, hogy Prágában rengeteg magyar regényt, verset fordítottak le, Magyarországon alig jelent meg mű cseh írótól. Véleménye szerint, ha Práger Jenő nem vállalta volna az ilyen munkát, nem jelent volna meg cseh könyv magyarul.

*

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy Anton Straka barátaira, ismerőseire igen jelentős hatást gyakorolt, lelkesítette, inspirálta őket egymás kultúrájának, nyelvének megismerésére. Tipikusan idealista ember volt, aki a költészetben látta azt a hidat, amely három népet, három kultúrát leginkább összekötni képes. A *Cseh és szlovák költők antológiája* mellett egy nagy Ady-kötet volt az álma. Egy olyan cseh nyelvű antológiát akart létrehozni, mely első felében Ady műveit, a másodikban a kor jelentősebb magyar költőit szerepeltette volna. A PIM Kézirattárában megmaradt pár vers az Ady-versek közül, amelyet dr. Hartl és Straka fordított.[38] Hartl nem tudott magyarul, Straka nyersfordításai után dolgozott.

Az *Új magyar lírai antológiáról (Nová maďarská poésie)* megmaradt a vázlat-füzet Straka hagyatékában, és levelek sokasága is, leginkább Sándor Lászlóhoz és Földessy Gyulához címezve. Utóbbit kiváló Ady-szakértőnek tartotta Straka. Kassák, Babits, Szabó, Kosztolányi, Weöres, Tóth, Juhász, Illyés, Győry és mások neveit, verseit tartalmazza ez a füzet. Fordítótársa, dr. Hartl hagyatékában is hevernek ebből az időből, az antológia darabjaiból fontos dokumentumok.[39] Az elkészült versfordítások sohasem jelenhettek meg.

1940. február 8-án Straka nagy Ady-estet rendezett a német elnyomás alatt, ahol a *Magyar jakobinus dalá*t és József Attila *A Dunánál* című költeményének utolsó strófáját olvasta fel saját fordításában. Egy évvel később – baloldali kapcsolatai miatt – háromévnyi börtönbüntetésre ítélik, és a bautzeni börtönbe hurcolják. Ekkor tűnik el iratainak, munkáinak nagy része is. Egyik utolsó feljegyzése hihetetlen emberséget sugároz: „Mily kimondhatatlan s talán kegyetlen szeszélye a sorsnak: a magyarok apám emléktábláját összetörték, szlovák testvéreimre bombákat dobálnak, s csendőrsortüzet vezényelnek, s én bezárkózom a lelkembe s Ady »Magyar Jakobinus dalát« fordítom cseh nyelvre!!!”[40]

Börtönből írt levelei azt mutatják, utolsó éveiben sem szűnt meg az európai humanizmus szellemében gondolkodni. 1940-ben Földessy Gyulának önvallomásszerű nyilatkozatot tesz: „Sohasem buktam karriérre, elismerésre, meg más effélére, ezért nem szeretem a reklámot sem. Nem azért teszem, amit teszek. Jólesett Móricz és Németh M. üdvözlete, szívből viszonzom.”[41] 1943-ban pedig cseh nyelven írja a börtönből: „Én a jövőnkért akarok élni, dolgozni és alkotni, s az eddig elvégzett munkát kívánom folytatni a jelenlegi életformám megváltozását követően is.”[42]

Szabadulása 1944 tavaszára volt várható. Azonban a németek mint politikailag gyanús személyt koncentrációs táborba viszik. Gross-Rosenből írja feleségéhez egyik utolsó fennmaradt levelét német nyelven, 1945. január 7-én. Ebben megköszöni a gondosan csomagolt ennivalót, amit karácsonyra küldött a számára, és üdvözletét küldi barátainak, családtagjainak.

A 2003-ban Budapesten megrendezett konferencián dédunokája közvetítette szavait, aki elmondta, hogy ő kegyelmet nem kért, ő kegyelemre nem várt. Ő igazságot akart. 1942-ben fiának, Milánnak pedig ezt írja: „Én mindig is egy tölgy voltam, Milánka, de nem az erdőben éltem, hanem egy magányos dombon álltam, villámok és viharok gyakran értek engem, elhagyott tölgyet. Megtartottak és tartanak viszont most is gyökereim, melyek drága szülőföldemhez szívósan kötődnek.”[43]

■ JEGYZETEK

A szerző a tanulmány megírásakor *Anton Straka magyarországi kapcsolatai* címmel a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíjában részesült. Köszönet Simon Attila történésznek, Kálmán C. György kritikusnak és Kabdebó Lóránt irodalomtörténésznek a szakmai támogatásáért.

1. A részletet a Straka-hagyatékban (a továbbiakban SH) fennmaradt kézirat alapján közlöm.

2. Sándor László: *Anton Straka kilenc levele 1940-ből*. Helikon 1964/2–3. 256–264. (S. L. a *Korunk* felvidéki szerkesztője.)
3. Az egyhetes kiküldetésről lásd Kabdebó Lóránt: *Tóni, a hű cseh. Budapesti találkozások a Straka–szalonban*. Magyar Nemzet magazin, 2014. dec. 27., 29.; Bővített változat: *A digitalizált Straka-hagyaték Budapesten*. Magyar-Hon-Lap, 2014. dec. 28. http://mkdsz.hu/content/view/35249/210/ Jav., jegyz. ellátta K. L.: *A digitalizált Straka-hagyaték Budapesten*. Irodalmi Szemle Online 2015. jan. 5. http://www.irodalmiszemle.bici.sk/eber/2180-a-straka-hagyatek-az-akademia-koenyvtaraban#
4. Utolsó oldalán Straka aláírásával: „fordította és Zilahy Lajosnak igaz tisztelete és nagyrabecsülése jeléül felajánlja Straka Budapest, 1936. jan. 2. –".
5. Köz. Kabdebó: *i. m.*; Ondrejčák Eszter: *Szabó Lőrinc, Anton Straka magyar barátja*. Prágai Tükör 2014/6. 17–21.
6. A *Dal – Píseň*, a *Kislány a patakon – Děvčátko na řece* és a *Szeszély – Rozmar* c. költeményeket említi Straka. A gépelt irat felső szélén a következő áll: „/Versek az »Arc« című államdíj-nyertes gyűjteményből./" Szabó Lőrinc könyvtára (a továbbiakban SzLK).
7. A SzLK-ban megtalálható *Slovenské Pohľady* c. folyóirat 1933-ban kiadott januári számának címoldalán piros ceruzával, a költő kézírásával az alábbi olvasható: „36. old. Sz. L. versfordítása! »A homlokodtól fölfelé« szlovákúl". A tartalomban aláhúzva szintén piros ceruzával: „*L. Szabó*: Hore od čela. Preložil *Emil B. Lukáč*."
8. *Szabó Lőrinc Könyvtára, I. Magyar szerzők művei*. Szerk. Buda Attila, ME–BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely, Miskolc, 2002. (Szabó Lőrinc Füzetek 3) 3–7; *Szabó Lőrinc Könyvtára, II. Külföldi szerzők művei*. Szerk. Buda Attila. ME–BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely, Miskolc, 2006. (Szabó Lőrinc Füzetek, 6) 3–7.
9. Lásd Gál István: *Anton Straka, József Attila csehszlovák diplomata-barátja*. Filológiai Közlöny 1964/1–2. 188.
10. Lásd Kabdebó: *i. m.*
11. Josef Hora verse József Attila fordításában a *Korunk* 1933. áprilisi számában jelent meg. 1936 áprilisában a *Szép Szó* is közölte.
12. Patyi Sándor: *József Attila leveleiből*. ItK 1955/2. 225.
13. József Attila *Művei*: *Tanulmányok, cikkek, levelek I–II.* Szerk. Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi, Bp., 1977. 651.
14. Uo. 653–654.
15. Lásd Szántó Judit: *József Attila műfordításairól*. Csillag 1954/8. 1506. Zsolt Béla 1930. ápr. 8-i levelében fordul Strakához ingyenes vízumkéréssel József Attila számára.
16. PIM K. RA. 626.
17. Szántó György: *Halas, Straka és a magyarok*. ISz 1976/9. 848. Méliusz József Temesvárról küldött levelében dicséri az *Anyókák* c. fordítást: „Köszönet az Anyókák pompás fordításáért. A költeményt valamelyik folyóiratunkban teszem közzé. Mi, haladó szellemű ifjú erdélyi magyarok a mostani nehéz időkben teljes súlyunkkal a demokratikus Csehszlovák Köztársaság oldalán állunk. A Gondviselés óvja hazátokat, amely minden európai magyarnak második hazája." (A részlet nem Méliusz eredeti magyar nyelvű levele – Sz. Gy.) *Uo.*
18. Gál István: *Anton Straka levelei Szabó Lőrinchez*. ISz 1973/5. 419. Cseh eredetiből ford. Szalatnai Rezső (– G. I.).
19. *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*. Kiad. Kabdebó Lóránt, Lengyel Tóth Krisztina, Magvető, Bp., 2000. 453.
20. *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Kiad. Kabdebó Lóránt, Magvető, Bp., 1989. 430.
21. Uo. 432.
22. A képeslap dátumozása 9-e, de a „napló szerint 9-én este érkeztek Prágába, tehát valószínűbb a 10-i dátum". Uo. 660.
23. *Huszonöt év…* i. m. 462.
24. A napló és kiegészítése az MTA Könyvtára Kézirattárában található meg (Ms 6310/70, ill. Ms 1375/2. 96–106).
25. Szabó Lőrinc: *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*. S. a. r. Lengyel Tóth Krisztina, jegyz. Lengyel Tóth, Kiss Katalin. Osiris, Bp., 2001. 84.
26. *Huszonöt év…* i. m. 698.
27. Uo. 291.
28. Uo. 465.
29. Németh László 1945 után leginkább Alois Jirásek (*Kutyafejűek – Psohlavci*, 1951; *Sötétség – Temno*, 1953; *Mindenki ellen – Proti všem*, 1954) műveit fordítja.
30. „Németh László a péntek estékre nem járt el, de ő is készült Prágába. Amikor a Tanút megindította, és a Közép-Európa rovatot megnyitotta, a szomszéd népek irodalmát és történelmét kezdte tanulmányozni. Cseh könyvekre is szüksége volt. […] Németh László találó jellemzését adja Strakának: »A három nyelv – három égtáj – közül kétségkívül a csehben jutottam még a legmesszebb. Ennek volt személyi oka is. A cseh-szlovák követségen egy olyan ember volt ekkoriban a kultúrattasé, aki komolyan fogta fel a hivatását s azon volt, hogy legjobb oldaláról ismertesse meg velünk hazáját. Ez az Anton Straka, amikor meghallotta, miben fáradok, jelentkezett s eljött a lakásomra is. […] Könyvei egy része […], melyeknek a meghozatalát fölajánlotta, ma is itt van maradék könyvtáramban…« Németh Lászlónak Keresztúry Dezsővel, Boldizsár Ivánnal és Szabó Zoltánnal tett romániai útjának megszervezését Straka javasolta kollégájának, Balta Mózesnek. […] Straka már előre örült egy olyasfajta *Tanú*-számnak, amilyen a *Magyarok Romániában* lett aztán. Nem vitás azonban, hogy Németh

László 45 után föllángolt cseh érdeklődése még Straka kezdeményezésére nyúlik vissza.” Gál: *Anton Straka, József Attila…* i. m. 189.
31. Straka levele József Attilának. Prága, 1936. jan. 24. PIM K. JA. 184.
32. Lásd Arató Endre: *A Szép Szó csehszlovákiai útja*. In: *Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Akadémiai, Bp., 1965. 451–492.
33. Jó (?) levelei Strakához. SH.
34. Szántó György: *József Attila Prágában*. ISz 1975/4. 290–291, 293.
35. SH.
36. Emil B. Lukác: *Új arcú magyarok?* Kiad. Gál István: *Emil Boleslav Lukáč egy Straka-estről*. Tiszatáj 1976/4. 68–69.
37. Szalatnai Rezső levele Strakához, 1936. dec. 3-i postai bélyegzővel. SH.
38. PIM K. V. 924.
39. Ennek rövid jegyzékét lásd Hana Kindlová *Anton Straka* c. írásában (*Tanulmányok…* i. m. 435–438.).
40. Straka levele Palotai Borishoz. 1939. ápr. 13. (SH) Lásd Szily Imre: *Az irodalom és a barátság híd-építője*. Élet és Irodalom, 1958/38. 7. (Az előkerült Palotai Boris-levél alapján megállapítható, hogy Szily Imre nem jól vette át a szöveget, ezért a főszövegben az eredetit közöljük.)
41. Sára Péter: *Levelek Anton Strakától*. In: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959*. Szerk. Vargha Balázs. PIM–Képzőművészeti Alap K., Bp., 1959. 176.
42. Október 31-i levél. Lásd Martin Palán: *Anton Straka utolsó levelei*. In: *110 éve született Anton Straka* – konferencia, 2003. júl. 10. SH.
43. Július 12-i levél. Uo.

CSAPODY MIKLÓS

PÁSKÁNDI ERDÉLYE, AVAGY A LÉTEZÉS SOK POMPÁS ITALA

■ A húsz éve halott Páskándi Géza csak egy volt az '56 ürügyén lefogott, elítélt, bebörtönzött, rabmunkára hurcolt erdélyi magyar tízezrek közül. Páskándi Géza mégis csak egy volt, démonian gazdag, izzó tehetségével, a régi görögök napsütötte nyugalmával, bölcsességével, olykor kéken fölsistergő magasfeszültségű hangulataival. Az értelem és az „erős logika" hűvös szenvedélyének föl-föllávázó indulatával, figyelmes érzékenységével, máskor ellentmondást nem tűrő fejedelmi kinyilatkoztatásával. Egy volt az Istent küszködve kereső, hozzá mindig visszatérő, „hitre termett" kálvinizmusával, mélyen átélt, fájdalmasan derűlátó magyarságával, tűzhányó modernségével, tomboló formabontásával és burjánzó formaalkotásával. Egy volt varázsos, túláradó, máskor morózus társasági kellemével és komorságával, azzal a vulkanikus töltésű, vele született ember- és írószereppel, amit vállalt és viselt. „Jó őseim, szüleim épp ilyennek formáltak és áldott szülőföldem, a Partium s nevelővárosom, Szatmár – ilyenné alkotott."[1] Úgy lehetett lírikusa, elbeszélője, színpadra állítója a zavaros tejként összefutott Közép-Európának, hogy nem csupán megkínlódta, hanem kitartóan végig is gondolta. Nemcsak versben, novellában, drámai színpadon, hanem esszében és tanulmányban, emlékiratban is, valamint „besorolhatatlan" (kell-e mindent műfajfiókokba tuszkolni?) írásainak dzsungeltelevényű, ám rendezett „labirintjában". A maga „jóravaló nacionalizmusával" örök szenvedője maradt Trianonnak, azután Párizsnak, kiútkeresője a zaklatott Kárpát-medence, a küszködő magyarság, a züllött Balkán és (nemcsak *A sírrablók*ban) Homodzseneszku elvtárs abszurd valóságának. A létezés gyorsírója és szerkesztője volt (ha már egyszer „az ember rekonstruáló és restauráló állat"), az anyanyelv játékosa, újrateremtője. Egy abszurdoid európai, az aggodalmas magyar, aki az egész magyar kultúrára kiterjesztette Erdély szellemét és hagyományait. Azok közé a legnagyobb, legműveltebb magyar írók közé tartozott, akik nemcsak műveikben kínálták az „üzenetet", hanem, mint ráadás ingyen lakomát, vallomások, magyarázatok hosszú sorában hagyták hátra „párhuzamos életművüket" is: mű és élet saját értelmezését.

Mű és élet, „létstilisztikai obligó", a létezés elixírje, színe és visszája Páskándi számára mindig Erdély maradt. Régi rabtársának, Müller Frigyesnek, akkor már Názáret főrabbijának írta: „Tornyok, kazamaták. A lét katakombái. Hagymakupolás tornyok. Bizantinusok. Balkániak. És puritán keresztek Erdély útjain. És betlehemi csillagos és kakasos templomok tornyai. Íme, az én áldott és átkozott világom, amely az írás kényszerét váltja ki belőlem. Ezt kell előásnom szülőföldemből. Szülőföldemet országomból. Országomat hazámból. Hazámat Európából, Európát a Glóbusz földjéből és ezt a sárgolyóbist a világegyetemből… Lelkemből a lelkeket s a lelket. A nyelvet. A minden nyelveket. Kevert, öröklött vérünk – az ágak – labirintját. A vér sok termő friss hajtását. Áldott legyen a gyümölcsük."[2] A költő, az elbeszélő áldott-átkozott világa minden nyelvek közül Páskándi által természetesen magyarul szólalt meg. „Mert bár mindig rátarti voltam s vagyok erdélyi mivoltomra – örökké magyar írónak, egyetemes *magyar* írónak akartam tudni s nevezni magam. Már csak hívságból is. Tán ez sem tetszett némelyeknek ott s itt. Az álalázat, álközszolgálat bajnokának. Nos, részemről volt ebben felkapaszkodás, feltörekvési vágy is. De *kitörési* mindenképpen. Viszont egyebet nem tehettem. A természet s a természetem ellen. De tán ez ügyben is mélyen magamba néztem. Vajon akkor is olyan büszke volnék erdélyi mivoltomra, ha nem tudnám, hogy Transsylvania a magyar történelem, szellemiség, irodalom, művészet, tudomány nagyjainak egészen tetemes százalékát adta a minden magyaroknak? Tehát akkor is, ha *nem volna mire büszkének lennem*? Aligha. Mint ahogy nem volnék büszke arra sem, ha

szüleim tolvajok lettek volna, velejéig hazug, szembehazudós emberek. Tán akkor is emlegetném őket némi melegséggel, de semmiképp sem volnék büszke rájuk. Viszont aki derék szüleim képét lerombolná bennem – az előttem meg ne álljon többé! Még akkor sem, ha részint igaza volna, mert hiszen apám-anyám sem hibátlanok, nékik is voltak megalkuvásaik. Hát akkor, aki a nemzeti történelmem jobbik-rosszabbik képét rombolná le bennem! Sokat emlegetett jóravaló nacionalizmusom még a családi példákon is izmosodhatott hát. Úgy értem: megszülethetett bennem is egy család–nemzet analógiapáros. Rég leírtam: ha nem tudnám, az anyám nékem mi minden jót jelent – nem érteném meg, a másik ember miért szereti úgy az anyját. Nevetséges, ingerlő tény volna. Ha nekem nincs nemzetem, amelyet *alapjában* becsülök – azt sem érthetném meg, mások miért szeretik nemzetiségüket?"[3] Azt is tudta, mert „a nemzetiségi együttélés arra intett és okított, hogy a rendszereket és a nációkat csakis a saját nyelvükön, sajátos jelrendszerükön *belül* és *alapján* kell és lehet – hivatkozással – ígéreteikre vagy akár csupán méltányossági kötelezettségeikre figyelmeztetni, legalábbis ha célunk nem valami távoli, homályos, megfoghatatlan ügy, hanem a gyors, a közvetlen segítség. A beavatkozás."[4] Páskándi a hagyományt a Kant categoricus imperativusa szerinti „fő erkölcsi parancsolat" legfontosabb összetevőjének tartotta. „A hármas tengely, tengelyköteg: létfenntartás, fajfenntartás, hagyományfenntartás, ami az észjárás fenntartása is. S a háromban középütt épp a hagyomány van. E nélkül csonka a másik kettő. Nem is lehetséges. Mert ebben helyezkedik el a már említett istenéhség és istennel való beteljesülés. A hagyomány (tradíció) hatalmas tapasztalatköteg, tudásnyaláb, ami főként épp a lét- és fajfenntartás móduszait őrzi."[5]

A Szatmárnémetiből (Nagy Satuból) érkezett fiatal költőt Kolozsváron „emelték ki" (nem a káderesek, hanem a Szekuritáté); „ezerkilencszázötvenhatnak kellett eljönnie, hogy megtapasztaljam először s igazából: mit jelent, ha a *mások bátorsága* fölszabadít engem."[6] 1957-től a bölcsészkar helyett a szamosújvári börtönben és a Duna-delta egyik kényszermunkatáborában töltött hat évet. „Cellába rohanó verőlegények, meg a többi. Akit s ahol éppen értek. Céljuk a teljes, általános megfélemlítés. Hogy még a szabadság színét, ízét is feledtesse a vér íze és színe… […] Kint a deltában (Duna), a kényszermunkán más volt a helyzet. Ott – szinte akkurátusan – mindig megokolták a veréseket. Például: nem teljesítetted az embertelen normát. A munkacsoportból – lévén legfiatalabb – engem választottak. Ez már a ráció munkája volt, nem bízták a véletlenre a dolgot. A bűnbak az ősi társadalmakban mindig az ifjú állat. Ott persze más okból, mint itt. Itt: ez kibírja, s egyben a példastatuálás megrémíti a többieket, az idősebbeket. Nota bene: az ismertebb írók közül is engem választottak, azt hiszem, nemcsak tetteim, '56-os írásaim alapján, de ifjú, »magányos farkas« létem ellenére is, jóllehet nagyon is társasági ember voltam."[7] 1963-ban szabadult. A rejtélyes, rossz emlékű O. úr így bocsátotta el: „Azt hiszem, tudja: arról, ami bent történt, amit hallott, látott, soha senkinek nem beszélhet. […] Akkor még sem én, sem O. úr nem sejthettük, hogy az én lojális, fegyelmezett rábólintásom egy *elkötelezettség* vállalása volt, csakhogy nem az állam s a szervek felé, hanem egy új irodalmi stílus tekintetében. Ha úgy tetszik: egy létstilisztikai obligó vállalása. Hogy ezután írásaimban az »egyenes beszédtől« majd a képes beszéd, az abszurd, a parabola, allegória, fabula, groteszk és egyéb szimbólumok vegyék át a stafétabotot."[8] És persze az abszurdoid, Páskándi saját „menekülési útja", hiszen „ha Dürrenmatt ír – teszem azt – parabolát, csodálatos szabadságú írás… ha valaki Kolozsvárott vagy Szegeden, Pesten – az először is »nyugatmajmoló«, sanda szellemű csempész, miegymás. Ha a dél-amerikai író nyúl népe mítoszaihoz – világraszóló, zseniális. Ha ezt én teszem: provincializmus, vicinalitás. Ezért is kellett kitalálnom az abszurdoid fogalmat később ('70 körül), hogy megmeneküljek az ideológiai keresztre vagy stílszerűbben: ötágú csillagra feszítéstől, noha ez végül mégse egészen sikerült. Megmagyaráztam akkor: az abszurdoid filozófiailag nem azonos az abszurddal (értsd: a »nyugatival«), sőt nem is filozófia. (Holott persze az abszurdoid is az volt)."[9] Mit értett Páskándi az abszurdoid filozófiai alapvetésén? Kifejtette már *Az eb olykor emeli lábát* bevezetőjében: „Az a fajta színház, amilyet én szeretnék, nem abszurd, inkább abszurdoid. Az abszurd jelenség a képtelenség, észellenesség, a véletlenek uralma ott van a világban, a múltban, a jelenben, sőt a jövendő történetében is, mint fájó, eszünket bontó lehetőség. Ezt a jelenséget szeretném a legpontosabban körülírni, mert szerintem a pontosság esztétikai kategória. Én nem igenlem az abszurdot, nem is kerget

kilátástalanságba, de tudomásul veszem azt is, hogy egyetlen fegyverem van ellene: a precizitás, az értelem indulata."

1966-ban költözhetett Bukarestből ismét Kolozsvárra, aztán nemcsak szeretett, haláláig óvott Erdélye maradt meg neki – 1974-től saját Budapestje is lett, „életének akadémiája". Mindig is „az egész történelmi hazát" tartotta anyaországnak, mégsem ezért akart elmenni, hanem mert mennie kellett. Amint „kedves rabbikámnak", Müllernek írta, „Azt mondtam: ha engem még egyszer letartóztatnak, akkor nektek, magyar származású kommunistáknak óhatatlanul állást kell foglalnotok ellenem vagy mellettem. Az nem lenne jó, ha ellenem fordulnátok, mert akkor a magyarság leköpne benneteket. Az sem lenne jó, ha mellettem voksolnátok, mert akkor az állam, a párt rúgna ki benneteket. Mi tehát a legegyszerűbb dolog? Ha megszabadultok tőlem. Végül nem kis konspirációval, de sikerült áttelepülnöm Magyarországra és később a családot is magam után hozatnom. Neked megvallom, drága barátom, hogy voltak gyanakvók, közömbösek, irigy szemmel nézők az itteniek között. Lelkileg fölkészültem erre, természetesen, nem gyermekként jöttem át. Egyetlen irodalmi klikkbe, csoportba, társulásba – leszámítva az írószövetséget – nem tartoztam és tartozom. A magyarság mint önmegvallás az egyetlen szempont: ha azt mondja valaki, hogy magyar vagyok, akkor az magyar. Az anyanyelv, vagyis a szellemnek, a történelmi emlékezetnek, a történelmi együvé tartozás tudatának az emléke és vállalása tart össze bennünket, nem pedig valamiféle faji vagy mit tudom én, milyen marhaság, abszurditás."[10]

Amit Pestre magával vitt, nem lapos úti batyu volt, hanem a még '56-ban bezúzott *Piros madár*ral, a *Holdbumeráng*gal (1966) és az *Üvegekk*el (1968), *Az eb olykor emeli lábát* (1970), a *Tű foka* (1972), *A vegytisztító becsülete* (1973) és a *Beavatkozás* (1974) köteteivel, a Kolozsváron bemutatott nagy történelmi drámákkal: egy Erdéllyel gazdagon rakott vonatszerelvény. Erdély ugyanis Páskándi számára „földrajzi-történelmi-gazdasági és (persze) *lelki* táj. *Európa* földjén. […] ha azt mondjuk, *Erdély* – ezt temérdek szóval, fogalommal, kifejezéssel, elvontabbakkal is helyettesíthetjük: az egyszer már birtokolt, de most elveszett dolog; a sosem birtokolt, de most meglévő; a múlt gravitációs ereje; a jövendő ígérettartalma; vágyak történelmi konvergencia-pontja stb. E fogalmakkal s így Erdéllyel is – minden nép a maga némileg sajátos történelmi útján mindig találkozik. Képesség, módszer, látószög, észjárás kérdése, hogy ami *helyi* (lokális, provinciális), azt milyen – akár ontológiai, lételméleti – magasságokba emeljük föl. Erdély tehát százszorta több, mint Erdély. De még ha csak ennyi lenne is…"[11] Mivel e százszorta többet Páskándi mindig a kulturális-történeti tények, a racionális gondolat, az erkölcs és az érzelem gazdag komplexitásában látta, Erdély-személete is az átélt teljesség szemlélése volt. Kós Károlyról szólva felidézte: „Egyik színművemben Apáczai Csere János azt mondja egy tiszteletesnek: nem vagyok én kiválasztott, csak alkalmas. A kiválasztottat segíti az isten, nékem pedig magamon kell segítenem. Kós Károly is mondhatta volna. Ő és ők a legnagyobbat cselekedték. *Lélekmentők* voltak."[12] Az *Erdélyi Helikon*ról úgy vélte, hogy Bánffy, Áprily, Kuncz és a többiek erdélyi európai folyóirata „a magyar kultúra egységes és folytatandó tradícióját hirdette, s ebben a transzszilvanista szín körülbelül olyan volt, mint az önálló fejedelemség idején a princepsek aggályai. Olykor nem fogadták el a magyar koronát, mert úgy vélték, a fejedelmi pozícióból jobban tudnak küzdeni az egységért, s különben a korona a pápától is való, ők pedig reformátusok voltak. Természetesen az erdélyiségnek eme *reális* képe sohasem konveniált nem csupán a román uralkodóknak, hanem olykor még bizonyos magyarországi »pártvezéreknek« sem, hiszen egy másik érdekszféra szolgálói voltak. Mit sugall hát egy folyóirat neve? Az Erdélyi Helikoné mindenképp a nem-megosztást, a magyar értékkiválasztást: a magyarság mint etnikum és szellem egységét és folytonosságát. Rálátni a minden magyarokra, akárhol élnek is."[13]

Pesten sajátos köztes állapotában olyan magaslati pontról szemlélte egyfelől Magyarországot, másfelől saját magyarságát, erdélyiségét és európaiságát, ahonnan tisztán és élesen látott. „Büszke is voltam egy időben – ez is hiábavaló hiúság –, hogy én olyasmiket is meg tudtam írni, nemcsak Pesten, Romániában is, még előbb, amit még a Nyugatra űzöttek és szököttek vagy az önkéntes számkivetettségben élők némelyike sem… Részint azért, mert a távollét, a distancia szabadsága növeli ugyan a rálátást, tárgyilagosságot, de az egyszeri élmény hamvát is eltünteti, meg aztán – s ez a fontosabb: nem látják az árnyalatokat a messzeség miatt. A kínos mindennapi életet. E távolságot én –

miközben »helyben« éltem – művi úton szereztem meg: a parabola, a fabula, a groteszk stilizáció, az abszurd és az abszurdoid vagy éppen a szürreális által."[14] Budapesten, bárha „beengedték", sőt áttelepedésében többen segítették Illyés Gyulától a barátokon át „sok tisztességes, magyar érzelmű pártemberig" – tartottak tőle, az „irodalompolitikában" és a szekértáborokban igyekeztek vele óvatosan, kesztyűs kézzel bánni. „Nem áltatom magam. Akarva-akaratlan itt már puszta megjelenésemmel is azt demonstráltam, *ami igaz* is: Magyarország az *élhető élet* dolgában nagyon előreszaladt a többi népi demokráciákhoz képest. Ami szinte kizárólag 1956 mementójának köszönhető.) Felbukkanásom így »dicséret« volt a rezsimre nézvést. Talán – példátlanul – én voltam az első elismerten magyar politikai menekült, legalábbis »nevesebb«, exponáltabb, akit Magyarország »testvérországból« befogadott, *persze betartatván vélem a játékszabályokat, amiket be is akartam tartani*. Jelesül azt, hogy átjövetelemnek nem politikai, hanem magánszínezetet adok (házasság). Ez volt a védőszínem. Újfent a létstilisztika. Ebbe az is beletartozott, hogy itt is a *»megtévedt, de jó szándékú, világnézetünkön belüli«* kategóriájúnak kellett kiadnom magam. Így, ahogy mondom. Minden kertelés nélkül. Persze én sejtettem, hogy ők sejtenek, vagy tán tudnak is rólam mindent."[15]

Kisvártatva mégis meglelte „a közlésnek azokat a csatornáit, amelyek számomra a legtermészetesebbek: egy olyan szimbólumrendszert, képes beszédet, közvetett nyelvet, amely a groteszkhez, a parabolisztikus ábrázoláshoz, de a történelmi drámához is kapcsolódik, amellyel pontosan el tudom mondani a véleményemet a világról."[16] Ezt a világot is racionálisan látta: „Ne feledjük: nekem nemcsak '56 s talán nem elég csendesen megvallott magyarságom volt »politikai púp« a hátamon, hanem még stiláris ízlésem ügyében is akadtak bakalódásaim, noha az én szememben a nemzeti irodalom *minden irányzata* nemes hagyomány volt, ha egyszer bizonyított. Én sose vettem komolyan az úgynevezett »népi-urbánus« megkülönböztetést, az igazság az, hogy mindkettő mögött ugyanazt az osztályokban – mindegy, hogy más osztályokban – gondolkodó ideológiát szimatoltam. Én pedig *integráló* nemzeti állásponton voltam, börtönöm után pláne. Engem ott [Erdélyben] inkább avantgárd írónak tartottak (igaz, főként történelmi drámáim megjelenéséig), s csak Pesten kezdtek egyértelműen nemzetiek mondani. Annak persze más oka is volt, hogy én itt avantgárd »arcomat« homályba vontam (nem pusztán: történelmi s napi kereslet s kínálat ügye!). Erdélyben azt akartam: az avantgárd irányzatokat magyar közvetítéssel és értelmezésben kapják a fiatalabb művészek, értelmiségiek, a nézők, olvasók, ne pedig többségi nyelven, tálalásban. Itt ez már nem volt »aktuális«, legalábbis azt hittem, hogy nem az. A »magyarul fejlett európainak lenni, nem lemaradni semmiről« igazolhatóan régi elvem volt tehát."[17] Végső soron „Erdélyben én némiképp a legmodernebbnek (vagy egyiküknek) számítottam, ami azt vonzaná: »ez *urbánus*«. De életem mégis egyebet sugallhat. Talán hogy »*népi*«. Nem akartam belemenni valami esztelenítő labirintusba, ahol megkergülnék és kiúttalanság várna. Vagy: kijut ugyan a labirintusból, de beleőrül. Nekem annyira egy volt (s ma is az) a nemzet, hogy ezeket a – némileg szociálisan, vagyis marxista-gyanúsan osztályozó szempontokat fel se fogtam igazából. Erdélyben. Ott én ellenzékinek számítottam, de itt higgyék csak, hogy reformista vagyok. Mit bánom én, csak végre dolgozni tudjak – akkora munkaszomjjal jöttem ki a börtönből és ide át is…"[18]

Az a minden asszociatív burjánzása és játékossága, látszólagos bonyolultsága ellenére logikusan rendezett, drámaian súlyos filozófiai világkép, melynek tengelyében a trianoni és az '56-os magyarság sorsa áll, minden művében megjelent. Lételméleti töprengései, publicisztikája, leletmentő-kísérletező művei a '80-as évek derekán lassanként új történelmi helyzetet észleltek. Ennek az új állapotnak három oka bizonyosan volt. Mindenekelőtt a Homodzseneszku-diktatúra elszabadult tombolása, az erdélyi magyarságot fenyegető veszély fokozódása. Másodszor a sem a végleg vesztésre álló „létező szocializmus", sem az elszakított magyarság ügyét tovább megkerülni nem tudó, mind bizonytalanabb, a rendszerkritikára zavarodott agresszivitással felelő magyar politikai vezetés kapkodása. És végül a magyarországi (akkor még nem tudtuk, hogy bár elhúzódó, de immár végleges) politikai válság és az új európai, világpolitikai összefüggések. E három tényező Páskándi számára is különös helyzetet teremtett. Azon a magaslati ponton, ahová őt mitizált „avantgárd-historikus" erdélyisége, '56-os múltja, európai magyarsága, életbölcsessége, világfelfogása és életműve helyezte, az erdélyi és magyarországi válság kettős nyomása egyszerre töltötte el kétségbeesett kiáb-

rándultsággal, a jóslatai beteljesülése fölötti keserű aggodalommal, egyszersmind reménnyel, a munkabírását felfokozó aktivitással. 1988-ban megírta *A sírrablók*at, 1989 karácsonyán bekövetkezett a megjövendölt bukás. *„A nemzeti homogenitás hamis tudata, céltudata lelki rák*, amely pusztulásba dönt. A kóros burjánzástól nem tud menekülni sem a román többség, sem a kisebbségi magyar. (Ahogy *A sírrablók* című regényben is mindezt először leírtam e tájon.)"[19] A mű párdarabja, második kötete, a *Szekusok* című „gyógyregény" (terápromán) már csak jóval szerzője halála után jelent meg.[20]

Monumentális életművéhez az építőmester számos „bejáratot" mutat. K. Jakab Antalt idézve mondhatjuk: megépítette az epika (az egymásutániság), a dráma (az egyidejűség) és a líra (az időtlenség) megannyi kapuját. Minden kapun nem kilenc zár, hanem sokkal több látszik, ezeket pedig nemcsak egy, hanem szinte bármelyik kulcs nyitja. Kérdés persze, miért kéne óvni Páskándi művét saját utókorától, miért kéne kulcsokat keresni hozzá, amikor ott van (?) a polcon, ott van a számítógépben, a Digitális Akadémián? Úgy tűnik, az utókor önmagát óvja nemcsak a művektől, hanem főként a tanulságoktól. Pedig ha évfordulókon a fakuló közös emlékek fegyőreként nemcsak hatalmas rozsdás kulcskarikáinkat csörgetnénk, könnyebb volna megjegyezni nemcsak azt, amit eddig felidéztünk, hanem azt is, amit Páskándi másfél évtizede írt le éppen a *Korunk*ban, ahonnan rálátni minden magyarokra. Bár nemzeti történelmük ismeretében (?) ezt minden magyarok Páskándi Erdély-látása és a *Korunk* nélkül is tudhatnák, az író néhány akkori mondata mai palackposta: *„idült* gyűlöletet sohasem tápláltam etnikumok, vallások, esztétikai ízléskultúrák ellen. Szociális rétegek vagy nemi ízlések ellen. Ez részint *erdélyi* »öröklöttségeim« legjobb eredménye, másrészt *börtönéveim is* támogatták. Ott »bent« láthattam: bármely etnikumon, valláson, szociális osztályon, rétegen belül vannak kiváló és minden kritikán aluli egyedek. Persze ez nem jelenti, hogy nem munkál vagy munkált bennem tartós düh soha! Ez viszont *nem eloszlathatatlan gyűlölet, csupán mulandó harag*. Kibeszélni őszintén, pontosan, mélyen – igen! De ki beszéli ki? Kik a »kibeszélés«, a »kidialogizálás« képviselői? Ez itt a kérdés. A művészet pedig úgy segítheti a *katartikus élményt,* hogy semmit el nem hallgatva nagyon *árnyalatosan* beszél. A múló haragoknak tehát – *igen*. Az gyűlöletnek – *történelmi nem*! Csak így lehetünk bűntelenek e tájakon mi, valamennyien, akik ugyan nem tudjuk még: megváltozik-e a haragtól, a dühtől az anyatej íze, vegyi összetétele, hosszú időre legalábbis, de azt igen: miként az anyatej után megkóstoljuk a létezés sok más pompás italát – ugyanúgy keressük a megértés alakjait. Annak elixírjét, ami tán *nem is csoda*."[21]

■ JEGYZETEK

1. *A megvallás*. In: *A megvallás, avagy: Van-e lélekröntgen?* Vallomások, emlékiratok. Nap Kiadó, Bp., 1999. 96.
2. *Múlhatatlan barátsággal…* Páskándi Géza magyar író és Pinchas Müller názáreti főrabbi levelezéséből. Belvárosi Könyvkiadó. Bp., 1999. 25.
3. *A megvallás…* 190.
4. *Transzilván távlatok* (Naplójegyzet erdélyi bolyongóknak). In: *Méltó túlélés*. Levelek, esszék, társadalompolitikai tanulmányok, interjúk (1978–1995). Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. Bp., 2001. 11.
5. *Begyűjtött vallomásaim* (*Egy észjárás emlékiratai*). Antológia Kiadó. Lakitelek, 1996. 20.
6. Uo. 27.
7. P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. Bp., 2001. 178.
8. *Begyűjtött…* 56.
9. Uo. 105–106.
10. *Múlhatatlan…* 19.
11. *A sírrablók*. Szabad Tér Kiadó. Bp., 1989. 49, 151.
12. *A „muszáj-herkulesség" nagy változás és veszély korában*. Néhány általános gondolat Kós Károlyék szerepéről. In: *Mesterek kortárs szemmel*. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2005. 43.
13. *Erdélyi Helikon*. Egység és folytonosság. Uo. 49.
14. *A megvallás…* 126.
15. *Begyűjtött…* 135.
16. *Múlhatatlan…* 34.
17. *Begyűjtött…* 136.
18. *A megvallás…* 189.
19. Uo. 63.
20. *Aki a Himnuszba benne vót*. Gyógyregény. Kairosz Kiadó. Bp., 2007.
21. *A ránk testált gyűlöletről* (Válasz egy körkérdésre). Korunk, 1991. 3. f. 2. évf. 4. 452.

ADORJÁNI PANNA

PONT OLYAN KÖNYV A NEM PONT OLYAN CSAJOKRÓL

Lena Dunham: *Nem olyan csaj. Egy fiatal nő útmutatója az élethez*

■ Háromféle ember létezik. Az egyik nézi az HBO *Csajok* sorozatát, és valószínűleg olvasta vagy el szeretné olvasni a *Nem olyan csaj* című könyvet. A másiknak fogalma sincs, hogy az előző mondat miről szólt, és akkor is csak halványan kapiskál, amikor elhangzik a szerző, Lena Dunham neve. A harmadik tud a dologról, de nem érdekli. Bárhova is sorolja magát az ember, az bizonyos, hogy nemcsak a popkultúrát és a médiát illetően, de a nőtörténetek és feminizmusok szemszögéből is kikerülhetetlen az a Lena Dunham, aki egy személyben kitalálója, rendezője, írója és szereplője a fentebb említett tévésorozatnak, és akinek a *Not That Kind of Girl* című memoárja most már magyarul is olvasható (fordította: Tamás-Balha M. Etelka).

A *Nem olyan csaj* egy New York-i művészcsalád kényszerbeteg, szorongó és kissé bolondos lányáról szól, aki ugyan meglehetősen gondtalan életet él, de aki számára a felnövés és önbizalomra találás pontosan a privilegizált helyzetéből adódóan és a szülők foglalkozása miatt válik problematikussá. A könyv témákra bontva tárgyalja a lány életének különböző aspektusait. Az első két és egyben leghosszabb rész a *Szex és szerelem* és a *Test*, amelyeket a rövidebb *Barátság*, *Munka* és *A teljes kép* fejezetek követnek. Az egyes fejezeteken belül rövidebb-hosszabb írásokban elevenedik meg Lena gyermek- és kamaszkora, az egyes szövegeket pedig a témán túl asszociációk, helyszínek és személyek kötik össze. Vannak olyan történetek, amelyek több oldalon keresztül futnak, és amelyekben a szerző hosszasan ír le valamely történést vagy problémát, máshol viszont mintha anekdotákat vagy frappáns sztorizgatásokat olvasnánk. Mindkettő esetében hangsúlyosan jelen van az olvasó, mintha Lena egyenesen nekünk mesélne. A beszélt nyelvi jelleg, a Facebookra vagy Twitterre jellemző lazaság, a gyakori szlenghasználat könnyeddé és olvasmányossá teszi a szöveget.

Dunhamnál viszont ez nemcsak stílus, hanem körülmény is: a *Nem olyan csaj* ugyanis bizonyos értelemben „útmutató az élethez", vagyis tulajdonképpen az életvezetési tanácsokat osztogató könyvek kategóriájába sorolható, bár a szerző a bevezetőben ódzkodik magát bármilyen módon is szakértőnek nevezni az életben, ehelyett a következőt írja: „Előre szégyellem, hogy azt merem gondolni, bármiben is segíthetek, de előre örülök annak, ha meggátolhatom, hogy kipróbálj egy nagyon drága léböjtkúrát, vagy hogy hibásnak érezd magad, ha az illető, akivel randizol, visszakozik, mert frusztrálja, hogy ennyire tisztán látod a földi küldetésedet. [...] [O]lyan lány vagyok, akit nagyon érdekel, milyen, ha »mindened meglehet«. Épp ezért a következő oldalakon reményekkel telve tudósítalak majd arról, hogy áll a fronton a harc." Két dolog miatt is problematikus a könyv felvezetője. Egyrészt Dunham engedelmesen besorolja magát a tanácsosztogatók kényelmes és kissé tudálékos csapatába, és ezzel arra kényszerít, hogy ebben a műfaji kulcsban olvassam a soron következőket. Másrészt előre jelzi a műfajhoz kapcsolódó *light*os hangulatot, és ezzel ellehetetleníti a valóságos elmélyedést a felvetett – többnyire igencsak komoly és izgalmas – problémákat illetően. A bevezetőben foglaltaktól csak eltekinteni tudok, amikor Lena Dunham könyvét inkább memoárként, mint életvezetési útmutatóként olvasom: a tanító, tanácsadó, bölcselkedő szándékot

Bookline Könyvek, Bp., 2015.

félretéve sokkal érdekfeszítőbb úgy kézbe venni ezt a könyvet, mint a jelen generáció (csajainak vagy nőinek) egyik legmeghatározóbb alakjának pimasz lazasággal és iróniával megírt vallomását.

A humoros és/vagy ironikus beszédstílus egyébként is kétélű Dunham könyvében. Egyfelől segíti a tárgyalt témákhoz való veszélymentes közelítést, hiszen gyakran esik szó tabukról. Dunham végigveszi a felnövés, kamaszodás és felnőtté válás szinte mindenik részletét, hogy a saját – rendszerint nevetséges, arcpirító vagy kínos – élményein keresztül utat engedjen ezekhez. Ilyen mulatságos történet például az, ahogy a nyári táborból aggódó levelet küld haza a tizenéves Lena az édesapjának, miszerint az egyik táborbeli lánytól elkapta az izzadságszagot, és azon gondolkodik, hogy hogyan tudná neki elmondani ezt anélkül, hogy megsértse. Könnyed felhangot kap a kényszeres nassolás és a saját testsúllyal való ellentmondásos viszony, ahogyan a különféle diétázási kísérletek is. A kényszerbetegséggel és szorongással kapcsolatos történetek is rendszerint viccesek, főleg akkor, amikor Dunham a terapeutáival való viszonyáról ír. Másfelől a poénokra kihegyezett történetek és a sztorizgatós hangnem miatt soha nem adódik alkalom arra, hogy igazán elmélyüljünk egy-egy részletben: a gyermek Lena alvászavara, az életét kicsi gyermekkora óta végigkövető haláltudat (vagy -félelem), a tinédzseréveket meghatározó kényszerbetegség és szorongás, a nemi erőszak, a szexhez fűződő ellentmondásos viszony, a testkép stb. összetett és elbizonytalanítóan bonyolult témái mind-mind megjelennek, majd eltűnnek a könyv szövetében. A megírt Lena-történet tulajdonképpen korunk legtipikusabb és legégetőbb bajait tartalmazza, amely bajokra háromszáz-egynéhány oldalon igyekszik választ adni, de legalábbis reflektálni. A feladat komplexitása nemcsak hogy meghaladja a könyv terjedelmi kapacitását, de ebben a műfajban – minő irónia! – egyszersmind megvalósíthatatlannak bizonyul. Az életvezetési tanácsadásba pont olyan leegyszerűsítő következtetések férnek be, amilyenek néhol Dunhamnél is megjelennek (szerencsére nem minden fejezet zárul ilyen didaktikusan), és amelyek ugyan felszabadítóan hathatnak az olvasóra, de sokat aztán nem érnek. A történetek megosztása felett érzett általános örömérzést leszámítva üres maradok, amikor a könyvet leteszem. Örvendetes az, ahogy Dunham ajtóstul ront rá a tabukra, és teszi beszédtárggyá azokat a félelmeket és szorongásokat, amelyek alapjaiban meghatározzák a nők/fiatalok/mai generációk életét. A rárontás után azonban nem sok marad. Hiányzik a részletezés, az elmélyülés, a gondolatok cizellálása. Hiányzik az, hogy tétje legyen Dunham testilelki szövegbeli lemeztelenedésének. Dunham mindvégig túl van már azokon a dolgokon, amikről ír, akkor is, amikor éppen arról ír, hogy ezeket ő a jelenben is valóságosan megéli: a beszédmód elidegenedést, távolítást eredményez, a hang soha nem remeg meg, az elkomorodás is csupán úgy hat, mint amikor egy társasági beszélgetésben hirtelen valami túl komoly dolog hangzik el, és egy pillanatra megtorpanunk, nem tudunk, mit kezdeni a hallottakkal, majd valaki elkezd valami másról beszélni, és mindannyian fellélegzünk.

Talán nem véletlen, hogy Lena Dunham egyébként sorozatot csinál. Ez a műfaj ugyanis egyrészt megengedi azt a csevegő hangnemet, ami a mindennapi életünkre általában jellemző, és ami a felszínen talán már-már semmitmondónak tűnhet, de az idő elteltével és kontextusba helyezve bonyolult értekezéssé válhat a létezés apróceprő, de mégis meghatározó aspektusairól. Másrészt pontosan az időbeni bőség miatt lehetséges az elkalandozás, visszatérés, megállás és hosszabb pepecselés a témákat illetően. A *Csajok* esetében pontosan ez a vonzó, ahogy egyik-másik (egyenként félórás) epizód felvállaltan egyfelé figyel, gyakran egyetlen szereplőt követ végig. Ez a szűk perspektíva ugyanakkor a sorozat leggyakoribb kritikájaként is értelmezhető: rendszerint vádként fogalmazódik meg a diverzitás hiánya és a köldöknézegetés. Kérdéses eszerint, hogy mennyire lehet érvényes az a történet, amelyben egy családi és szociális helyzetét illetően jól szituált, liberális neveltetésben részesült és némiképp elkényeztetett New York-i fehér heteroszexuális csaj nyafog megállíthatatlanul a felnőtté válás és önmagára találás nehézségeiről. Ugyanígy feltevődik az a kérdés is, hogy mennyire élhető át az útmutatás kontextusában ugyanennek a csajnak a tulajdonképpen rendkívül egyedi élményanyaga?

Egy másik szemszögből viszont a következők adnak egy másféle elbizonytalanodásra okot: mikor teszünk fel hasonló kérdéseket bármilyen típusú irodalmi vagy tényirodalmi témákat illetően, ha azok

szerzője férfi és/vagy férfiakról és férfiaknak szól? Megkérdőjelezzük a kortárs férfiírók témaválasztásait és problémafelvetéseinek fontosságát? És egyáltalán: miért szorul a női magazinok, életvezetési könyvek, beszélgető show-k és tévésorozatok mezsgyéibe a „nők" (és egyéb marginalizált közösségek) dolgairól való beszélgetés? Hol és hogyan lehet – nemcsak nőknek – beszélni a menstruációról, a testtel kapcsolatos szorongásokról, a szexuális frusztrációkról, másságról stb.? A *Nem olyan csaj* és a *Csajok* csak két példa arra, hogy miként szorulnak ezek a marginalizált és tabutémák a populáris kultúra és entertainment világába, elvitathatatlan hatásuk pedig jelzi a témafelvetések relevanciáját. De ugyanezek a megjelenések bizonyítják, hogy ezek a dolgok nem tartoznak az ún. magaskultúra, vagyis a „komoly dolgok" mentális terébe. Vagy fordítva: a komoly dolgok nem vesznek tudomást a különféle „egyéb" közösségek igényeiről.

A *Nem olyan csaj* címlapján fekete és rózsaszín betűkre támaszkodva áll szolid, de csajos ingben és szoknyában a szerző maga. A kép magabiztosságot sugall, a színek és a cím a nyelv visszaszerzéséről is tanúskodhatna. De mindannyian „tudjuk", hogy a komoly könyvek nem így néznek ki, és ez a tévhit átjárja a könyv egészét: persze vannak ezek a nagyon égető és borzasztó dolgok, amikről beszélni kellene, de ez mégsem valósulhat meg. Nincs tér, nincs idő, és Dunham háromszáz oldal erejéig elhiszi, hogy mi pont olyan csajok vagyunk, akikkel csak így, lóhalálában, viccesre fogva, sztorizgatva lehet.

A KORALLZÁTONY MINT A FÖLDI ÖKOSZISZTÉMA MODELLJE

Charles Sheppard: *Coral Reefs. A Very Short Introduction*

■ A tenger nem valami romantikus dolog, ezt gyorsan szögezzük le, és bocsássuk előre. A romantika, amennyiben van, és kapcsolódik tenger-témánkhoz, az emberben jön létre, a tenger *szemlélése* közben. És hangsúlyosan nem annak *használata* vagy a mindennapjaiban való benne-élés közben.

Mindez Charles Sheppard 2014-es, korallzátonyokról szóló, ökológiai rendszerekben és azok kölcsönhatásában gondolkodó könyve kapcsán fogalmazódott meg bennem. Van a könyvben egy mondat, amely a kortárs (nyugati) életformák modelljét egyetlen szemléletes viszonyba állítással képes megmutatni: „Meg kell értenünk, hogy nem menedzselhetünk egy korallzátonyt, vagy bármilyen más tengeri ökoszisztémát; úgy vélni, hogy képesek vagyunk erre, nem más, mint puszta hübrisz. A legtöbb, amit megtehetünk, a rendszert befolyásoló emberi hatások menedzselése – és ott, ahol ezt hatékonyan tesszük, a zátonyok ökoszisztémájának egészsége helyreállhat illetve javulhat." (108.)

Az ember, aki menedzselni igyekszik a természetet, kiszakít valamit egy szélesebb hatókörű rendszerből, összefüggéseket hagy figyelmen kívül – és persze figyelmen kívül hagyja az időt, a hosszú távú hatásokat.

Sheppard, a Warwicki Egyetem professzora életének negyven évét fordította a korallzátonyok tanulmányozására, az eredmények nagyközönség számára írt összefoglalójából pedig kiérezhető a téma iránti elfogultság is persze. Amikor például arról beszél, hogy Darwin evolúcióelméletéhez képest a korallzátonyok kialakulásáról és a föld rétegeinek mozgásáról írt 1842-es munkája innovatívabb és eredetibb volt, az olvasó hajlamos lehet a fejét ingatni és a szakemberek mindenkori, szakmájuk iránti elfogultságának betudni a dolgot. De ha Sheppard netán elfogult szakember volna, akkor is kétségtelenül jó szakember, mert a történet, amelyet a korallzátonyokról mesél, menet közben észrevétlenül szippant be és győz meg tétjeiről.

Sheppard lényegében nem kevesebbet állít, mint hogy a korallzátony a földi öko-

Oxford University Press, Oxford, 2014.

szisztéma alighanem legkomplexebb képződménye, és ezáltal annak egyfajta kicsinyített modellje is. Ha kísérletet teszünk annak megértésére, hogyan működik maga a Föld mint ökoszisztéma, hogyan függnek össze annak egyes részei, akkor a korallzátonyok vizsgálata ideális terep.

Milyen adatokkal támasztható alá ez a kiemelt relevancia? Csupán néhány támpont a szerző által soroltak közül: sokkal több életformát képesek fenntartani egy összefüggő rendszerben, mint a tengerek bármely más képződményei; rengeteg szimbiotikus életformának biztosítanak telephelyet; az emberek szempontjából pedig élelmezési lehetőséget nyújtanak – a halállomány révén elsősorban, amelyik a korallzátonyok közelségében él, és azokkal összefüggésben alakítja ki életformáját –, ugyanakkor lakóhelyet is, a korallpopulációk nyomán létrejött szigeteken, amelyek ma sok esetben önálló államok, és halászattal vagy turizmussal kapcsolatos tevékenységekből tartják fenn magukat. Az élő korallpopulációt megőrző zátonyok hullámtörő funkciót is betöltenek, védve a partszakaszokat vagy akár magukat a szigeteket is az eróziótól.

A vizek tisztaságának, élhetőségének fenntartása, illetve a stabilitás szempontjából szerepük kulcsfontosságú, a korallfajok elpusztulásával viszont a zátony statikus, eróziónak kitett tereppé változik, amely már nem képes növekedésre, a körülményekhez való aktív alkalmazkodásra. Ökológusi szemszögből a korallzátonyok afféle jelzőrendszerként is működnek, azt mutatva, mennyire élhető az adott tenger/óceán mint ökoszisztéma – és voltaképp, ezzel összefüggésben, hogy mennyire élhető még maga a Föld. A szerző adatai egyértelműek és meggyőzőek a tendenciákat tekintve: az ötven-száz évvel ezelőtt létező korallzátonyok egynegyede azóta elpusztult, mintegy harmaduk kritikus állapotba került. Csupán a zátonyok mintegy egynegyed részéről jelenthető ki, hogy stabilan egészséges, „működőképes" állapotban vannak jelenleg is. A korallzátonyok, mondja a szerző, magának az emberi létezés lehetőségeinek is egyfajta tükörképét nyújtják tehát. (20.)

A korallzátony olyan, mint egy erdő, hangzik el valahol a könyvben – és a kulcs minden ilyesfajta élőhely megismeréséhez/megértéséhez az összefüggések keresése és felmutatása. Charles Sheppard éppen ezeket a kapcsolódási pontokat, hálózatszerű működéseket mutatja be elsősorban, nagy történeti és geológiai távlatokat fogva át.

A korallok életformájának és biológiájának alapszintje önmagában is érdekes, hiszen korábbi földtörténeti korszakokig visszamenően tesz érthetővé dolgokat – a könyv ökológiai perspektívája felől azonban még fontosabb az, ahogyan az egyes korallfajok és algafajok szimbiózisa leírható, vagy az, hogy a korallzátonyt „lakó" halfajok milyen egymásrautaltságokat alakítanak ki tengerirózsafélékkel vagy akár egymással, azon túlmenően is, hogy egyes fajok táplálékul szolgálnak más fajoknak.

A könyv utolsó harmada a korallzátonyok jelenének feltérképezéséről szól, azoknak a válaszoknak a keresése, amelyek a *Mit tehetünk?...* kérdésre adhatók. Az egymásra utaltságok jól dokumentált láncolatában a kérdés kiegészített, teljes változata lényegében így hangzik: *Mit tehetünk önmagunkért?*

Ennek a kérdésnek a megközelítésében Charles Sheppard a lehető legbölcsebben, de mégis paradox módon jár el. Maguk a zátonyok, maga a természet nem menedzselhető – állítja egyik, már emlegetett központi tézisében –, az emberi viszonyulás hozzájuk viszont igen. Az emberi tényezők befolyásolásának kulcsa viszont a politikusok, vállalatvezetők, döntéshozók kezében van. Ebből adódik a könyvnek azon sajátossága, hogy – az *antropocén*ként is megnevezhető földtörténeti korszak kockázatait szem előtt tartva – mégiscsak lefordítja a korallzátonyok életét alakító tényezőket a menedzsment és a szolgáltatások nyelvére is. Hátha lesznek olyanok, akik épp ezen a nyelven értik meg, miről is van szó. Hogy nincs „fenntarthatóan intenzívebbé váló" kitermelés például (97.). Hogy a halászatban nem érvényesek a gazdasági növekedés alapelvei – ott a növekedés mindig az alaptőkéhez való hozzányúlást, tehát voltaképpen tőkekivonást jelent (96–97.). Hogy a korallzátonyok „szolgáltatást nyújtanak" ugyan az embereknek (10.), de ez a szolgáltatás csupán a létfeltételeik fenntartásával lehetséges – és ha azok veszélybe kerülnek, akkor a korallzátonytükör valami homályos gomolygást kezd visszatükrözni az ember számára, ami nem jelent jót.

Joó Péter

TENGERBE VESZŐ JELEN

Claudio Magris: *Egy másik tenger*

■ A közép-európai lét kérdéseit feszegetni kívánó prózaművekbe elengedhetetlenül beleszövődnek a térség nagy történelmi traumái s még inkább a nemzetekhez kapcsolódó sztereotípiái. Claudio Magris kisregénye Enrico Mreule és Carlo Michelstaedter történetén keresztül többet mutat meg számunkra; a sorsfordító világégések hátterében egy síron túl tartó barátság impresszionista festményhez hasonlatos irodalmi megörökítésének lehetünk tanúi. Az *Egy másik tenger* sajátos hangoltsága azonban nem pusztán ebben ragadható meg – szereplői a 20. század elejének létező személyiségei: Carlóban „egyik központi figuráját kell látnunk a Mitteleurópa agóniájának, ennek az alkonyatnak, amely egyben hajnalhasadás is”.[1]

Enrico Mreule valós életrajzi események mentén felfűzött története négy, egymástól időben és térben pontosan elhatárolódó cselekményű fejezetben tárul fel. Az argentin hajóút legelején kirajzolódnak a létezését, de a regény építkezését is meghatározó központi motívumok: a folyton visszaálmodott, szenvedélyes rajongásig menő kamaszbarátság, az egyedüli biztos pontként jelen levő tenger és egy asztali lámpa egész élethosszt megvilágító örök fényköre. „Olyan fénykúpot vetett a vízre a hajólámpa, mint az a szentragadozó-csőrrel díszített hosszú nyelű olajlámpás, amely a Carlo nagy és kerek betűihez világított.” (11.) Rico 1909 végén Trieszt városából indul útnak, elhagyja családját, imádott barátait, hogy első huszonhárom évének élményei beleégjenek tudatába. A létező világ, a közelgő és egyre fenyegető egzisztenciális káosz és még inkább saját megsejtett, ám még nem tudatosult alkalmazkodni képtelensége hajtja egész Patagóniáig. „Az utazásról akart írni, arról, hogy miért jó és miért rossz útra kelni, a nosztalgiában és honvágyban rejlő veszélyes és méltatlan önszeretetről, amely – mint az önszeretet általában – rabul ejti az embert. Ez az utazás nem menekülés lesz, ki elmegy, az meghal egy kicsit, hanem az, ami élni, lenni, nyugton maradni. A félelmek, az ambíciók, a célok fognak menekülni, semmivé foszlani.” (15–16.) Hiába győzköd bennünket a narrátor, Enrico magatartása nem értelmezhető sem pusztán a konvenciók alóli szabadulásvágyként, sem ifjonti kalandozásként, sokkal inkább a halódó birodalom értékválságának kivetülése nyilvánul meg tettében. Legmeghatározóbb élményei és az óceánon megtett hajóút álomszerű benyomásai alakítják ebben a fejezetben az elbeszélés menetét; mint egy lágy, összemosódó színekben gazdag, impresszionista tájkép, emlékeiben Isztria fehér sziklái mentén egybeolvad Paula, Fulvia és Argia alakja, avagy „Fulviargiaula, ahogy a három lány a képeslapokat néha aláírta, egy és ugyanazon személy volt, akárcsak ő, Carlo és Nino.” (19.) Enrico „nem szereti a civilizációt, katonának már csak azért sem ment el, mert ott kopaszra nyírják az embert, ő szereti eleresztení magát” (30.), öntörvényű figura, aki béke és eszményi nyugalom után sóvárogva hagyja el otthonát, mégsem lehet a lázadó vagy a vándor archetípusának tekinteni, inkább kereső hős és különc, aki nem néz szembe mizantrópiájával.

Patagónia pampáira nem úti célként, sokkal inkább útjába eső kikötőként tekint, ahol ideiglenesen megvetheti a lábát; üresjárat ez, melynek jóvoltából a természetbe visszavonult remete fejedelmi közönyével tekint a világra. „Jól van, nem szabad siránkozni, minden akarás a valódi létet pusztítja, meg kell szabadulni az énbe vetett vakhittől. Csak a vakhitet öli meg a halál, tehát nem öl meg senkit, elutazni annyi, mint egy kicsit meghalni, vagyis semmi.” (33.) Nyilatkozza mindezt úgy, hogy még valóban nem veszített semmit, Carlóba vetett hite pedig változó formában, de utolsó leheletéig kitart. Tolsztoj neki írott válaszlevelét, melyben az a teljes világi tulajdonról való lemondásra szólítja fel Enricót, őrültségnek tartja. Önfeladása sohasem lehet teljes, nem érheti el sem az általa példaként emlegetett buddhista szerzetesek tisztaságát, sem pedig a megvetett őskeresztény lemondást – ahogyan a nőkkel, nem

Ford. Barna Imre. Európa, Bp., 2012.

törődik apja goriziai malmaival sem, mégis számon tartja őket. A személyiségében rejlő ambivalencia később is megmutatkozik, mikor idősödve Salvorében számolgatja a bérlők gyerekei által lopott fügéket, de maga is aszketikus szegénységben él. Carlo 1910-ben öngyilkos lesz, Rico viszont csak tizenkét év elteltével tér vissza Goriziába; döntését nem mély morális vagy egzisztenciális válság befolyásolja, hanem egyszerűen egészségügyi gondok gyötrik; eközben Argentína forrong, a Monarchia már darabjaira hullott, ő viszont ebből csak a lármát, a zajt képes érzékelni, ami megzavarja eszményi nyugalmát. De vajon elhisszük-e, hogy gauchoként töltött magányos évei alatt mindössze egy koffernyi görög és latin klasszikust cipel magával, hogy aztán egy vadkacsavadászat és egy ló érvágása között elővehesse az Oidipusz királyt, és az 1865-ös Nauck szerkesztette berlini kiadás 1400. sorának kommentárját áthúzza, majd elégedetten nyugtázza magában, „kellemes érzés filológiai okokból dühöngeni"? (52.) Carlo filoszi elhivatottságánál sokkal meggyőzőbbek a szikrázóan színes, erőteljes tónusokkal megrajzolt, másodpercekre felvillanó tájak, végtelenbe merevített, látszólag jól kivehető, ámbár határozott kontúr nélküli, elúszó arcok, illanékony hangulatok, melyek biztosítják a kisregény egyes pontjain ugyan zsúfoltnak ható, bár kétségtelenül egyedi, mediterrán atmoszférát: „Nagy felhők vonulnak és tűnnek tova az égen, fűcsomót tép egy tehén, a föld forog, de áll is, a százszorszép egy hónapig él, a tiszavirág egy napig, az esthajnalcsillag esti is meg hajnali is. Az ég néha kitágul, mint az üveggömb, ha fújják, eltávolodik, és nyoma vész." (43.)

Magris könyvének tétjéül Michelstaedter filozófiai értekezésének, *A meggyőződés és retorika*nak azon tételét teszi meg, melyben „úgy ábrázolja [Mreulét] mint szabad embert, akit a dolgok megszólítanak: »te vagy«, s aki örül a puszta létezésének, nem kérve és nem félve semmit, se életet, se halált, aki teljes életet él mindig és minden percében, a legeslegutolsóban is". (45.) Ezeket a szavakat Carlo Enrico szájába adja, megpecsételve sorsát, az pedig egész életében mantrázva őket igyekszik megfelelni rajongva imádott példaképe ideájának. Az olvasónak nehézséget okozhat eldönteni, valójában Carlo vagy annak eszméit szívében haláláig őrző Enrico avatódik a narráció központi figurájává, hiszen egymás eszményképeivé válnak még életükben, s ez okozza mindkettejüknél a törést, más-más módon. Erre utal a regény fülszövege is: Carlo „öngyilkossága a fő tézist: a vágy, a valamivé levés, a jövővárásnak álcázott »halál felé menetelés« tagadását tette szemléletessé. Enrico más utat választ. Ő az életével óhajtja demonstrálni – ugyanazt". Carlo „lámpása kialudt, de nem azért, mert kifogyott belőle az olaj, hanem mert csordultig teli volt vele." (46.) Önmaga számára válik elviselhetetlenül sokká, barátjához fűződő rajongása sem tudja már az élethez kötni, Enrico pedig csak látszólag választ más utat, tényleges cselekvésre valójában képtelen, mégis megváltást, feloldást várnak tőle. Ez a feszültség teljesen tehetetlenné és terméketlenné merevíti még Patagóniában, mivel eszméik ezen a ponton nem választhatók szét egymástól, a Carlo személyéről rávetülő dicsfény később valójában elsorvasztja. Levelében ezt írja Nino: „Carlo úgy beszélt rólad, úgy tekintett az életedre, mint valami egyes-egyedül elismerendő dologra… azt, amit Carlótól kaptunk, te megcsinálod, és bebizonyítod a mostani életed minden egyes tettével, csak épp nem tudsz róla… akik Carlóhoz közel álltak, úgy látják, hogy csak te vagy hozzá fogható." (44–45.)

Enrico visszatér az életbe, a véráztatta Európába, ahol fokozatosan barátja nemlétének élő hiányjelévé alakul át – letesz arról, hogy közösnek hitt elképzeléseiket beteljesítse, a filozófust ismét piedesztálra emelve szemléli, a számára kitűzött feladattal pedig végérvényesen képtelen megbirkózni: „Akárcsak Buddha, Carlo a nagy Felébredett […] Miért éppen [Enrico] bogozza szét ezeket a csomókat, ő, aki nem szédülni szeret, hanem maga sodorta cigarettát pöfékelve heverészni és nézni a tengert?" (63.) Számára a tenger mítoszi képződmény, megfoghatatlan, sérthetetlen fenség, az óceán átszelése jelenben létezésének megkérdőjelezhetetlen záloga. Carlo saját verseiben gyermekkoruk nyílt, parttalan és hajó nélküli, szabad Adriáját jeleníti meg, ezzel szembeállítva a szárazföldnek tűrnie kell a barázdáló ekét. Hazatérte után Enrico totális kudarca abban nyilvánul meg, hogy megtörten feladja a másik, a valaha volt tenger utáni vágyakozását is, amely még Carlóhoz kötötte, hiába él a partján: „Sőt, meg talán a tenger is túlzás, mert miatta meg újrakezdődik a boldogságváró nagy önáltatás meg a nagy jelentéskutatás, amely – mint minden kutakodás – megfojtja a boldogságot. Akkor inkább

a föld, amin áll, a tespedés." (63–64.) Kis hajója vitorlavászna így válik a puszta jelen időt kendőző utolsó lepellé, mindezt betetőzi, hogy barátja anyja elviszi neki a hosszú nyelű, dupla csőrű olajlámpást, mely felkiáltójelként emlékezteti őt vállalása sikertelenségére.

Salvoréba költözése után Carlo iránti hűségét azzal próbálja bizonyítani önmaga számára, hogy órát nem tűr meg házában, nem hajlandó regisztrálni az idő múlását, múltba vágyódása egyedül a keserédes nosztalgiázásban merül ki, amivel barátját megpróbálja visszaálmodni a jelen újabb világégés küszöbén álló világába. Ahogyan Enrico teste, az elbeszélés módja is egyre szikárabbá, töredezettebbé válik, érzékelhetően kevesebb a lírai hasonlat, az idő múlása dinamikusabb, közeleg a háború és Enrico életének vége; felerősödik a narráció első fejezetből visszaköszönő dokumentarista jellege az anyakönyvi és telekkönyvi főkönyvek emlegetésekor. A történet vázlatszerűvé szikkadása Enrico mentális állapotának tükröződése, aki az ókori görög regényhősök mintájára örök jelen időbe zártan él, melyből utolsó lépéseit a néhai tengerhez a kamaszkori padlásszobát bevilágító olajlámpa fénykörében teszi meg.

Enrico Mreule passzív életigenlésének, önmagába zárt lelki világa apróbb és nagyobb horderejű kataklizmáinak története mentén felsejlik az eposzi világ mediterrán tengere, melyben „ami súly, az mindenképp süllyed és zuhan". (44.) Claudio Magris életrajzi kisregénye olyan világba kalauzolja olvasóját, amelyben lehetséges és lehetetlen nem ellentéte, sokkal inkább kiegészítője egymásnak, amelyben az Ulpius Tamás-i nagyság, akárcsak Szerb Antal regényében, sorshordozó erővel rendelkezik, még ha gondolkodásmódjuk feltérképezése kevéssé hozhat is bennünket közelebb saját, útvesztőbe zárult, tenger nélküli közép-európaiságunk megértéséhez.

Fehér Dorottya

■ **JEGYZET**

1. Claudio Magris: *Michelstaedter és az „igazi életet" kereső közép-európai nagy generáció*. Ford. Ördögh Éva. Tiszatáj 1999/9. 20–25.

BOLDOGMONDÁSOK EGY VERSESKÖTETBEN

Borbély András: *Szél*

■ A címben megnevezett „szél" a kötet egészében ott működik, megrázó erővel, mintha csak profán megjelölése (vagy természetivé kódolása?) lenne valami szakrális (és mint ilyen, egyben botrányos), szüntelenül zajló eseménynek. A versek nem valami*ről*, hanem valami*t* szólnak, vagy ahogyan a szerző mondja a kötetvégi interjúban, „egy másik síkra helyezik át" – én úgy olvasom – a teremtéstörténetet, majd a „sorstörténeteket" követően, mintha az apokalipszist.

A kötet eleji „tájversek" a megtestesülés szenvedésében és rettentő némaságában „hallatják" a pneuma munkáját („Némán zihál a tél"; „és zihál fönt a Göncöl"; „ahogy a levegőt szuszogva nyelte"; „Szétesett szájmennybolt, a tüdő és a máj" stb.). A könyv második felében mintha valami zaj váltaná fel a teremtéshez szükséges csendet, ahol a szó vagy maga a „zaj" („és legszívesebben azt mondanám: / bárcsak mindenki, aki él a világon, / hallgatna el egy évre, vagy egy napra legalább"), vagy pedig kívül kerül a hallhatón („Hogy kívül / vannak a szavak a hallhatón").

A két fejezetcím (*Bronzkor* és *Név nélkül*) is áttételesen utal arra, hogy a kötet szerkezetének mozgatója az egyszerre materiális és lelki-szellemi értelemben vett szegénység, a földnek és lakóinak megváltatlansága. Megjegyzendő, hogy a fejezetek nem képviselnek tematikai osztottságot (hacsak nem számítjuk, hogy a sorstörténetek jobbára az első részben kaptak helyet, míg a másodikban többnyire a személyes „élmények"), de mindkettőben jellemző a történelmi és társadalmi problematikának

Fiatal Írók Szövetsége, Bp., 2014.

(„bronzkor”) és a szóba hozás, a megnevezés nehézségeinek („név nélkül”) a felvetése. Mindkét fejezet végén, az utolsó előtti szöveg pozíciójában (a 47–48., illetve a 85–86. oldalon) üresen hagyott lapok az elhallgatás, a szóból (szuszból?) kifogyás helyei a könyvben, amelyek az elmondatlan/elmondhatatlan történeteknek, a kimondatlan/kimondhatatlan „élményeknek” nyitnak teret.

A kötet világának alapvető színhelye: a lepusztult táj. Ezen az egyszerre geológiai és történelmi helyszínen – a teremtéstörténet ellentéteként és visszájaként – a széthullás, a semmivé válás, a süllyedés, a megfosztás eseménye zajlik. („A bádog vérzékeny erezete / énekelni kezd, / a víz peremén tovasiklik / egy tehervonat zaja, / tenyérnyi ég, vércsék vijjogása, / kitakarja az időt a hús, / sódara hull és hull a csönd, / és zihál fönt a Göncöl” – olvassuk a *Bronzkor*ban; a *Kánikulá*ban pedig ezt: „Kifordult gömb, kívülről / be, belülről ki: belakott, / kiirtott terület. Véresre süti / a tetőket a nap”; az *Október* első versszakában ezt: „Hó szagát ejtik a felhők, / egy-egy nehezebb tárgy, / pléhvödör, falból kihullt tégla, / leszakadt szélvédő, gépház / figyelget a téli alkonyatban; / az élet nem talál magára, / kifújt a vér is az erekből”) A szöveg egyfajta „mágikus realista” látomást nyújt a szenvedő, a fuldokló földről. Mintha a Lélek még nem hagyta volna teljesen magára az Anyagot, nem hagyta volna még el a világ testét, de a lélegzés egyre fojtottabb és akadozóbb volta e föld pusztulásának, lakhatatlanná válásának megállíthatatlan történéséről ad hírt. Vagy talán épp fordítva: a széthullás és romlás brutális történéseinek közepette még mindig ott munkál, némán és hűséggel, a teremtés? Borbély András könyve nem ad explicit választ erre, ellenkezőleg, felveti és mindvégig nyitva tartja a kérdést, annak teljes mélységében és élességében.

Úgy tűnik, hogy a könyvben „megírt” élettörténetek, sorsok is külön-külön ismételhetetlenül ismétlik a megszenvedett/megszenvedtetett teremtéstörténetet, ami már magának az apokalipszisnek a története is. (Ha egyáltalán lehet az apokalipszisnek „története”.) A mindenféle példázatosság nélkül bemutatott sorsok – a gyermeküket vesztett anyáké, a börtönviselt nagyapáé, a céget alapító és a homokbányában talált dinoszaurusz-maradványokat megsemmisítő „apai ág” tagjaié, a nyelvtehetség Dezső bácsié, „aki mindig maga gyakorolja a nyelveken szólást”, a kedves emlékű Kornélia nénié és a Bari nevű kisbáránye, akit levágtak, vagy a vidéki költőé, akinek álmai közül egyedül a rá váró „leghosszabb álom” fog majd beteljesülni – az emberi lény bűnnek és halálnak kiszolgáltatott és ugyanakkor krisztusi arcát is megjelenítik.

A táj – archaikus világ, rajta az ipari pusztítás nyomaival – maga nem részvétlen, nem pusztán háttere, díszlete, hanem – titokzatos módon – részese az emberi szenvedéstörténeteknek. (A *Míg zöldre vált a sorompón a lámpa* balladisztikus soraiban olvassuk: „Ilyenkor könnyben úsznak a borsikák, / azt hallgatják, hogy csattog a kerék. // S mint egy szarvas, bőgött fel a bátyja, / hogy kisöccsét a vonat kettévágta…)

A természet is sebzett, s látványában, melynek hatása alól a szemlélő nem vonhatja ki magát, megmutatkozik a látó és a látott egylényegűsége: amit látunk, mi magunk vagyunk. („a talajba tapadt gyökerek közül, / és a húrokra tapadt tollazaton, / mint a kőre rácseppenő olaj, / ezüstösen madárvér csillan” – olvassuk az *Emlékezés* című versben, vagy a kötetzáró *Szél*ben ezt: „Hosszú tükröket / dobál a szél. // Szelek árnyéka, lekötött test, / hogy magányát feltörhesd, / nincs arra szó.”) A látónak és a láthatónak ez a kibogozhatatlan egybetartozása (olyannyira összefonódnak, hogy szinte lehetetlen olyan idézetet találni a kötetben, amelyben ezek külön-külön fordulnának elő) kölcsönzi e versek erősen személyes, mondhatni konfesszionális jellegét. A megalázás és a megaláztatás, a bűn, a szenvedés, a kiszolgáltatottság és a kifosztottság megrendítő képei személyes életkérdésekként jelennek meg a kötetben.

A kimondás, a nyelvtalálás belső kényszerétől vezérelve Borbély (ahogyan a kötetvégi interjúban is mondja: „Ennek a kötetnek főként az első ciklusában például az érdekelt – s ez szerintem közéleti és politikai kérdés –, hogy miként lehet s egyáltalán lehet-e nyelvet adni egy mind irodalmi, mind társadalmi tekintetben néma, elhagyatott, a politikai érzékelésből kívül rekedt területnek”) a tanúság, a tanúskodás költői feladatát veszi magára. Talán ebből adódik az olvasónak az a benyomása, hogy – bár a megjelenített világ a szenvedés és a reménytelenség földje – még sincs teljesen magára hagyva. Szó sincs itt a hagyományos életformák eszményítő bemutatásáról, valamiféle „székely romantikáról”, sokkal inkább koncentrált figyelemről az „életnyomozásban”, érintés és érintettség

egyensúlyáról, pontosságról a nem csupán a verbalitás értelmében vett nyelvi kifejezésben és a nagyon is nyelvi természetű hallgatásban.

A versek egyébként – a peremvidék színhelyein kívül – urbánus tájakra is elvezetnek (a kötetnyitó, illetve -záró költemények idézhetjük ismét a két pólus képviselőiként: „Egy reggel zenévé változik a táj, / fémhuzallá nyúlnak az ürességben / kifeszített árnyékok, sóhajok, / töredelmesen kiszáll a fagy // a talajba tapadt gyökerek közül"; illetve: „A buszmegálló / ma sem lesz otthonos. // A Szabadság-hídról a villamos / fordul le, / ringatja tavasz, / mögötte szobor, neonfényes alkony, / érchuzal dúdol lent a Duna-parton, / engedetlen / a sodró ár ellen"). A zenélő, dúdoló érchuzal motívuma – egyaránt „kelléke" a falusi és a városi tájnak – a kötet más verseiben is fel-felbukkan, és szerepe mindig valamiféle banalitásba forduló titoknak, látványba foglalt sorsszerűségnek a sejtetése. (A költő Borbély Anna nagyanyjának ajánlott *Jeremiád*ban például: „Ércfonal vezet, megbúvik a vad, / és csak a sötét kortyolgatja / a még mélyebb sötétek levét"; az *Október*ben: „Megjön a szél, egyszer csak / dalba kezd vagy ezer vezeték"; az élettörténetek és tragédiák töredékeit bemutató *Míg zöldre vált a sorompón a lámpa* című versben pedig a „A sínek fölött a szálak összeérnek" sor kétszer ismétlődik.)

A versköltés tere a két pólus – a vidéki és a városi –, a kétfelé mutató sors közötti ingázás, az örökös száműzetés, exodus életformája s ennek az életformának a vállalása, úgy, amint azt a *Vándorlás* című vers mondja: „lustán, de gyilkos fegyelemmel / vállalni részt az undorodásban is, / együtt menekülni azzal, mi menekül, / ott lenni mindenhol, nem lenni sehol sem."

Az igeneves szerkezetek sorjázása a *Vándorlás*ban az írás problematikáját veti fel, ami egyébként az egész köteten végigkövethető kérdezés. „Minek írod a nemlét betűit? […] Hiába minden, / minden hiába" – olvassuk a messianisztikus költő szerep elutasításaként a *Kölcsönidő* című versben, a *December*ben pedig ezt: „S hogy miért kell erről írni? –, / attól is csak egyre rosszabb / lesz a képlet. / Ideje lenne végre / abbahagyni az egészet." Az írás mint testtapasztalat, mint próbatétel a sötétség idején, mint az emberré válás megszenvedett hűségtapasztalata azonban mégis, paradox módon, a reményről való tanúságtétel is a kötetben. (Újabb teremtéstörténet részeként a költő testének megalkotásáról és lélegzettel való ellátásáról szól például a *Bálvány* című vers, talán rejtett utalással Babits *Jónás imájá*ra: „a telihold szélén / kobra árnyék cikkan, / a homályból húst vesz, / abból rakja torkom, / levegőt csihol rá, / lelkem a lopott szél.")

A költői szó testet öltése, kiszakadása a hallgatásból a megtestesülés misztériumát idézi, még akkor is, ha ez negatív formában, az artikuláció elveszítéséről mint a teremtés visszájáról szól. („Ordíthatsz, ha nem jut más eszedbe. / Hiába, késő lesz az is, / minthogy késve érkezik minden hang / az emberi torokba" – olvassuk a *Kölcsönidő*ben.) Az *Eredet* sorai a szülés és egyszersmind az agonizálás megrendítő látványaként idézik a beszéd rejtélyes, ijesztő születését. A vers nem nevezi meg, ki az, aki „nézte" a húsból formálódó szájat, amint az „hörögve, lassan beszélni kezdett", az ajkat, „ahogy a levegőt szuszogva / nyelte"; a kimondatlan és a kimondhatatlan Név „tulajdonosa" azonban, rettentő kegyelemszerűségében, szintén megjelenik a sorokban („az ajkát, meg ahogy a levegőt szuszogva / nyelte, először látta, mint hogyha / csak ezért kellene megteremtse. / Nem beszélt hozzá, csak nézte, / húsának bíbora és az idő fénye közé / zárva kereste, hívta, meg nem ítélte").

Az emlékezés is a test kérdéseként jelenik meg: az emlékező elutasítja az emlékezés közhelyes, álszent gesztusait, ehelyett mintegy átadja testét az élő emlékeknek, hogy azok mélyen beleíródhassanak. („de én nem akarom ápolni az ő emlékét, / minden ilyen szándék gyáva egy kicsit"; „édesanyám már megmosta az ő testét és / felkötötte az állát, nem volt mit mondani" – e két idézet egyazon versből, a nagyanya halálát idéző *Cserebomlás*ból való, illetve a *kis életút-ikonok*at magában foglaló *Holdtöltéb*ől ez a következő: „öregasszony hát ég veled / ha már senki sem ismer föl / tenyeredre emlékezek / krumplit hámoz és földet tör / nem állok föl nem térdelek / mint egy szolga meggörbedek").

Különösen megrendítő, amit ez a kötet a hiányról, a hiány testességéről tud; mint például a *Nincs bárány* című vers, amely a szerelemben egymáshoz tartozás mindennapi gesztusait idézve, a zárlatban meglepő fordulattal szól a bárány szinte észrevétlen hiányáról egy örmény templomban látott szobor mellől: „A szobor közepes, nem tűnik csonkának, / s hogy nincs bárány, azt így lehet elmondani". Amikor

idáig jutunk az olvasásban, rögtön vissza kell térni a vers elejére, hogy a szerelemről is – mely, mint tudjuk, mindig telített hiány is – megtudjunk valami kimondatlanul és kimondhatatlanul lényegbelit.

A kötet poétikájának egyik vonásaként figyelhetünk fel a különféle hagyományokhoz való, legtöbbször csak jelzésszerű kapcsolódások nyomaira; ha jól hallom, Pilinszky, József Attila, Babits, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Nemes Nagy Ágnes költészetének szólamai sejlenek helyenként a kötet verseiben, nem kisebbítve a saját hang eredetiségét. A leggyakrabban persze Pilinszky, ahogyan arra a kötetvégi interjú is utal („Pilinszky költészete […] nem kifejezetten irodalmi élmény volt a szó szűk értelmében, hanem annak megsejtése, hogy a költészet nem pusztán a szavakról, nem pusztán az irodalomról szól, hanem a létezésünk alapjairól, feltételeiről, kérdéseiről, ezek kimondásának és megértésének határairól"). Kiemelt helyen, a kötetnyitó *Emlékezés* című versben a leghangsúlyosabb talán ez az utalás („S fölzengenek a kóbor zivatarok, / mind az esők, a sók és a sirályok"). A *Harmadnapon* hangvételének megidézése mintha invokáció gyanánt volna beépítve a vers testébe, kérelemként, hogy, miként a Pilinszky-versben a hétköznapi hajnal leírásában a feltámadás előjeleit látjuk, úgy az *Emlékezés* tájaként megjelenített, kietlen, „palaszürke táj" is mint megváltatlan, megváltásra váró hely, a szenvedés kollektív élményének tere tudjon megjelenni.

„S hogy mitől vers a vers, / azt sem tőlem tudjátok meg. / Mert ugyanolyan nehéz válaszolni a kérdésre, / hogy mi egy verssor, / mint arra, hogy miért épp rozsdabarna a fű töve, / miért pont *így* nőtt ez a fa, / vagy hogy pontosan mit fejez ki / egy embernek az arca." (*A vidéki költő*) Az ars poeticaként is olvasható sorokat Borbély András „a vidéki költőnek" tulajdonítja; ezzel az eljárással azt teszi lehetővé, hogy a két „költői én", az övé és a vidéki költőé, teljesen összekeveredve egymást tükrözze, hogy ne lehessen eldönteni, melyik az egyik, és melyik a másik.

Az elődökhöz való kapcsolódás révén éppúgy, mint a megjelenített világ dolgaival és szereplőivel való kölcsönös egymásba fonódás megformálása által a kötetben érzékelhetővé válik valamiképp a közös létezés egyetemességébe vetett bizalom visszanyerésének reményen túli reménye is.

Itt említendők az együvé tartozás(unk) grammatikai jelzéseiként az elbeszélő harmadik személybe rejtett első személy, valamint az egyes szám első személyt oly gyakran második személyre, illetve többes elsőre váltó igei személyragok. Van úgy, hogy szó szerint értendő a megszólítás értékű második személy (például a Borbély Anna nagyanyjának ajánlott *Jeremiád*ban: „Olyan vagy, mint az Öreghegy, / hol kétoldalt vadsövény rejti / a még mélyebb rejteket"), van, hogy önmegszólításba vált (a *Nekülá*ban például: „Az alvilág belül lesz, / és fegyvered: csak a test, / és el nem hanyatlik már / többé a szürke tenger"; vagy a *Bronzkor*ban: „Némán zihál a tél, / figyeled áttetsző kristályát, / mint változik maréknyi vértelen hússá / a teremtés mozdulatlansága"); de a legtöbbször – beleértve a most idézett eseteket is – azzal lep meg a vers, hogy a második személyt lehet önmegszólításként is, de az olvasót közvetlenül megszólító formaként is érteni, amellyel mintegy bevonódunk e költészet legbensőbb áramaiba (a *Háború*ban például: „ Föld volt az is. / De benned még egy másik föld is forog. / Egy föld, egy föld, / egy föld, mely elveszett"; vagy a *Szél* zárósoraiban: „Üreggé vásott / testedben a szél. / Gömbvillám pásztáz / egy pusztaságot"). Vehetjük úgy, hogy a költészet megosztja velünk a szegénység gondját, de úgy is, hogy a mi szegénységünk szóba hozását (is) magára vállalja. A költészet közös terében, a megszólíttatás szavaiban az olvasó is önmagára ismerhet.

E költészet tere a közlés és meghallás kölcsönösségének eseményében keletkezik, ahol a közlemény – az evangéliumi tanításnak megfelelően – *közöttünk* szólalhat meg igazán.

Az evangéliumi elem tematikusan is megjelenik a könyvben – a *Máté evangéliuma* a bibliai szöveggel teremt kapcsolatot –; a szilánkokra tördelt történet, mely nem jut el a feltámadás elbeszéléséig, azon a ponton szakad félbe, amikor a tanítványoknak szembesülniük kell a Mester hiányával („És a tanítványok nélküle indultak haza / Galilea szétszórt falvaiba"); „folytonosságot" a vers visszafelé, az Ószövetség irányában mutat (a kezdő sorok is az életbevágó hiányt idézik: „És Rákhel siratja / az ő fiait, mert nincsenek"), s mindez együtt a kereszt botrányának vissza- és előremenően örökké újrakezdődő, lezárhatatlan eseményére utal.

Újra kezdhető és kezdődő eseménnyé alakulhat viszont az is, ami kimaradt a történetből, és a hiányával van jelen, így például a Mt 5, 3–10 tartalma, a Hegyi Beszéd nehezen érthető, paradoxonokban áradó tanítása. A nyolc boldogmondás megszólítottjai – a szegények, a sírók, a szelídek, az igazságra éhesek és szomjúhozók, az irgalmasok, a tisztaszívűek, a békességre igyekvők, az igazság miatt üldözöttek – éppúgy a boldogság városányosai, éppen, mert *nem* boldogok (hanem szegények, sírók stb.), mint e kötet világának népessége. A versek, azáltal, hogy megszólítják őket (erről a kommunikációs aktusról mondja Borbély András a kötetvégi interjúban: „nem egy kéznél lévő témát akartam pusztán feldolgozni, hanem megszólítottam, a nevükön neveztem más személyeket, tereiket, problémáikat, elmondtam a magam módján a tetteiket, idéztem a szavaikat. Kiszólítottam őket, még haláluk dermedtségéből is"), felidézi, megteremti azt a közös teret (mindannyiunkét), ahol jóvá mondó válasz ígérete érkezik, bár szakadozottan, de mindig újra kezdődően, az éhezők, a sírók, a lelki szegénységben szenvedők panaszára.

Orbán Gyöngyi

KEDÉLYES MENDEMONDÁK

Molnár Vilmos: *Az ördög megint Csíkban*

■ „Ha hagyma, akkor a héjával kell kezdeni. Csak azt lehántva hozzáférhető a többi burok." Molnár Vilmos negyedik novelláskötete első olvasásra amolyan poénos, konvenciókat kifigurázó írásgyakorlatnak látszik, amely a nyelvre való irányultságán túl nem tud relevánsabb tartalommal feltöltődni. De ha a kötet legemlékezetesebb motívumát, a hagymát segítségül hívjuk, alkalom adódhat ítéletünk felülírására. A hagyma mint irodalmi motívum nem újdonság; elsősorban a művek narratív struktúrájának vagy jelentéssíkjainak a jellemzésére alkalmazható, illetve a beavatás rítusának a megtestesüléseként is jelentkezhet. Ibsen *Peer Gynt*jének hagymamonológja juthat leginkább eszünkbe, mialatt arra törekszünk, hogy Molnár szövegeinek a felszínén átlátva, az egyes rétegeket lehántva eljuthassunk a dolgok közepéig s onnan tovább a Marsra vagy Szundi-országba vagy csak éppen ide Csíkba.

Első réteg: a héj – a kötet legszembetűnőbb, felszíni sajátosságát a nyelv, a hangnem, a stílus összjátéka képezi. Mindhárom a kifigurázás szándékának rendelődik alá, amint azt Nagy Gábor *Hitel*beli kritikája is hangsúlyozza. A nyelvvel való kísérletezés egyrészt a konvencionális, megrögzült kifejezések, állandóvá vált jelzős szerkezetek kimerevítésére, s ezáltal ürességük megmutatására irányul („Mondhatnám: nagyanyám szeretetreméltó, békés lény volt. Inkább mégis úgy mondanám: nagyanyám szeretetreméltó, békétlen lény volt." – *A falvédőn*) Másrészt a szinonim kifejezések túlhalmozása („elfolyt egy irányba, vagyis megnyúlt, szóval elmecseredett"; „Kell a kis hétköznapi izgalom. A felspannolt idegek harca. Az őrült tét csábítása"; „egy görbe, vagyis kajla, szóval csálé propeller") és a töltelékszavak/mondatok („úgymond", „úgylehet", „Meg különben is!", „És egyáltalán!", „Meg minden!") az oralitás markereiként mintha a mondás, történetmesélés kényszerének (is) szimptómái lennének, amelyek a lendületes felütésekkel és a pörgő cselekményvezetéssel együtt sajátos ritmikát kölcsönöznek az egyes szám harmadik személyű narrációnak. Néha már boszszantó a burjánzásuk, van olyan novella is, amely szinte csak ilyen megtoldások öncélú sokasága (*Nagyanyám hokedlije*). Mindenesetre e nyelvi kísérletezések felerősítik a novellák komikus helyzeteiből is adódó játékos-humoros-ironikus hangnemet.

Stílus szempontjából a regiszterek keverése a jellemző: honosított kölcsönszavak („fíling", „zsenáns", „lezserül", „akkurátusan", „ámblokk", „macsóbb", „überelni"), ifjúsági nyelvváltozat („cuki", „elbaszarintottak", „svihák", „tuti tippek") és urizálóbb kifejezések („pillanatice privát elintéznivalói", „momentán", „komplett") könnyedén megférnek a regionálisabb színezetűek („mán", „aztat" „kombiné", „facsaros csíki kecmec", „tetentókul", „cefetül", „pipiskedve", „büklen") között, s mindez olyan „ke-

Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2013.

resetlen egyszerűséggel" történik nyelvi és stiláris szinten, amilyennel Bereczki Paula támad fel marslakók segítségével a kötetnyitó novellában (*Bereczki Paula esete a marslakókkal*). A szimpatikus nyelvi poénok mögött azonban legtöbb esetben ironizáló szándék áll, például a rendőrpárra vagy a hatóságra való utaláskor a névelő elhagyása („Szervek [=a rendőr ikerpár] pillanatra meghökkentek."; „Felsőbb hely furcsa logikával ettől várta...") az egyetlen szerepkörre való lecsupaszítás gesztusaként értelmezhető, s így az elidegenítő szándék mellett a hatalom reprezentánsain való felülkerekedést is jelenti.

Következhet a második réteg: a szerkezet. A hagyma által kínált, fokozatosan „csupaszító" logika a kötet kompozícióját tekintve is érvényesül, hisz a közepére helyeződnek el a „súlyosabbnak" tekinthető írások – s talán egyben a legemlékezetesebbek – , amikor már könnybe lábadhatna a szem, de a magba írt szövegek az adott traumatikus történelmi kontextust vagy rezignált léttapasztalatot mitikus-humoros lepellel vonják be: a második világháború alatti orosz megszállás húsz perc erejéig karneváli menetté alakul, amelyhez a lakosság is csatlakozik (*Történet Bolond Lináról és a Vörös Hadseregről, a tökéletes kontyról meg nagyanyámról*); a nagyanya „mágikus" hagymakúrával gyógyítja, és egyúttal „ideológiai átnevelésben" részesíti a „felsőbb hely" szolgálatában álló Jurcsák elvtársat 1950 tájékán, ily módon kísérli meg a maga és közössége számára ellensúlyozni az új rendszer hozta negatív változásokat (*Hagyma, avagy amikor nagyanyám varázslásra vetemedett*); a keddi nap pedig furcsamód átveszi a csütörtök szerepét is az idő „elakadásáról" és elteléséről szóló eszmefuttatásszerű írásban (*Öregapám csütörtökje*).

A kötet többi szövege nagyrészt a különféle irodalmi konvenciók alkalmazásával éppen ezeknek a konvencióknak a kifigurázására irányul, például a *Félig titkos történet* a drámára jellemző módon a szereplők felsorolásával indít, majd voltaképpen egy történet paramétereit adja: megvannak benne a drámai szerepkörök („Belevaló Csávó", „Jellegzetes Figura", „Isten Barma", „Bájos Teremtés", „Jónép" stb.), az időre való utalások (pl. „Az idő telt. Akkor bejött..."), majd egy-két tollvonásnyi cselekménymozzanat is előfordul („Történtforma ez-az. Na, akkor jó volt. Utána várakoztak megint tovább"; „Akkor kialakult egy vita"). A paramétereknek való értékadás az olvasó, az „Ön" dolga lett volna, aki szintén rajta van a szereplők listáján: „Ön akkor bánta erősen, hogy nem vett részt a nagy menetben, állt csak végig mamlaszul." Hasonló módon működnek a kötet utolsó harmadát alkotó „mesék" is, amelyekben a műfaj kötelező velejárói: a mágikus hármas szám, a szerencsét próbálás, a hős bajnok, a királylány, az ősz király, a boszorkány stb. tartják össze a cselekményt, annak minden véletlenszerű megnyilvánulásával együtt (például „a semmiből váratlanul egy piros elefánt jelent meg" – *Mese a szerencséről*).

Harmadik hagymaréteg: a tartalom, azaz ami megmagyarázhatatlan és mégis érthető. A kötet ugyanis a hagymaszerű rétegzettség sugallatán kívül egyéb támpontot is kínál önmaga értelmezéséhez, például már a legelső novellában, amelyben a vak koldus „[m]ár régen nem próbált meg utánajárni megmagyarázhatatlan dolgoknak, inkább – ha alkalma nyílt rá – élvezte azokat". Így tesz a narrátor is, és mintha erre kondicionálná olvasóját is. A történetek megmagyarázhatatlan mozzanatai mind valamilyen mitikus, babonás, mesés, „legendáriumok" által ihletett világból származnak, s az egyes történetek valóságában megférnek egymás mellett a nukleáris reaktorhoz igyekvő marslakók, egy feltámadt vízihulla, a látszólagos varázslások és egyéb transzcendens kapcsolatok. Az ördög ugyan csak a címadó írásban szerepel, de a közötte és a csíki fényképész közötti ugratós hangnem a kötet egészére jellemző, s akkor is a Tamási-féle hagyománnyal asszociálná az olvasó, ha éppenséggel nem erősítene rá erre a novella mottója (Tamási *Ördögváltozás Csíkban* című novellájának első mondata).

Az ördögnél is emlékezetesebb figura azonban a „kemény mágiával" foglalkozó „nagyanyám", aki több írásnak is szereplője (rajta kívül visszatérő szereplő csak a nagyapa és a temetőőr, de ettől még nem feltétlenül válik lehetővé a novellák ciklusként való olvasása), a közösség kiemelkedő tagjaként babonás tisztelet övezi tettrekészségét és céltudatosságát, és nem mellesleg a „pályakezdő fiatalember" (aki nem lehet más, mint maga a narrátor, egyes szám harmadik személyben utalva önmagára) szerint „szeretetreméltó, békétlen lény" és „belevaló srác". Ő tudja, hova kell eldugni a csörgőórát, hogy hagymával kell kezelni mindennemű belülről támadó kórságot,

vagy hogy hogyan kell „megszelídíteni” a kisgyermek körül folyton felboruló tárgyakat: „Nagyanyám még tudta, mit mivel kell.” A nagyanya tulajdonképpen a narrátor által boszorkányságnak feltüntetett tulajdonságok leple alatt tudatosan irányítja az eseményeket a közösség érdekében. Az elbeszélő által a cselekmény köré vont mitizálás tehát ugyanolyan leplező mechanizmus, mint a nyelvi játék, másrészt pedig világértelmező forgatókönyv. Egyrészt azok vetítik rá a mitikus fátylat az események meg- és elértése végett, akik a népi hiedelemmel erősebb kapcsolatban állhattak („Mégis innen vette kezdetét a mendemonda, hogy nagyanyám valamiképpen megigézte Jurcsákot, s úgy általában természetfölötti hatással bír némely eseményekre”). Másrészt pedig a legkézenfekvőbb mítoszteremtő figura minden időkben és itt is a narrátor mint kisgyermek, aki számára a tárgyak önálló életet élnek, a zöld hokedli világfaként viszonyítási pontot jelent, a feliratos falvédők pedig a bölcsesség kézzelfogható/látható bizonyítékai.

Ibsen *Peer Gynt*je óta a világirodalom egyik gyakori kérdése: „Hű! mennyi burok van itt, töméntelen! / De hát a magját meg... sohasem lelem?” Ennek továbbgondolásaként merülhet fel bennünk a héjak hántása során a mi kérdésünk: mi a tétje a hagymázásnak? Van-e tétje egyáltalán a szórakoztatáson, kifigurázáson kívül? Anélkül hogy Molnár kötetét valamilyen didaktikus üzenethordozó-funkcióval ruháznánk fel, kiolvashatunk belőle egynéhány lelki falvédőre hímezhető gondolatot. Elsősorban a figurázás felülemelkedést jelenthet, ami a tekintélyek, konvenciók, a hatalom önbizalmának a megingatását vonhatja maga után: „Ne mán legyen olyan kedélyes a nép. Az ilyesmitől talál az az érzése támadni a szervnek, hogy rajta vidulnak.” (*Béla kézre kerítése*) Másodszor az időn való felülkerekedés lehetősége is benne rejlik a nevetésben: ki lehet tölteni az üresség a mondás-mesélés által, de alkalmat ad arra is, hogy kitekintsünk saját dimenziónkból („Ha ügyesek voltunk, ép és szép rétegekre esik szét, s körkörösen kibomolva feltárul a múlt.”). Harmadszor pedig szinte észrevétlenül csatolódik hozzá a *Történet Bolond Lináról...* című novella végéhez a(z) (ön)megszólítás: „Serkenjenek immár tettre a belefásultak.” De talán mindezek mellett a legfontosabb mégis az, hogy a kötetzáró novellában (*Mese a koalamackóról*) szereplő, kőrisfáról leszálló gondolatolvasó koalamackóhoz hasonlóan a könyvet letéve az olvasó úgy érezze, „érdekes benyomásokra tett szert”.

Codău Annamária

IDENTIFIKÁCIÓ, EMLÉKEZÉS

Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv

■ A pécsi Kronosz Kiadónál 2014-ben jelent meg az *Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv* című tanulmánygyűjtemény. A kiadvány születésnapi ajándéknak készült; Rohonyi Zoltán 2013-ban lett volna 70 éves. A könyvbe írt szövegek tehát ajándék szövegek, melyeket a szerzők saját kutatási területükről hoztak. Igen fájdalmas a tény, hogy a könyv ilyen tekintetben nem érte el célját… Ebben az egyedülálló helyzetben az írások a kutatói pálya „keretrendszerével” folytatnak párbeszédet, rekontextualizálják az életmű összefüggéseit. A cím Rohonyi *A romantikus korszakküszöb* című könyvében használt jellegzetes kifejezését idézi. A szerzők a Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken oktató, illetve a tanszékhez kötődő kollégák. A szerkesztésben a tanulmányok időrendiség szerint rendeződnek el, Jacobus Piso elégiájának és a *Verhovina madarai*nak interpretációja fogja közre a tartalmat, összesen 14 tanulmányt.

Az írások gondolatmenetében, motívumrendszerében több, Rohonyi életművére utaló szemponttal találkozhatunk. A szövegeket olvasva azonban óhatatlanul azon részletek iránt válunk leginkább fogékonnyá, melyek e pálya lényeges s esetleg eddig kevésbé reflektált tényezőjére világítanak rá. Rohonyi hiányából adódóan a tudományos pálya áttekintése, valamint az ezt közvetetten értelmező szövegek szempontrendszere szükségszerűen az *emlékezés* gesztusával fonódik össze. Erre utal az Előszóban Milbacher Róbert is, mikor azt írja:

„Az egyetlen dolog, ami összefűzi az írásokat, az Rohonyi Zoltán személye, illetőleg, sajnos, már csak az emléke."

Az olvasó számára ennek az összekapcsolódásnak s ennek a „funkcióváltásnak" a lehetőségét már a magyarországi és erdélyi folyóiratokban megjelenő alkalmi írások megteremtették. Érdemes egymástól nem elkülönítve, inkább egységben vizsgálni ezeket a szövegeket, mivel a kortársai, kollégái, diákjai által készített emlékiratok olvasása során is olyan „előzetes kérdések" fogalmazódhatnak meg bennünk, melyekre válaszlehetőségeket kínál e kiadvány. Takáts József irodalomtörténész például a *Jelenkor* folyóirat 2013/4-es számában ír a Rohonyi Zoltán által képviselt szellemiségről, tudományos pályájáról. Noha elsősorban Rohonyi Zoltán tudomány iránti elköteleződését emeli ki, olyan szempontokat is érint, melyek árnyalják és kiegészítik a szellemi örökség befogadástörténetét. Persze a feljegyzések elsősorban azok számára lehetnek relevánsak, akik ismerték Rohonyi Zoltánt. Az írás Rohonyi legfőbb, talán legszembetűnőbb erényeit emeli ki: „szigorú, ritkán enyhülő tekintetét", komolyságát, tartását – ami műveire, tudományos pályafutásának egészére is jellemző volt. Takáts áttelepülés előtti és utáni korszakra osztja e munkásságot. Meglátása szerint Rohonyi idegen maradt a várostól, Pécs elsősorban „szellemi otthon" volt számára. Választott közege, a pécsi műhely országosan elismert központtá vált, tanítványai az irodalomtörténet kiemelkedő képviselői lettek.

A fentiek alapján talán a legfontosabb adománya az *Előzetes kérdések* kötetnek maga a Rohonyi Zoltán-tanulmány, *Visszapillantó tükör. A tudományos pálya összefoglalása*, melyben maga is összegzi tudományos pályáját; az összegzés saját léttapasztalataival egészül ki. A szöveg még 1996-ban íródott a szerző habilitációs pályázatához. A műfaját tekintve szellemi önéletrajz Tóth Orsolya gondozásában lát napvilágot. A szövegben a kutatói pályája elemzése során személyes érintettségére, indíttatásaira, illetve további kutatói terveire is kitér. Újszerű ez az írás Rohonyi Zoltán pályaképében, hiszen személyes hangvételű esszéi még Kolozsváron, az *Utunk*ban jelentek meg, s a későbbiekben műveiből fokozatosan kiszorult ez a beszédmód.

Rohonyi Zoltán köztudottan nem volt szubjektív szerző. Idézett életrajzát viszont az önszemlélet, az életút áttekintése szervezi. Megtudjuk, hogy Kolozsváron, a szülővárosában folytatott tanulmányai, majd oktatómunkája szempontjából jelentős, de ugyanakkor mennyire nehéz is volt számára az áttelepülés előtti korszak, amit főként a „magyar tudományossághoz" viszonyított megkésettséggel magyaráz. E megkésettséget Rohonyi egyrészt a tájékozódás hiányával, pontosabban ennek ellehetetlenítésével indokolja. Ehhez a szemponthoz igazodik Takáts József fentiekben idézett tanulmánya, melyben az egzisztenciális ellehetetlenítés külső szemlélőjeként emlékezik vissza a Rohonyi Zoltánnal való megismerkedésre. Rohonyit Takáts még Kolozsvárról ismerte, „az ottani legnehezebb évekből; szegénységre, fűtetlen szobákra, félelemre emlékszem akkori erdélyi utazásaimra visszagondolva".[1]

Rohonyi munkásságának, hagyatékának Kolozsváron is rendeltetése van. Kettéosztott kutatói pályája otthon is hagyott tanítványokat: „sok egykori hallgatónk került azóta fontos szerepbe az erdélyi kulturális életben, az áttelepültek közül pedig többen is egyetemi oktatók" – írja.[2] Kutatói pályája Kolozsváron indult, doktori disszertációja a romantika kezdeteire alapozott vizsgálódásokból állt össze. Szellemi vállalkozásai már az idézett korszakban figyelemfelkeltőek voltak. Az *Utunk*, *A Hét* s a *Korunk* folyóiratokban publikált, klasszikus magyar irodalommal kapcsolatos népszerűsítő jellegű írások szerzője, a hetvenes évek elejétől pedig román nyelvű előadásokat készített a magyar irodalom aktuális kérdéseiről. Átvéve 1972-ben az irodalomelmélet oktatását, az előadásokra készített jegyzetekből, kutatásokból 2014-ben könyv jelent meg *Per activam resistentiam* címmel.

Rohonyi a rendszerváltáskor költözött Magyarországra. A *Visszapillantó tükör*ből megtudjuk, hogy az egyre nagyobb oktatói terhelést nehezen élte meg, kevesebb publikáció látott napvilágot, egyféle szerepelbizonytalanodást érzékelt. Ezért is döntött Pécs mellett, ahol a későbbiekben a tudomány feltétlen elkötelezettjeként létezhetett. Az „identitáspozíció megszilárdulását"[3] (1992) követő időszak saját értékelésében is termékeny korszak. A kitekintésben a romantikakutatások kontinuitásának lehetőségét a folyamatos tudományos párbeszéd feltételéhez köti.

Ennek a párbeszédnek a lehetőségét az első tematikus egység több szövege is megteremti. Takáts József *Irodalomtörténet urbanisztikával. Vitkovits és Berzsenyi episztolái faluról és városról* című tanulmányában saját kutatási területe felől közelít

Rohonyi kutatásainak centrumához. A város interpretációinak feltérképezését követően az idézett szerzők episztoláit elemezve hoz működésbe két Rohonyi-idézetet a 19. század eleji költészet filozofikusságával kapcsolatosan. Ennek mentén beszél az episztola megítéléséről, jelentőségéről Berzsenyi költészetében, ami morálfilozófiai alapvetések műfajaként értelmeződik.

Ehhez a témakörhöz igazodik S. Laczkó András tanulmánya: Berzsenyi Dániel *Magányosság*ának „vendégszövegét", Matthisson *Der Genfersse* című verséből vett utolsó két sort elemzi, Berzsenyi versét „a német költemény egy szöveghelye elmélyítéseként"[4] olvassa. Hasonló tükröződést figyelhetünk meg Borbély Szilárd *A Fanni hagyományai fikciókritikai olvasása* című tanulmányában, ahol Rohonyi radikális kérdéseire, a feltárt összefüggésekre, valamint a rekanonizációs eljárásokban elért eredményeire hivatkozva hajtja végre a kultuszkritikai és filológiai olvasást. Kucserka Zsófia *Jókai tengerszemei: a táj szerepe a karakterképzésben* című szövege pedig erdélyi tájat elemez; többek közt a Szent Anna-tó vidékének irodalmi megjelenítésére összpontosít. A tér karakterépítő funkcióinak, lehetőségeinek, valamint a tengerszem motívum jelentésrétegeinek vizsgálata során a táj „emlékezeti helyként" funkcionálhat. Innovatív Balázs-Hajdu Péter Madách–Rimay-kódexben található tizenöt szerelmes vers szerzőségével kapcsolatos tanulmánya, mivel a Rimay János és Madách Gáspár melletti/elleni érveket vizsgálva mutat rá ezek gondolati pontatlanságára. Nagy Imre Katona József *Ziska* című drámájának nyelvi világát elemzi, Merényi Annamária pedig Katona József korai drámáihoz társít filológiai kiegészítéseket, észrevételeket. Ezt a tematikus egységet Sebők Orsolya *A hazai verses regény műfaj* kialakulásáról című tanulmánya zárja.

A modern irodalmi szövegekkel foglalkozó részt Bene Adrián narratológiai témájú írása, *Zola mise en abyme-jei* című tanulmány vezeti be. Zola szövegeinek újraolvasása során Bene Adriánt is egyfajta rekanonizációs célkitűzés vezényeli. A Zola-művek hatástörténetét elemezve a recepció politikától sem mentes voltára mutat rá, a művekhez mint (újra)értelmezésre váró szövegkorpuszokhoz közelít. A kortárs narratológiai elméletekben tájékozott szerző az interpretáció újfajta lehetőségeit a metalepszis és a *mise en abyme* vizsgálatában látja. A fogalmak körül kialakult elméleti diskurzus rövid áttekintését követően magára a műértelmezésre figyel. A tanulmány az újfajta olvasási stratégiák nyújtotta lehetőségek szempontjából kulcsfontosságú.

Megérteni a holokauszttagadás működésmódját – ez Kisantal Tamás *Ami történt, megtörtént* című tanulmányának célkitűzése. A történelmi tények tagadásának „jelenségét" vizsgálva elemzi a holokauszttaga-dást életben tartó mechanizmusokat, a tagadók retorikai eszközeit, bizonyítéktípusait. Kisantal Tamás saját felelősségünkkel szembesít, az áltudományos diskurzus és intézményen-kívüliség jelenségének és mechanizmusának mélyebb megismerésére ösztönöz.

Széleskörűen elemzi az esszé műfajelméletét, gondolati megalapozását Szántó F. István *Esszé, esszéizmus, kultúra. Adalékok az esszéműfaj tipológiájához* című tanulmánya. Elsősorban a műfajelmélettel kapcsolatos hiányosságokra tér ki: nincsenek meg a műfaji alapelvek, az esszé megítélése napjainkban is változó, ezért javaslata alapján az irodalom helyett/mellett a kultúraelméleti diskurzus vizsgálatára kellene a kutatásoknak fókuszálniuk. Mihail Epstejn írására irányítja a figyelmünket, tanulmányának módszertani javaslatait, egyediségét emeli ki. Epstejn esszéelmélete műfaji újraalapozás, amelyhez az etimológiai vizsgálódás, kiegészítés is fontos adalék. Szántó F. István az esszé és a mítosz közötti párhuzamok, illetve a poétikai hasonlóságok felfedése miatt tartja kulcsszerepűnek Epstejn kutatásait.

A tanulmánykötet utolsó szövege Thomka Beáta *Verhovina groteszk bölcsessége* című írása, mely Bodor Ádám regényét elemzi, aki maga is az *Utunk*ban publikált. Thomka Beáta tanulmánya viszonylagossá teszi a Bodor-próza „klasszikus" megközelítési szempontjait, az interpretáció lehetőségeit, így például a zártságképzetét, a szociológia és ontológia, szövegkapcsolatok vs. sajátos regénypoétika és világszemlélet közötti kettősséget, így „módosul ezen összefüggések tényleges jelentősége".[5]

Ismertetőmet Jankovits László elemzésével zárnám, aki Jacobus Piso százsoros elégiáját elemzi. A mű az Úr szenvedéséről és keresztjéről szól, ez az egyetlen olyan fennmaradt Piso-vers, ami ebben a témában keletkezett. A mű az epitáfium konvencióit követi, s talán ezért is illik ide az idézet: „Vándor, ki szapora lábbal sietsz utadon, kérlek, lassíts lépteden: kis időbe kerül, amit kérek: könyörgöm, míg elhaladsz: legyen neked könnyű a föld."[6]

Pál-Lukács Zsófia

■ **JEGYZETEK**

1. Takáts József: *Rohonyi Zoltán*. Jelenkor 2013/4. http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2704/rohonyi-zoltan
2. Milbacher Róbert (szerk.): *Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014. 187.
3. I.m. 189.
4. I.m. 59.
5. I.m. 155.
6. *Római síremlék felirata*. I.m. 18.

A HABSBURG MONARCHIA VONZÁSÁBAN

Pál Judit: *A Habsburg Monarchia története, 1526–1848*

■ 2014 végén fontos, a magyar szakirodalomban hiánypótló könyv jelent meg Kolozsvárott: a szerző, Pál Judit a Habsburg Monarchia bő három évszázados, a mohácsi csatától az 1848-as forradalomig ívelő történetét dolgozta fel. Az igényes kiállítású, első pillantásra is vonzó kötet a Mega Könyvkiadó gondozásában készült.

A könyv elsődlegesen egyetemi hallgatók számára íródott (a dőlt és félkövér kiemelések valóban a jegyzetként való használatot segítik), de ennél jóval tágabb érdeklődésre is számot tart. Stílusa és tematikai sokszínűsége révén a laikus érdeklődőknek is érdekes olvasmányt jelent, ugyanakkor a szakma számára is fontos újdonságokat hordoz. Annak ellenére ugyanis, hogy az egykori Monarchia területén kialakult államok történetéről remek szintézisek állnak rendelkezésre, a birodalom egészéről mindeddig nem készült magyar nyelvű összefoglaló. A munka annál is inkább jelentős, mivel „a Monarchia történetének ismerete nélkül nem érthető meg Erdély és a tágabb régió 17–19. századi története sem". (5.)

Az egész régió történetét meghatározó birodalom bő három évszázados történetét a maga komplexitásában bemutatni komoly vállalkozás. A komplexitás nemcsak a gazdasági, politikai, kulturális tényezők bonyolult összefüggéseiből és az államalakulat területi kiterjedtségéből, hanem elsősorban annak összetettségéből ered. A Monarchia ugyanis – Thomas Winkelbauer szellemes meghatározását idézve – „rendi államok monarchikus uniói alkotta monarchikus unió és különböző tartományokból összeálló államok összetett állama". (114.) A Habsburg Monarchia ennek megfelelően egy rendkívül bonyolult rendszerként értelmeződik, amelynek elemei az uralkodó család, az egyes országok és tartományok politikai intézményei, a rendek és az uralkodó közti pillanatnyi erőviszonyok, a társadalmi és gazdasági feltételek, a nemzetközi politika alakulása és a kulturális, ideológiai háttér. A gazdasági, társadalmi fejleményeket és az udvari kultúra jellemzőit külön fejezetek tárgyalják, de ezeket a tényezőket a szerző az eseménytörténeti összefüggésekbe is beilleszti. Az olvasó így különböző metszetekben kap igen összetett és árnyalt képet a Monarchiáról.

A kötet szerkezete, gondolatmenete jól követhető, első látásra is könnyen áttekinthető.

Az első három fejezet bevezető jellegű. Először is a Monarchia földrajzi és közjogi kereteiről, majd a Német-római Birodalom felépítéséről és működéséről kapunk átfogó képet, visszanyúlva egészen a 10. századi kezdetekig. Itt tehát egyfajta „hosszmetszetben" látjuk mindazt, amiről másfajta összefüggésben a könyv további fejezeteiben is szó lesz. Szintén ez az egység, azon belül is a második fejezet mutatja be a Monarchia kialakulását és középkori előtörténetét. Ez a 13. századtól nyomon követhető fejlődés egyszersmind magyarázattal szolgál ennek a kompozit államalakulatnak az eredetére, az újkorban már mindinkább anakronisztikussá váló dinasztikus birodalmi gondolat gyökereire.

A kötet második nagy egysége két szakaszra bontva mutatja be a Monarchia történetét és szerkezeti jellegzetességeit. Az első, a mohácsi csatától Mária Terézia

Mega Könyvkiadó, Kvár, 2014.

trónra lépéséig tartó periódust egyfelől a török háborúk, másfelől a felekezeti konfliktusok, a konfesszionális abszolutizmus ideológiája és az ezzel szemben kibontakozó rendi ellenállás jellemzi. A második nagy időszakot, amelynek nyitányát az államszerkezet modernizálását célzó reformok jelentik a 18. század közepén, a napóleoni háborúk nyomán megjelenő politikai ideológiák és a metternichi rendszer összeütközései vezetik el az 1848-as forradalmakhoz.

A Monarchia kialakulását, gazdasági és társadalmi fejlődését végigkísérve kirajzolódik a birodalom történetének mélystruktúrája, melyet legmarkánsabban a kompozit jelleg határoz meg. Ez nem annyira a számtalan nép egymás mellett élését, az egyelőre csak csíraszerűen jelen lévő nemzetiségi konfliktusokat jelenti, hanem sokkal inkább a politikai hagyományok, intézményrendszerek és társadalmi szerkezetek közötti eltéréseket és az ezek által kiváltott összeütközéseket. Ezeknek a belső ellentmondásoknak a mélységét jól mutatja II. József reformjainak értékelése: azokat nemcsak a magyarországi elit fogadta meglehetősen ambivalens módon, hanem az uralkodói szándék felől is mindössze egy defenzív jellegű modernizációról beszélhetünk (309–311.). A gondolatmenet nyomán tehát nagyon jól kirajzolódnak a Monarchiára ható centripetális és centrifugális erők. Az egységet erősítette mindenekelőtt a tartományok egymásra utaltsága a nemzetközi küzdőtéren, ugyanakkor a felbomlás irányába hatott az intézményrendszerek, jogrendek sokfélesége és a politikai kultúrák széttartása, amelyet többek között az elitek felemás integrációja és a közös identitás hiánya is jelez.

Az utolsó egység, a könyv zárófejezete a Habsburg-család mindennapjait, születések, házasságkötések és halálozások történetét eleveníti meg. Bár a szerző (a könyv korábbi fejezeteiben is) több ponton igen jó érzékkel alkot jellemrajzot egy-egy uralkodóról, a legszemléletesebb, legelevenebb képet mégis Mária Teréziáról kapjuk. Bizonyára nem véletlen, hogy az ő szobra látható a könyv borítóján is; ez az alak sugározza azt a hangulatot, amely alighanem a legtöbb olvasó számára a Monarchia fénykorát fémjelzi.

A szerző munkájának egyik legnagyobb erénye, hogy a klasszikus szakirodalmak és a legfrissebb kutatási eredmények esszenciáját nyújtja, átszűrve azokat saját kutatói és oktató tapasztalatán. A magyar olvasók számára különösen hasznos lehet, hogy azokat a (főként) osztrák és német kutatási eredményeket is közvetíti, amelyek itthon nehezebben hozzáférhetőek. Az olvasó további tájékozódását egyébként az egyes fejezetek végén elhelyezett, tematikus irodalomjegyzék segíti.

A könyv műfajából, tankönyvi jellegéből ered, hogy a szerző több ponton definíciós, fogalomtörténeti kérdésekre is kitér. Ilyen meghatározásokkal találkozunk a katolikus reform és az abszolutizmus (155–157.), illetve a felvilágosult abszolutizmus (283–284.) esetében, összefoglalva a közelmúlt legfontosabb elméleti vitáinak főbb álláspontjait és hozadékát. A szerző emellett több ponton lényeges elméleti kérdéseket is felvet, például a társadalmi fegyelmezés Oestreich által kidolgozott fogalma (157.) vagy a civilizáció folyamatának eliasi elgondolása (259.) kapcsán. A legtöbb szemléleti újítást – és egyben a legélvezetesebb olvasmányt – talán az udvar felépítéséről és funkcióiról szóló fejezetek jelentik, amelyek szorosan kapcsolódnak egyúttal a magyar szakirodalomban az utóbbi években megélénkült udvartörténeti kutatásokhoz is.

A szöveg azokon a pontokon is megőrzi az olvasmányosságát, ahol a társadalom-, gazdaság- és kormányzattörténeti elemzés a legkevésbé engedi meg az elbeszélő stílust. A könyv lapjain ugyanis számos apró érdekességgel találkozhatunk. Ilyen többek között a rajzfilmhősként is ismert John Smith szereplése Magyarországon a tizenöt éves háborúban (98.), Mária Terézia epés megjegyzése a Német-római Birodalomról (78.), vagy Ernő főherceg rangon aluli házasságából született fiának esete, aki a New York kávéház főpincéreként vált ismertté (414.).

Összességében elmondható, hogy a könyv teljességre törekvő, ugyanakkor aprólékosan kidolgozott, árnyalt és differenciált képet nyújt a Habsburg Monarchiáról. A mű folytatásaként várható egy újabb kötet megjelenése, amely 1918-ig tekinti majd át a Monarchia történetét. A két könyv annál is inkább szervesen kapcsolódik egymáshoz, mivel a birodalom a kora újkor és az újkor egészében, azaz „egészen az első világháború végéig meghatározta Közép-Kelet-Európa történetét". (86.) Várjuk a folytatást.

Erdős Zoltán

KINEK SZÍVÉBEN ÉL AZ OTTHONA

Nils-Aslak Valkeapää – Kirste Paltto – Klemetti Näkkäläjärvi – Kádár Zoltán: *Lappok*

■ A messzi északon, Európa peremvidékén él a magát száminak nevező, mások által lappnak nevezett közösség, amelynek nincs saját állama, hazája viszont igen, bár ezt a kívülállók gyakran elvitatják tőle. Nils-Aslak Valkeapää finnországi számi művészt idézem az alábbiakban szülőházájával kapcsolatban: „Bensőmben él otthonom, eleim szülővidéke. S eleim élete nem olyan rövid idő, hiszen bizonyított tény: az én őseim koptatták idestova tízezer éve ezeket a köves tájakat. Azok az ősök, azok a népek, melyekből az én mai népem lett, s amelyet lappnak, száminak mondanak." (5.)

A fenti idézet a *Lappok* című kötetben olvasható. A könyv gazdag és sokrétű információkat nyújt finnugor nyelvrokonainkról és kisebbségi sorstársainkról, akik az elmúlt fél évszázadban léptek az etnikai és nyelvi ébredés útjára, de közösségi jövőjük még mindig nem biztosított.

A számik az Európai Unió egyetlen őslakos népességét alkotják. Történeti otthonuk, Szápmi (Számiföld, Lappföld) négy országban fekszik, az Északi Peremvidéken (Norvégia, Svédország, Finnország és az oroszországi Kola-félsziget) területén. Lélekszámuk mintegy 70 000–100 000 főre becsült, és ebből közel tízezren élnek Finnországban. (137.)

A kötet három lapp és egy magyar szerző írásait tartalmazza. Az első Nils-Aslak Valkeapää, számi nevén Áillohaš (1943–2001) a számi irodalomtörténet nemzetközileg is legismertebb alakja, író, költő, színész. *Beaivi, Áhčážan* (Nap, Édesapám) című kötetével 1991-ben elnyerte az Északi Országok Tanácsának irodalmi díját. Valkeapää kötetnyitó írása (*Otthonom a hegyvidék*) az egyetlen lírai ihletű tényirodalmi szöveg ebben a könyvben. Keserű, ironikus hangnemben mondja el a szerző, miként avatkozott be az európai gondolkodás, az európai többségi kultúrák képviselete a számik hagyományos életmódjába. A föld birtokolhatóságának fogalma például ismeretlen volt számukra, szabadon vándoroltak, míg az állam ki nem sajátított egyre többet a számik lakta területekből. Ez a tény lényegesen megnehezítette hagyományos életmódjukat, melynek alapja a rénszarvastenyésztés volt. „Rénlegelőinket fölszabdalják aszfaltútjaik. Azokon röpítik ide a külföldieket, akik autójukból kimászva szuvenírként akarnak lefényképezni bennünket, bennszülötteket." (7.)

Mesteri kézzel váltogatja mondandója hangnemét és stílusát, szinte bekezdésről bekezdésre, két véglet, a lírai és a maróan gúnyos között. A szűkebb szülőföld, az otthon szent hely számára, amelyet nyilvánvalóan másnak is tisztelnie kellene, akinek van valahol otthona.

„És már réges-rég eltökéltem, hogy ha rajtam áll, meg fogom védeni az otthonomat, amivel nyilván a finnek is egyetértenek, mert még egyetlen finnel sem találkoztam, aki megengedné, hogy valaki vidámparkot rendezzen be a nappalijában." (8.)

Valkeapää néhány oldalas írásában minden olyan probléma benne van, amelyet a kötet további szövegei részleteiben kifejtenek, konkrét tényekkel, adatokkal és szakirodalommal alátámasztva.

A második tanulmány (*A lappok)* szerzője Kirste (finnül Kirsti) Paltto (sz. 1947) lapp író, tanárnő, aki 1975 óta ír szépirodalmat is, lírát, prózát, rádiójátékot. Több mint húsz kötete jelent meg, és 2010-től a finn állam életre szóló ösztöndíjat ítélt meg neki. Az itt bemutatott kötetben a *Saamelaiset* ('*Lappok*', 1973) című munkáját közölték, amelyben a lappokat ért igazságtalanságokról, megvetésről, a többségi finn kultúrába való beolvasztási módszerekről ír. Iskolás kori személyes tapasztalataival indít, amelyek meghatározták egész későbbi gondolkodását önmagáról és számi népcsoportjáról. „Az iskolapadba kerülve hamar megértettem, hogy szeretett Finnországomban lapp leánygyermekként

Nap Kiadó, Bp., 2014.

csak mostohagyerek lehetek. Az igazat megvallva azt kell mondanom, hogy azok a problémák, melyeket akkoriban kisgyermekként kellett megtapasztalnom, a későbbiekhez képest már apróságoknak tűnnek. Mégis a felnőttként bennem végbement eliidegenedéshez a kezdő lökést az akkori lappföldi iskolától, annak finn nemzeti szellemiségétől kaptam. […] Tanulni mentem oda, ez volt a célom. De még egy nap sem telt el, máris a lappok civilizálatlanságáról és elmaradottságáról kellett célozgatásokat hallanom." (14.) A többségi nyelvű oktatási rendszerben megtanulta, hogy szégyellje kisebbségi anyanyelvét, származását, népe sajátos kultúráját – és ugyanerről a tapasztalatról sokan írtak mások is a fennoskandiai államokban. Száminak lenni mindhárom országban, Finnország mellett Svédországban és Norvégiában is egyet jelentett a másodrangú állampolgársággal egészen a közelmúltig (ha nem épp napjainkig), s ennek stigmáját az újabb nemzedékek is viselik, még ha ők maguk nem élték is át azt, amit szüleik és nagyszüleik. „Sokszor hallottam vitatni, hogy a lappokat se korábban, se manapság nem nyomták el. Való igaz. A lappokat nem korbácsolják meg, s börtönbe se viszik, miként Amerikában a négereket, akiket valamikor régebben még meg is korbácsoltak, sőt akár meg is ölhettek. Erre mifelénk a faji elnyomást civilizáltabban gyakorolják: úgy például, hogy elhallgatják az egész népcsoportnak még a létezését is." (15.) Saját kutatásaim is azt igazolják, hogy ugyanilyen kisebbségpolitikát folytat Svédország és Norvégia két másik finnugor kisebbséggel, a meänkielit beszélő Tornio-völgyi finnséggel és a kvénekkel szemben.

A lappok helyzete az elmúlt időkben erőteljesen mediatizált kérdés lett annak köszönhetően, hogy a lappság etnikai és nyelvi öntudata az elmúlt fél évszázadban megerősödött. Az állam nyújtotta gazdasági támogatás (mindenekelőtt a területfejlesztés) nélkül azonban még mindig nem biztosított a számik jövője.

Kirste Paltto a saját és más lappok tapasztalatai, valamint a népcsoportjáról megjelent kutatások alapján mutatja be helyzetüket. Célközönsége egyfelől a többségi nemzet, másfelől saját kisebbségi sorstársai: „Azért választottam ezt az utat, hogy megmutassam, milyen nehéz ebben a társadalomban lappnak lenni. Másfelől a lappoknak is meg akartam mutatni, hogy gazdasági, kulturális és jogi megaláztatásunknak nem mi vagyunk az okai." (19.)

Gyakran használ a szerző figyelemfelkeltő vagy éppen provokatív alcímeket: *Egy nép, négy adóztató*; *Oszd meg és uralkodj*; *A lapp kultúra megbecstelenítése*; *Beolvadni vagy elkülönülni?*

Klemetti Näkkäläjärvi (számiul Juvvá Lemet), a kötet harmadik tanulmányának szerzője 2008-tól a Finnországi Számi Parlament elnöke. Életét a számi nyelv és kultúra ápolásának szentelte. Kultúrantropológiai doktori disszertációjának témája a számi réntartás. A *Lappok* című kötetben megjelent írása a számi társadalom legújabb kori, 1970 és napjaink közötti alakulását tekinti át. Igen fontos előrelépést jelentett ebben az időszakban Finnország és Svédország 1995-ös Európai Unióhoz való csatlakozása, amelynek során a számi kulturális autonómia szabályozására is sor került. A 2000-es évek elején a számi nyelvtörvényt is megújították, és a nyelvhasználathoz való jogot a számik lakta területekre alkalmazzák. Ennek ellenére a számi nyelveket beszélők lélekszáma aggasztóan alacsony, bár különféle nyelvi felélesztési programokat léptettek életbe.

A kötet zárótanulmányát (*Kulturális autonómia: számik*) dr. Kádár Zoltán jogász írta, aki az északi országok kisebbségi jogait s ezen belül a számik kulturális autonómiáját kutatja, s Magyarország helsinki nagykövetségének munkatársa. Írásában jól áttekinthetően összefoglalja a három fennoskandiai állam területén élő számik nyelvi és kulturális jogi helyzetét. Összegzésként megállapítja, hogy mindhárom országban megvalósul a számik kulturális autonómiája, még ha különbségek is észlelhetők az őshonos számi kisebbségre vonatkozó jogi szabályozásban. Fontos lépésnek tartja, hogy 2000-ben megalakult a Számi Parlamentáris Tanács, amely összehangolja a három ország számi parlamentjeinek munkáját.

A kötetben a 20. század elejétől napjainkig készült fényképek is dokumentálják e kisebbség életmódját, foglalkozásait, népviseletét és természeti környezetét.

M. Bodrogi Enikő

A NAGY HÁBORÚ

■ Magyarországot történelme folyamán több, nagyobb katasztrófa is érte, ezek közül négy sorsdöntő jellegű volt. Az első a 13. században, a tatárok fosztogatásával kezdődött, majd a 16–17. században a török megszállással folytatódott, ezt követte a 20. század két világégése.

A *Rubicon* idei januári lapszámában 14 írásában olvashatunk az Európát és ezen belül Magyarországot ért kataklizmák egyikéről, az első nagy világégésről. A szövegek tematikájukban az első világháború lefolyását, végkifejlettét, a haditechnikai fejlődést, az időszak politikai és társadalmi hátterét mutatják be, miközben különböző események, történések, csaták, ütközetek elemzéseit és új értelmezéseit olvashatjuk – gazdasági és szociálpszichológiai, művészeteken keresztüli megközelítés.

Az első világháborút elemző tömb mellett ki kell emelnünk azonban a lapszám utolsó írásait is, amelyek a világégést követő időszakról, a forradalmakról és ellenforradalmakról, illetve a háború szörnyűségeit megélt katonák és civilek lelkében és emlékezetében hagyott nyomokat, sebeket és traumákat vázolják. Az alábbiakban a lapszám néhány írását tekintjük át.

John Lukacs a *Magyar katasztrófa. Az első világháború* című tanulmánya a nagyhatalmaknak Magyarországhoz fűződő viszonyát tárgyalja. A szerző részletesen vizsgálja, hogyan változik és alakul át a nagyhatalmak – Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok – Európára gyakorolt befolyásának súlya a háború ideje alatt, illetve a háborút követő béketárgyalások ideje alatt. Az írás mintegy „prelúdiuma" a Magyarország feldarabolásához vezető eseménysorozatnak.

Gyurgyák János a „nagy háború" dilemmáit, ellentmondásait, paradoxonait elemzi. A szerző megállapítása szerint a politikusok a háború kirobbanásától a konfliktusok gyors megoldását várták, de valójában maga a háború kirobbanása és az állóháború kialakulása váltotta ki a nagyobb konfliktust és gyűlöletet a szemben álló felekből.

Tomka Béla írásában (*Az első világháború. Egy korszak lezárása vagy új korszak kezdete?*) a korszakhatárok értelmezésének problematikáját veti fel. Megállapítása szerint e tekintetben három jelentős értelmezési irány különíthető el: az egyik szerint az első világháború egy korábbi időszak lezárását jelenti; mások úgy vélik, hogy a két háború és az ezek közti időszak egyazon korszakot képez, míg a történészek egy harmadik csoportja szerint az első világháború olyan korszak kezdetét jelenti, amely 1991-ben ért véget vagy akár a mai napig tart. Tomka Béla értelmezésében az első világháború valójában egy korszak kezdete, az erőszak korszakáé, amely máig nem zárult le.

Pollmann Ferenc az első világháborús hadviselés átalakulását vizsgálja. A szerző szerint a totális háború pozitív hozadékának tekinthető annak az intenzív tanulási és fejlődési folyamatnak a megindulása, melynek köszönhetően új találmányok születnek. Gyakorlatilag a nagy háború tekinthető az első gépi háborúnak, a a modern harci eszközök (tank, harci gáz, lángszóró) bevetésével, amelyeket majd későbbi korok is hasznosítanak, ugyanúgy, ahogyan a nagy háború stratégiai tanulságait is.

Polgár Balázs írásában részletesen olvashatunk a győztes limanovai csatáról – a magyar hadsereg e kiemelkedő teljesítményéről –, amelyben a magyar huszároknak sikerült megállítaniuk az orosz gőzhengert, az alkalmatlan ruházat, fegyverzet és felszerelés okozta nehézségek ellenére is.

Margittai Gábor tanulmányában tulajdonképpen összefoglalja az ugyanezzel a címmel megjelentetett könyvét (*Szamár sziget szellemkatonái. A nagy háború balkáni halálmarsa*), amelyből betekintést nyerhetünk annak a 80 000 osztrák–magyar katonának a sorsáról, akik Szerbia megtámadása alkalmával estek hadifogságba, miután a Monarchia csapatai csúf meghátrálásra kényszerülnek. E tragédiát, amelynek mintegy 16 000 túlélője volt, Margittai Gábor ismerteti elsőként.

Romsics Ignác írásában (*A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása*) megállapítja, hogy a Habsburg Birodalmat történelmének alakulását a nagyhatalmak döntő módon két esetben

Alapításának 25. évfordulóján további sikereket és jó munkát kíván a *Rubicon*nak a *Korunk*.

befolyásolták, először 1849-ben, mikor megmentették az esetleges felbomlástól, másodszor 1918–1919-ben, amikor feldarabolták ezt. A nagy háború kirobbanása előtt már érzékelhető volt a Monarchia gyengülése a belső feszültségeknek köszönhetően, melyeket főképp a csehek, horvátok váltottak ki, és amelyre csak ráadás volt a magyar–német viszony megromlása. Az előzmények ismeretében 1918 tavaszától nem képezett vitakérdést az antanthatalmak politikusai körében, hogy a Monarchia felbomlik-e vagy sem, kérdésnek csupán az új országhatárok helye számított – utóbbiak meghúzása ugyanis csak elvileg alapult a nemzeti önrendelkezés elvére, valójában gazdasági, stratégiai és területszerzési szempontok érvényesültek kialakításukkor. Romsics Ignác meglátása szerint e határrendezésnek tulajdonítható a húsz év múltán bekövetkezett második világégés is.

Szücs György a világháború és a képzőművészet kapcsolatát boncolgatja. Mint írja, a nagy háború alatt is a festészet számított „igazi" és elismert művészetnek az újkeletű fényképezéssel szemben. A háborúban részt vevő művészek, haditudósítók, festők és írók külön, számukra kialakított hadiszálláson töltötték mindennapjaikat a front közelében, ezért a legtöbb alkotás a katonák mindennapi életéről készült, legjobb esetben a megszokott portrék mellett egy hátrahagyott csatatér vagy egy visszavonulás került megörökítésre. A művészeket céltudatosan nem vitték ki a front első vonalába, mivel a cél nem a háború borzalmainak a megörökítése, hanem a glorifikálása volt. A puszta valóságot megörökítő munkák a katonai cenzúra miatt többnyire nem láthattak napvilágot, csupán a vázlatfüzetekben maradtak meg. Szintén a művészetek, illetve a művészek és a háború kapcsolatát boncolgatja tanulmányában Róka Enikő, aki írásában röviden bemutatja a fronton szolgáló és alkotó, legkiemelkedőbb magyar művészeket, Vaszary Jánost, Mednyánszky Lászlót és Rippl-Rónai Józsefet.

Más témakört dolgoz fel Gyáni Gábor (*Az első világháború emlékezete*). A szerző emlékeztet, hogy a nagy háborúról szóló hadtörténeti munkákban kevés szó esik arról, miként sikerült feldolgozni Európa népeinek az első világháborút. Mindeddig keveset foglalkoztak az otthon maradottak, a háborús özvegyek és árvák helyzetével, a háború okozta sebekkel. A haláleseteket számba vették ugyan, viszont a gyászról alig-alig esik szó. Gyakorlatilag a háború teremtette a „katonahalottak" kultuszát, amelyet az állam is támogatott. A kultusz középpontjában a közkatonák és nem a hadseregek vezérlőtisztei kaptak helyet, mint korábban, ezért is öltött ez a kultusz polgári jelleget. Gyáni Gábor felteszi a kérdést: vajon mekkora lehetett a gyászolók száma? Becslések szerint a katonák majdnem egyharmada hagyott maga után özvegyet, nem beszélve arról, hogy európai viszonylatban 6 millió árva maradt hátra. A beazonosíthatatlan és az elkallódott holttesteket nem lehetett „tisztességesen" eltemetni, illetve ha ez meg is történt, a sírok, katonatemetők nagy távolságra helyezkedtek el a gyászoló családoktól. Sok hozzátartozó számára a gyászmunka elmaradásával csupán a háborús emlékművek szolgálták az emlékezet helyét – állapítja meg a szerző.

Erős Ferenc szociálpszichológiai megközelítésben tárgyalja a háborús traumákat. Rávilágít arra, hogy a nagy háború pszichológiai vonatkozása jóval kevésbé került előtérbe, mint a politikai és történelmi elemzések. A lelki traumák főleg a frontvonalon szolgálatot teljesítő katonák esetében alakultak ki, akiknek olyan új kihívásokkal kellett szembenézniük, amelyekkel addigi életük során soha vagy csak kivételes esetben találkoztak. A tisztek a katonákat személytelen, parancsvégrehajtó „gépekké" alakították, akik sok esetben súlyos megaláztatások, fenyítések, agressziók áldozataivá váltak. A kiszolgáltatottság és a stresszállapot sokuknál lelki betegségeket idézett elő. Ugyanakkor a halál, a kivégzések, szenvedések, a bajtársak elvesztése tovább növelte a traumás megbetegedésekben szenvedők számát.

A lapszám utolsó írásában *(A front felett. Egy repülőszázad fényképei az első világháborúból)* Tomsics Emőke ismerteti a Magyar Nemzeti Múzeumnak azt a kiállítását, amely egy osztrák–magyar repülős század hadi fényképeiből készült. Az itt bemutatott albumot a repülős században is szolgáló Weinstock Ernő állította össze, aki majd az 1920–30-as években fényképészeti cikkekkel kereskedett, és fényképei, képeslapjai bejárták az egész világot. A fotókiállítás egyedi és személyes bepillantást nyújt a repülős század Galíciában és Erdélyben töltött háborús mindennapjaiba. *(Rubicon* 2015. 1. sz.)

Benkő József

ABSTRACTS

Péter Joó

■ ***Coral Reefs as Models of the Global Ecosystem***

Keywords: *anthropocene, coral reef, Darwin, ecology, symbiosis*

Coral reefs are the most complex ecosystems within the oceans, having a great variety of species living in connection with them. The author presents Charles Sheppard's recent book on coral reefs – *Coral Reefs: A Very Short Introduction*, published by Oxford University Press.

Eszter Molnár

■ ***The Symbolism of the Sea in Sándor Weöres's Poetry***

Keywords: *archetype, intertextuality, sea, symbol, translation*

Sándor Weöres, one of the major 20th century Hungarian poets used the symbolism connected to water and to the sea in several of his works. Living in a country where experiencing the sea was problematic, marine references of Sándor Weöres seem to be allusions to the Western literary heritage on several occasions. The article analyses the contexts of these allusions and the reflections concerning the rare occasions when Sándor Weöres' had the opportunity to travel on the sea.

Szilárd Poszet

■ ***Shores – Locations Where the Sea and People Interact***

Keywords: *coral reef, geomorphology, lagoon, oceanography, shoreline*

The article discusses the interactions between the sea and human activity based on the different geomorphological aspects of shorelines. Mankind is more and more responsible for the way that oceans and seas look today, but the interaction between the sea and different geomorphological formations results in itself in a great variety of shorelines.

Adrian G. Romila

■ ***Pirates and their Ships***

Keywords: *freedom, imaginary, myth, pirate, sea*

The article deals with the image of pirates as represented in popular culture, and explores how the myth of the pirate in the human imaginary became connected to the ideas of freedom and an alternative way of life. The Golden Age of Piracy (17th and 18th century) is presented as the period where the most remarkable stories about pirates have their roots, and non-fictional and fictional accounts about pirates are discussed in order to identify the common elements of the stories. Books written by Alexander Exquemelin and captain Charles Johnson are the most important contemporary sources for the research concerning the life of pirates, but oral accounts, novels and popular movies have created since then a complete mythology of piratery

Ádám R. Szabó

■ ***The Mirror Looks Back – The Sea in Movies***

Keywords: *dialogue, mirror, movie, western*

The author analyses the representations of the sea as a movie character in three major films: *Waterworld* (1995), *The Life of Pi* (2012) and *Solaris* (1972). These can be differentiated among other things by the way they relate to the sea and by the nature of the dialogue between human characters and the water. While in *Waterworld* the sea is only the scenery for the action, in *The Life of Pi* a dialogue is created between the human character and the ocean, where alternative answers are offered to the question of the existence and of the nature of God. In *Solaris*, the sea is presented as an active character, but it serves also as a mirror for the human psyche – this mirroring effect being the common element of the three representations.

A *Korunk* folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok
András Sándor – író, költő, Nemesvita
Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
Czvitkó Zoltán – Dakakni Amina – művészettörténészek, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Man Victor – képzőművész, Kolozsvár
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok
Albert Dávid – tanár Székelyudvarhely
Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Balázs László – képzőművész, vállalkozó, Kolozsvár
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – egyetemi docens, Kolozsvár
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Burák Zoltán – orvos, Budakeszi
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Peter Deak – a Zürich Neumünster Református Gyülekezet elnöke
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Forgács Péter – filmrendező, Budapest
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Gergely Balázs – régész, politikus, Kolozsvár
Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – ny. főlevéltáros, Kolozsvár

Dr. Kiss András – orvos, Pomáz
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, politikus, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár

Dr. Kötő József – színháztörténész, Kolozsvár

Mecatex Kft
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Dr. Nagy Mihály Zoltán – történész, elnökhelyettes, Román Kulturális Intézet, Bukarest
Dr. Pomogáts Béla–- irodalomtörténész, Budapest
Dr. Poszler György – irodalomtörténész, akadémikus, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatisztikus, Budapest
Szász István Tas – orvos, Leányfalu

Dr. Szöllősy Pál – jogász, közgazdász, az EMPSz tb. elnöke, Zürich/Pfaffhausen

Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Balázs Imre József

Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest
András Sándor (1934) – író, Nemesvita
Balázs Imre József (1976) – költő, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Benke András (1991) – költő, Kolozsvár
Benkő József – (1988) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
M. Bodrogi Enikő (1967) – egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
Codău Annamária (1993) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
Demény Péter (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Zilah
Dragomán György (1973) – író, Budapest
Erdős Zoltán (1984) – doktorandus, ELTE, Budapest
Fehér Dorottya (1990) – mesterképzős hallgató, Újvidéki Egyetem, Újvidék
Fischer Botond (1982) – író, költő, Kolozsvár
Horváth Andor (1944) – esszéíró, fordító, nyugalmazott egyetemi docens, Berekfürdő
Joó Péter (1976) – kritikus, Kolozsvár
Keszeg Anna (1981) – egyetemi adjunktus, PhD, Debreceni Egyetem, Debrecen
Angelo Mitchievici (1972) – kritikus, egyetemi docens, Ovidius Egyetem, Konstanca
Molnár Beáta (1991) – költő, Kolozsvár
Molnár Eszter (1985) – doktorandus, ELTE, Budapest
Ondrejčák Eszter (1985) – doktorandus, ELTE, Budapest
Orbán Gyöngyi (1955) – egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Pál-Lukács Zsófia (1985) – doktorandus, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
Papp Attila Zsolt (1979) – költő, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár
Poszet Szilárd (1976) – egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Adrian G. Romila (1974) – író, szerkesztő, PhD, Piatra Neamţ
Szabó R. Ádám (1989) – filmkritikus, író, Marosvásárhely
Szentes Zágon (1976) – képzőművész, Kolozsvár
Szűts István Gergely (1977) – levéltárostörténész, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
Vallasek Júlia (1975) – műfordító, egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Kolozsvár
Zalán Tibor (1954) – költő, Budapest

TÁMOGATÓK

RMDSZ 25 ÉVES 15 ÉVES

nka Nemzeti Kulturális Alap

Bethlen Gábor Alap

Primăria și Consiliul Local Cluj-Napoca

VISIT CLUJ

Cluj 2015

CONSILIUL JUDEȚEAN CLUJ

Servus! CLUJ-NAPOCA 2021

„A tengernek nincsenek történetei. A történetek a vízből jönnek, mert az ember is a vízből született. Kevesen merik mindennap megkísérteni a halált azzal, hogy történetet lopjanak a víztől, ezért ritka a mesecsináló. De a tengernek nincsenek történetei, a vizét nem lehet meginni. A halászok a kikötőben ugyan tudnak mesélni. Lejárok hálót javítani és meghallgatni a sós szavaikat, melyekről azt állítják, hogy a tenger adta őket."

(Fischer Botond)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 15007

5 LEI
500 FT

MĂRI ȘI OAMENI
THE SEA AND THE PEOPLE